

ODJECI I POSLJEDICE FRANCUSKE REVOLUCIJE (1789) U HRVATSKIM ZEMLJAMA*

Stjepan Antoljak

Još u 1988. godini započelo se govoriti u nas o proslavi 200. obljetnice francuske revolucije, čije su ideje u ono vrijeme snažno i nezadrživo prodirale i širile se gotovo po svim predjelima Evrope pa tako i u hrvatskim zemljama.

Razloga za obilježavanje te dvjestogodišnjice u Hrvatskoj i Dalmaciji ima za to više, a jedan je i taj što tamošnja arhivska građa upućuje da je odjek te revolucije sa svim svojim posljedicama imao odraz i u ovim regionima. Koliki je taj utjecaj bio i kako se to odrazilo na tamošnje društvene prilike, posvjedočit će ovaj rad.

1.

Ideje francuske revolucije: sloboda, jednakost i bratstvo koje su naglo prodirale u gotovo sve zemlje Evrope, izazivale su veliku uznemirenost i strah da će se morati mijenjati ljudski poredak. U Ugarskoj je samovolja cara Josipa II. otvorila širom vrata tim idejama koje su se stidljivo odražavale i u Hrvatskoj gdje su dobile sasvim drugačiji smjer.

Parole: sloboda i bratstvo došle su iz Francuske i u Hrvatsku, ali riječ »sloboda« bila je samo za plemstvo koje je po Verböczyu značilo narod.

I dok su u Francuskoj skidali ropske lance s naroda, u Hrvatskoj i Ugarskoj proklinjali su cara Josipa II. što je kmetovima dao slobodu. Vječno bratstvo s Mađarima trebalo je osigurati plemićku slobodu, da ju nikada nijedan kralj ne sruši.¹

Kad je 14. srpnja 1789. god. pala Bastilla, u Francuskoj je zavladao golemi strah i anarhija. Dekretom je 11. kolovoza 1789. u Francuskoj ukinut feudalni sistem, a 26. kolovoza iste godine Ustavotvorna skupština donosi čuvenu deklaraciju o pravima čovjeka i građanina (*Déclaration de droits de l'homme et de citoyen*), čiji je bio cilj uz ostalo i uspostavljanje individualne političke jednakosti zajedno s neprikosnovenom privatnim vlasništvom.²

* Kao predradnja ovome radu prigodom 200-godišnjice francuske revolucije je: S. Antoljak, *Les répercussions de la Révolution française en Croatie* (Extrait des *Annales de l'Institut française de Zagreb* Avril-juin 1939, 68—83) izišla 1939. povodom 150-godišnjice proslave te revolucije.

¹ T. Smičiklas, *Poviest hrvatska II*, Zagreb 1878, 389, 390.

² M. Bosanac — O. Mandić, *Političko-pravna hronika sveta, I*, Beograd 1971, 425, 426. Gl. i F. Šišić, *Prvi dani francuske revolucije, o 150-godišnjici*. Od 5. V — 23. V 1789. *Novosti*, Zagreb 5. V. 1939.

O svemu tome u Hrvatskoj u to doba nema nikakvih vijesti, jer je hrvatsko plemstvo bilo protiv novih ideja i prevrata, a i u velikoj borbi s reformatorom — carem Josipom II. I dok u Ugarskoj tamošnji pjesnik Bacsanyi Janos (1789) pjeva u pjesmi »A francziaországi változásokra« (o francuskim promjenama) o francuskoj revoluciji i poziva narode i države da se oslobode i raskinu ropske lance ugledajući se u Pariz, koji će im dati utjehu,³ dotle u Hrvatskoj mi imamo samo jednu jedinu vijest o francuskoj revoluciji iste 1789. godine u zagrebačkim novinama »Kroatischer Korrespondent« (No XXI, Agram den 11 August 1789), koje pod naslovom »Innländische Nachrichten« s istim datumom prenose opširan prikaz iz bečkih novina (Wienerzeitung) o razuzdanosti pariškog općinstva prigodom posljednje strke, tj. revolucije, gdje je morala uredovati vojska da umiri narod. Jedini se general Esterhazy, iako po porijeklu Mađar, u službi francuskog kralja, usudio suprotstaviti masi i zato je platio glavom. Iz toga zaključuje patriot, tj. pisac tog članka, ako je to učinio jedan potomak iz Ugarske iz ljubavi prema kralju koji nije bio njegove narodnosti. kako li to tek car Josip II. kao monarh treba da očekuje od naroda koji ga obožava.

To je bila samo »službena« (oficijelna) ljubav prema caru Josipu II. koji je među plemstvom, svećenstvom i neupućenim seljaštvom, na čija su leđa pale sve moguće obaveze, a napose kad je započeo rat s Turskom, u Hrvatskoj — pa tako i u Ugarskoj — bio zbog svojih reformi omražen. Uz njega je još omraženiji bio izvršilac carevih naredbi nametnuti Hrvatima ban-protestant Mađar Franjo Balassa de Gyarmath, koji se zbog svojih nasilnih metoda zamjerio svima.⁴

Teško bolesni car Josip vidjevši cijelu svoju monarhiju spremnu na bunu i sve svoje osnove propalima, izdaje 28. siječnja 1790. god. proglas na latinskom jeziku za sve ugarsko-hrvatske županije preko ugarske dvorske kancelarije, u kome obećaje što skoriji saziv sabora te da od 1. siječnja 1790. ima u Ugarskoj i Hrvatskoj vladati ono stanje koje je bilo 1780. god. nakon smrti njegove majke. Povlači sve svoje odredbe osim patenta o toleranciji i emancipaciji i dozvoljava da se kruna sv. Stjepana prenese iz bečke carske riznice u Budim.

U međuvremenu se je Josip II. već borio sa smrću i 20. II. 1790. u svojoj četrdeset i devetoj godini umire.⁵

Na vijest o carevu opozivu njegovih naredbi i smrti i da se sve vraća na staro, kako to kaže grof Adam Oršić u svojim memoarima, pobježe iz Hrvatske omraženi ban Balassa, a u Ugarskoj i u Hrvatskoj probudi se

³ Bacsanyi Jáanos, Válagotott költeményei, kiadta Lengyel Miklos, Budapest, p. 11. Gl. i V. Bogdanov, Jakobinska zavjera Ignjata Martinovića, Zagreb 1960, 57, 58.

⁴ Gl. V. Deželić, Maksimilijan Vrhovac (1752—1827), Zagreb 1904, 32, 33. O Vrhovcu se u hrvatskoj historiografiji vrlo mnogo pisalo i govorilo sve do danas, a u Arhivu Hrvatske u Zagrebu (Depoziti br. 22) čuva se kserokopija doktorske disertacije o Vrhovcu na njemačkom jeziku, koju je napisao Tiburtius Géczy pod naslovom: »Beiträge zur Lebensgeschichte des Ágramer Bischofs Maximian Verhovacz (1752—1827) na 126 strana (radi kompletiranja fondova ona je nedavno snimljena na Teološkom fakultetu u Beču). U Arhivu JAZU u Ostavštini F. Šišića pod sign. XIII B (rukopis br. 4 čuva se Šišićev rupokis, pisan na pisačem stroju pod naslovom: »Biskup Maksimilijan Vrhovac« (20 fol. dobro usčuvan, a napisan 23. XI. 1934. kako na njemu stoji).

⁵ A. I. Fessler — E. Klein, Geschichte von Ungern V, Leipzig 1883, 579—583. Gl. i Friedrich Engel-Jánosi, Josephs II Tod im Urteil der Zeitgenossen, Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung XLIV, Innsbruck 1930, 324—346. Tu je opisan odjek njegove smrti u Ugarskoj, ali ne i u Hrvatskoj!

patriotizam te nitko nije drugačije htio govoriti nego u Ugarskoj mađarski, a u Hrvatskoj hrvatski.⁶

U dokaz tomu je i tada tiskana pjesma na hrvatskom jeziku povodom odlaska iz Zagreba⁷ nekolicine odabranih hrvatskih velikaša i plemića u Budim da posjete krunu sv. Stjepana, u kojoj se uz ostalo opjevava u duhu narodne pjesme i ovo: »Veseli se ti Hrvatska ravna, mogu reći da si puno slavna. Svakojakim bogatstvom si sita i na glasu jur od mlogo lita. Ti si majka konja i konjika na oružju silenih vojnika. U Tebi se junaci rodiše koji tebe lipo zahodiše, kako zvizde nebo previsoko i zenica svako vidno oko. Kitne gore željno pramaliće ravna polja, travice i cvice — Tako oni naresiše tebe, mlogo više nego sami sebe. Tvoj je vitez Šubić ban Nikola kog se boja Turska sila ohola, Tvoj ban slavni Tomo Erdeodi, Gedeoana ki srićom nadhodi, još ostali junaci brez boja, O Hrvatska, to je dika Tvoja«.⁸

Ta »pisma« je svakako vrlo značajan prilog hrvatske svijesti još mnogo godina prije narodnog preporoda. Iz razvoja nutarnjih prilika u Hrvatskoj, u kojoj su, po kapucinu pjesniku Grguru Maljevcu: devet godina... »slobošćina tvoja, starinske pravice, zaprte su bile, kakti vu tamnice«,⁹ u 1790. godini, kada je Josipa II. naslijedio njegov brat Leopold II. (1790. 1792) i dalje se uočava da tamošnje plemstvo na čelu sa zagrebačkim biskupom Maksimilijanom Vrhovcem ne zna ništa, a i ne interesira se o razvoju francuske revolucije, jer je sve svoje snage usredotočilo da spriječi povratak omraženoga Balasse za bana, u čemu je i uspjelo. Dolazi novi ban grof Ivan Erdödy,¹⁰ kojega je pozdravio njegov prijatelj Vrhovac i zamolio »u ime domovine, koja je toliko bila pretrpjela, neka duh svojih djedova i njihove vrline naslijeđuje to više, jer ima toliko toga, što treba u njoj (domovini: S. A.) ispraviti, poboljšati i obnoviti«.¹¹

Veselje u Hrvatskoj nad novim stanjem očitovalo se i u jednom prigodnom spisu¹² u kojem se kaže da je sada dozvoljeno misliti i govoriti što hoćeš, a latinski jezik, ta slava i dika Ugarske i Hrvatske koji su proglasili da je za sve vijeke umro, opet je oživio i na njemu se raspravlja i posvuda govori.

Sve to nije bilo dovoljno hrvatskom plemstvu da osigura svoj položaj. Zato na prijedlog Nikole Škrleca hrvatski Sabor daje instrukcije svojim po-

⁶ Memoiren des Grafen Adam Orssich de Szlavetich, Arhiv za povjestnicu jugoslavensku X, Zagreb 1869, 262, 263.

⁷ U Zagrebu se je od 1787. do 1905. broj građana povećao s 2.815 na 2.937 i osim toga u njemu je još živjelo 200—300 plemića. Gotovo svi velikaši i mnogi bogati plemići imali su u tom gradu svoje palače. Na širem području Zagreba postojale još tri gradske općine (Kaptol, Nova Ves i Vlaška ulica) i u tim općinama također se povećao broj stanovnika (J. Adamček, Ekonomsko-društveni razvoj u Hrvatskoj i Slavoniji u 18. stoljeću. Društveni razvoj u Hrvatskoj. Uredila M. Gross. Zagreb 1981, 78).

⁸ Pisma od plemenite čete Horvatov u Budim za pohodit svetu krunu odlazećih, Ispivana po G. K. Đuri Kerdiću: S. A.). U Zagrebu. Prit. slovim plem. od Trattnera 1790.

⁹ VI. Dukat, Pater Gregur kapucin (Juraj Malevac), kajkavski književnik XVIII. vijeka, Rad JAZU 207, Zagreb 1915, 157—159.

¹⁰ V. Deželić, o. c., 36—50.

¹¹ V. Deželić, o. c., 51—54.

¹² Epistola qua S. P. O. Latii sibi gratulantur, inclita Heroum Regna Hungariae et Croatiae suo rursus ore loqui, eis vero congaudet Linguam latinam revertisse ab exiliis et pro mortua declarata rediisse in vitam, Zagrabiae 1790 (T. Smičiklas, Obrana i razvitak hrvatske narodne ideje od 1790 do 1835 godine, Rad JAZU 80, Zagreb 1885, 12, 13).

slanicima za zajednički Ugarsko-hrvatski sabor u Budimu uz ostalo da šest županija hrvatskog kraljevstva, dok se ne predobiju oni dijelovi Hrvatske koje sada drže Turska i Venecija i dok se ne okupi toliki broj županija da bi mogle uzdržavati jednu visoku političku oblast — dikasterij, prima naredbe od Ugarsko namjesničkog vijeća.¹³

Time su Hrvati svojevrijedno sankcionirali odredbu Marije Terezije od 1779. god. uzakonivši taj zaključak kojim se Hrvatsku podvrglo Ugarskoj i njenom Namjesničkom vijeću i tako su se predali Mađarima na milost i nemilost.

U spletu tih događaja 19. svibnja 1790. god. vrhovni ravnatelj naukâ i ostali profesori Kraljevske akademije u zagrebačkom distriktu uputili su predstavku »Slavnoj gospodi staležima i redovima kraljevina Dalmacije Hrvatske i Slavonije, sakupljenima u Saboru«. U njoj izlažu kolika će biti korist za sve kraljevine ako bude ustanovljeno sveučilište (Universitas Scientiarum) i koliko će se time domovina prodičiti kad se budu uklonile sve zapreke znanstvenom radu i kad se budu pribavila sredstva za njegov razvoj. U takvom sveučilištu domaća će mladež stjecati obrazovati se u svim znanostima i plemenitim umijećima za obavljanje različitih službi u svojoj domovini.¹⁴ Na tu njihovu molbu hrvatski staleži naložiše svojim poslanicima na Ugarskom saboru da tu predstavku »akademičkih profesora« ondje podupru te ako se ne bi moglo dobiti cijelo sveučilište, da traže barem uvođenje kirurgije na Zagrebačkoj akademiji. Kako u tome nije bilo nikakva uspjeha, staleži uputiše ponovno 1791. god. ti sličan napatok svojim poslanicima. No i to ostade bez koristi te tako prođe ponovno »više decenija prije nego li se iz nova na hrvatskom saboru rieč povelâ o sveučilištu« kazao je u svom govoru prvi rektor Matija Mesić prilikom otvorenja Sveučilišta u Zagrebu 19. listopada 1874. godine.¹⁵

Kad se razišao Hrvatski sabor (22. V. 1790)¹⁶ koji je donio sudbonosne odluke o savezu s Ugarskom, sastao se Ugarsko-hrvatski sabor (10. VI. 1790), na kome se vodila dugotrajna i žučna borba o upotrebi mađarskog jezika umjesto latinskoga u javnom životu obiju kraljevina.¹⁷ Hrvatski pjesnik i komediograf Tito Brezovački u svojoj latinskoj pjesmi, posvećenoj banu Erdödyu,¹⁸ tražio je tada od njega da spasi trojednu kraljevinu njenom zakonitom vladaru, jer Mađar hoće da liši tri sestre, tj. Hrvatsku, Dalmaciju i Slavoniju njihovih kruna, a njihov jezik da zamijeni grubim »skitskim«. Nema nemilosrdnijeg naroda na svijetu od Huna (Mađara) kaže, jer je i sam Nijemac milosrdniji. Jezik im je barbarski te odbija svakoga osim polarnih Laplandana. Konačno Brozovački dovikuje: »Slobodna smo kraljevstva, a ako je koga stid da bude Hrvat, neka služi ko rob divljim Hunima jer su Mađari doduše slavan narod, ali nijesu slavniiji od ma kojega slavenskoga, kako nam to dokazuje povijest«.¹⁹

¹³ T. Smičiklas, o. c., Rad JAZU 80, 16 i 17 i Isti, Poviest hrvatska II, 390, 391.

¹⁴ Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu I, Zagreb 1969, 317—319.

¹⁵ Spomenica, I, 366.

¹⁶ V. Deželić, o. c., 55.

¹⁷ A. I. Fessler — E. Klain, o. c. V, 596, 597.

¹⁸ Njen naslov je: »Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae trium sororum recursus et novum Pro-regem comitem Joannem Erdödy, ne suis priventur coronis proinde et novo sponso Leopoldo ab Hungaria« (Fr. Fancev, Dokumenti za naše podrijetlo Hrvatskoga preporoda (1790—1832), Građa JAZU XII, Zagreb 1935, XXV).

¹⁹ Gl. i F. Šišić, Hrvatska povijest III, Zagreb 1913, 57, 58.

Kada su pak Mađari raspravljali na budimskom saboru o uvođenju mađarskog jezika kao službenog (uredovnog),²⁰ razdijeliše hrvatski zastupnici 1. IX. svojim mađarskim saborskim kolegama svoju latinski tiskanu vrlo opširnu deklaraciju²¹ u kojoj su točno iznijeli svoje stajalište u pogledu uvođenja mađarskog jezika u urede.

U toj vrlo važnoj deklaraciji kaže se da ako je išta istinito, onda je to svakako da je latinski jezik hrvatski ustavni jezik učvršćen stoljetnom praksom. Opisujući dolazak Mađara u njihove tadašnje predjele i njihovu malobrojnost nasuprot šarolikosti ondje naseljenih naroda, iznose se sve prednosti upotrebe latinskoga jezika te se, uz ostalo, kaže kako je Hrvatska jedina u kojoj nitko, pa ni narod ni odličnici, ne znaju mađarski niti se njime služe. Što više teže bi bilo uvesti mađarski jezik jednim udarcem nego li francuski i talijanski koje mnogi od plemstva i svećenstva razumiju. Uz to su francuski i talijanski učeni jezici, što mađarski do danas nije, a mađarska književnost je u većem dijelu sastavljena od prijevoda te malo ima originalnih djela. Stoga Dalmacija, Hrvatska i Slavonija izjavljuju da je u Ugarskoj ustavni jezik latinski, koji se ne može dokinuti bez jednoglasnog sporazuma svih ugarskih županija i gradova. Zato zahtijevaju poslanici spomenutih kraljevina da se i dalje upotrebljava latinski u javnosti, inače će oni protestirati na najshodniji način.

Otpor Hrvata protiv uvođenja mađarskog jezika podupro je i međimurški Hrvat i hrvatski »agens aulicus« u Beču Josip Keresturi²² u jednoj svojoj knjižici.²³ On upozorava da se narodi koji žive u kraljevini Ugarskoj razlikuju po jeziku te se stoga ima zadržati latinski jezik. Ujedno se pita kako se može zahtijevati od slavenskog naroda, koji se prostire od Sibirije do Jadrana i od granica Saske i Bavarske do Crnoga mora da prihvati mađarski jezik. Keresturi se zanimao i za revolucionarni prevat u Francuskoj, ali ne i s radikalizmom francuskih državnih i socijalnih reformi. On čak opominje kao »Hungarus« (politički se naziva »Hungarus« ili »liber Hungarus«, a izričito se zove »Croata«) Ugarsku da ne pođe tragom Francuske (»Tenete leges vestras quia salebrosa est omnis semita extra eas. Nolite Franciam pro exemplo accipere. Vae, vae vobis, qui potentes estis, si spiritus Gallorum intraverit in corda Hungarorum« u djelu »Eleutherii Pannonii mirabilia fata« s. l. 1791).²⁴

²⁰ T. Smičiklas, *Obrana i razvitak...*, Rad JAZU 80, 19.

²¹ *Declaratio ex parte nunciorum Croatiae, quod introducendam hungaricam linguam* (Fr. Fancev, o. c., Građa XII, 33—37; F. Šišić, o. c. III, 39—43).

²² »Croata Stridoniensis« Josip Keresturi (Štrigovo 20. II. 1739—1794) od oca obrtnika sin. Dopršivši gimnazijske nauke 1754. ulazi u isusovački red u Beču. G. 1764. kao »magister Josephus Kereszturi, Croata Stridoniensis« izjavljuje uz ostalo da od jezika znade latinski, mađarski, njemački, a hrvatski (croaticum) kao domaći dobro. Od 1759—1762. je profesor isusovačke gimnazije u Trnavi (Slovačka), a od 1762 do 1764. u Zagrebu. 1764. izlazi iz isusovačkog reda, svrši pravo u Grazu i kao notar nastani se u Varaždinu. Za Josipa II. u Beču je »agens aulicus« (zastupnik u javnim poslovima dvora). 1786. dobiva plemstvo i umire u Varaždinu u činu prisjednika zaladske županije (T. Matic, Josip Keresturi i njegovi pogledi na političke prilike poslije smrti Josipa II, Rad HAZU 270, Zagreb 1941, 151, 152). Gl. i C. von Wurzbach, *Biographisches Lexicon des Kaiserthums Oesterreich* 11, Wien 1864, 179, 180, te Fr. Fancev, Ko je Keresturi agens, autor pjesme »Nikaj na svetu lepšega ni...« *Nastavni vjesnik XXXIX*, Zgb. 1931, 38—40, i J. Šidak, Keresturi, Josip, politički pisac, *Enciklopedija Jugoslavije* 5. Zgb. 1962, 240

²³ *Leopoldus in campo Rákos. Visio Eleutherii Pannonii* (Fr. Fancev, Dokumenti..., Građa JAZU XII, XXVI).

²⁴ Gl. T. Matic, o. c., Rad HAZU 270, 180, 181, 184—188, 156, 154, 155.

Prema mišljenju Fanceva, iz svega toga se vidi da su 1790. god. postojale dvije Hrvatske: jedna, ukočena, službena, bez prave orijentacije i bez kičme, a druga narodno osviještena i ponosna na svoju pripadnost velikoj zajednici slavenskih naroda.²⁵

Tako razjedinjena i razočarana Hrvatska dočekala je niz rješenja zajedničkog sabora koji se premjestio po želji Leopolda II. iz Budima u Bratislavu. Po tim rješenjima Hrvatska je potpala pod Ugarsko namjesničko vijeće, čija se sada vlast protezala i na županije Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. Mađarski jezik se uvodi u gimnazije, akademije i na sveučilište, a kod oblasti ima se uredovati latinskim jezikom.²⁶

Kad se 7. lipnja 1791. god. sastao Hrvatski sabor u Zagrebu, hrvatski staleži su u pogledu uvođenja mađarskog jezika u Hrvatskoj odredili da se postavi profesor mađarskog jezika na Zagrebačkoj akademiji, a budući da je najpotrebniji učenje ilirskog jezika (jer u tim kraljevstvima kao i u samom ugarskom kraljevstvu stanuje neizmjeran broj ljudi toga jezika), neka se i taj jezik predaje u svim gimnazijama, akademijama i na sveučilištu.²⁷ Ujedno je Sabor zaključio da se mađarski jezik kao neobligatan predmet uvede u srednje i pučke škole u Hrvatskoj i Slavoniji pa već u listopadu iste godine stiže u Zagreb i prvi učitelj tog jezika. Budući da je Ugarsko namjesničko vijeće dobilo nad Hrvatskom i političku vlast, Hrvatski sabor postaje drugorazredni faktor, a otada je zajednički sabor za Hrvate kudikamo važniji.

Drugim riječima, hrvatski staleži predali su se u naručaj Mađara iz straha od bečkog centralizma. Njihov ban je postao izvršujući organ Ugarskog namjesničkog vijeća i sada se više ne može smatrati »prorexom« kao u prijašnje vrijeme.²⁸

2.

Usporedo s tako složenim unutarnjim događajima u Ugarskoj i u Hrvatskoj, Austrija vodi rat s Turskom i njeni agenti su se razišli po Bosni, Hercegovini i ostalim susjednim zemljama da dižu narod na ustanak. Čak se pojavila nada da će Bosna doći pod habsburšku kuću.²⁹ To se očituje već i u navedenoj predstavi Kraljevske akademije znanosti u Zagrebu Hrvatskom saboru (od 19. V 1790), u kojoj se izražava nada da će ne samo onaj dio Hrvatske koji još jeca pod turskim jarmom nego i kraljevine Bosna i Srbija (regna Bosniae et Serviae) biti oslobođene i da će tako slavne kraljevine biti proširene.³⁰ Carigradski dvor je odlučio upravo te 1790. god. da brani svim sredstvima Bosnu. Venecija je i zbog trgovačke koristi pomagala Bosance šaljući im velike toware streljiva preko Soluna.³¹ Streljivo je stizalo francuskim brodovima pa je izgledalo da će se rat još više zavući. U Carigradu se tokom 1791. govorkalo da je mir na vidiku.³²

²⁵ Fr. Fancev, o. c., Građa JAZU XII, XXVII.

²⁶ Gl. opširno F. Šišić, o. c., III, 45—54.

²⁷ I. Kukuljević de Saccis, Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae II, Zagreb 1862, 261.

²⁸ F. Šišić, o. c. III, 55—57.

²⁹ J. Jelenić, Kultura i bosanski franjevci II, Sarajevo 1912, 117, 118.

³⁰ Spomenica..., II, 318.

³¹ Staatsarchiv u Beču — A. Correspondenz. 1721—1807 — B. Varia 1770—1772 — F. 3., Pisma od 1790.

³² Staatsarchiv u Beču — A. Corespondenz.. B. Varia.. Pisma od 1791.

Tako je i bilo Leopold II. je nakon dužih pregovora sklopio mir s Turskom u Svištovu 4. VIII. 1791. godine.³³ Time je ipak propao austrijski plan da se uz Vlašku, Moldaviju i Srbiju turskog jarma oslobodi i Bosna i Hercegovina.³⁴

Nakon sklopljenog mira s Turskom, kojim je Hrvatska teritorijalno slabo prošla, te nakon uglavljenoga obrambenog saveza Austrije s Prusijom (7. II. 1792) mogao je car Leopold II. misliti na to da pomogne svome šurjaku francuskom kralju Ljudevitu XVI. Ali usred ratnih priprema taj slobodoumni austrijski vladar iznenada umire (1. III. 1792),³⁵ a nasljeđuje ga najstariji sin (24-godišnji) Franjo II. (1792—1835). Franjo II. je bio bolehljiv kao i njegov otac, hladan, zakopčan i nepovjerljiv. Vrlo teško se odlučuje na nešto, a značajnije ljude oko sebe nije trpio. U njemu se krio kruti apsolutist.³⁶

3.

Budući da je Franjo II. pozvao ugarske i hrvatske staleže na krunidbeni sabor u Budim za 20. svibnja 1792. godine,³⁷ sastao se Hrvatski sabor u Zagrebu 20. travnja i na njemu dao vrlo umjerene instrukcije hrvatskim poslanicima za zajednički sabor.³⁸

Iz tih instrukcija se uočuje kako su se hrvatski staleži upravo fatalistički prepustili Mađarima i nema više u njima onoga kako-tako borbenog duha od 1790—91. godine. Jedan od uzroka bio je i veliki strah od ideja francuske revolucije. Bojali su se da im ona ne bi oduzela njihova stara staleška prava i slobodine. Čim se sastao Zajednički sabor u Budimu (22. V. 1792), na kojem je bila obavljena krunidba Franje II. kojemu je u međuvremenu Francuska navijestila rat, on je zatražio vojnu i novčanu pomoć, što mu je bez prigovora odobreno. Nato Franjo II. potvrdi saborske članke, među njima i onaj kojim mađarski jezik u Ugarskoj postaje obavezan, a u pridruženim zemljama, u školama kao neobligatan. Poslije razlaza tog sabora³⁹ i saziva Hrvatskog sabora u Zagrebu, na kojem su hrvatski izaslanici izvijestili što je zaključeno na Zajedničkom saboru, razišao se i ovaj nevažni hrvatski sabor.⁴⁰ Već je spomenuto da je francuska Narodna skupština 20. travnja 1792. navijestila Franji II. rat.⁴¹ U međuvremenu je revolucija dosegla svoj vrhunac. Konvent je proglasio Francusku republikom (21. IX. 1792), a kralj Ljudevit XVI. je 21. siječnja 1793. god. smaknut.⁴² Taj čin djelovao je na književnika A. A. Baričevića da je sa zakašnjenjem tek 1794. tiskao kod Kotschea u Zagrebu molitvu P. Leardia »In funere Ludovici XVI, Galliae et Navarrae regis christianissimi«, kojoj je

³³ M. Prelog, *Poviest Bosne u doba osmanlijske vlade II*, Sarajevo, 16, 17.

³⁴ J. Jelenić, o. c. II, 121.

³⁵ A. I. Fessler — E. Klein, o. c. V, 666, 674, 675.

³⁶ E. Wertheimer, *Geschichte Oesterreichs und Ungarn... I*, Leipzig 1884, 9, 10.

³⁷ A. I. Fessler, *Die Geschichte d. Ungern X*, Leipzig 1825, 657.

³⁸ R. Horvat, *Najnovije doba hrvatske povijesti*, Zagreb 1906, MH, 18.

³⁹ A. I. Fessler, o. c. X, 659—661; T. Smičiklas, o. c., Rad JAZU 80, 21.

⁴⁰ I. Kukuljević de Saccis, o. c. II, 265—269.

⁴¹ M. F. Mayer, *Geschichte Österreichs II*, Wien u. Leipzig² 1901, 482.

⁴² M. Bosanac — O. Mandić, o. c. I, 428, 429.

dao i predgovor.⁴³ Poslije smaknuća Ljudevita XVI. mlada francuska republika, okružena samim neprijateljima, navijesti rat Nizozemskoj, Engleskoj i Španjolskoj. Na to pod uticajem Engleske stupe protiv Francuske Portugal, Napulj, Toskana, papa i Rusija, tako da su od evropskih država ostale neutralne jedino Švedska, Danska i Turska.⁴⁴

Austrija, koja je od 1792. god. bila u ratu s Francuskom, uspjela je sabrati mnogo vojske za rat, u kojem su iz Vojne krajine sudjelovale mnogobrojne čete i tzv. dobrovoljački odredi Hrvata i Srba.⁴⁵

Prema Smičiklasovom pisanju bečki dvor je govorio javno gospodi i plemstvu kako se Francuska diže ne samo na kralja već i na plemstvo i svećenstvo, na vjeru i na stari poredak, a revolucija se pretpostavljala kao vulkan iz kojega djeluju paklene sile da razore sve što je Bog dobra ostavio na zemlji.⁴⁶

Zanimljivi su zapisci župnika u Petrinji o toj revoluciji. Evo što on kaže: »Druge jesu knjige, koje iz francuzke punte sledeće dugovečne smutnje i tabore ispisuju, *ja samo nekoja ovdje za spomenek poslednikom svojim ostavljam* (S. A.). Dugo vremena nezadovoljnost francuskoga kraljevstva klika je kakti vu perhavki, iz koje izižel je ogenj živ, raširil se plamen samo na bližnje nego i na dalešnije varaše, orsage i kraljevstva, *potlam kam leta 1793. kralja ovoga Ludovika XVI. i kralicu Antoniu, kćer Marie Terezie, austr. cesarice i vugarske kraljice belodano na placu po henkerskom orudjelju gilotini vumorili su i razglasili, da ne budu već kralja imali, neg da budu vsi jednaki i slobodni* (S. A.). Kak su se med sobu Francuzi ražali, odavno je spominati. Jedni za kralja stali su, drugi za slobodno kraljevstvo: *proreblica*. Ter jedan drugoga za svoga nepriatelja deržal je. Robespier bil je najkrvoločneši, koga su si bili za prvoga poglavara postavili, ali kajti i on vu sumnu je došel, da bi se rad kraljem vučiniti pod henkerski meč *gilotinu* je dospel, kak skoro vsi, koji kralja i kraljice smerti zrok bili su. Nad špotljivo prelejanum kervjum z fantiti *se podignul je prvi dvor austrianski* (S. A.) al naopako štimal je, da ali ova punta z malicom vtišati se bude mogla, ali da si stroške prišpara, *mal broj soldatov proti njih izišel je* (S. A.), koji od složneh na punti nazad hićeni pobeći su morali. Ovak dobili su Francuzi priliku još bolje povekšati vojsku, koju za onda ravnal je Barras (Barras bil je pri Conventi prvi poglavar Director). Bonaparte pak bil je leutenant i pri Toulonu ime si je vćinil leta 1785. »(treba: 1795 : S. A.). Tada prikazuje šta su Francuzi sve radili:« Prez dvojbe pod izlikum ovum da budu vsi jednaki i slobodni pod zastave njihove gernuli se kakti pčele na med i zbog zpomenute prevare nisu našli jake dosta pačke za dalje dojtii zkoro kam su i sami hoteli, kajti su znali Francuzi namamiti priproste z farbum slobošćine, da budu vsi jednaki. One pak, koji se za vučeneše derže (kak su gospoda) z farbum vupelanja nove vere i zakona. Za to vsu vlast zkoro i naredbu duhovničku pretergnuli su.

⁴³ Fr. Fancev, Hrvatski ilirski preporod jest naš autohtoni pokret, Zagreb 1935. Preštampano iz »Hrvatskog kola«, 51. Fancev tom prilikom citira i srpsku pjesmu hrvatskog podrijetla: »Pesma kralja francuskog Ludovika« o. c., 51).

⁴⁴ M. F. Mayer, o. c. II, 484.

⁴⁵ Fr. Vaniček (Spezialgeschichte der Militärgrenze aus Originalquellen und Quellen-werken geschöpft IV, Wien 1875, 1—4) čak tvrdi da je Vojna krajina od 1792. do mira u Lunevillu (1801) dala 101. 692 vojnika, a od toga se nije vratilo kući 38. 583.

⁴⁶ T. Smičiklas, Poviest hrvatska II, 398, 399.

Kalendar turskom jednak napribili, z ovum samo razlukom, da namezto petka nedelju, i 5. čez celo leto svetkom najmre: novo leto, zastupljenje Kristušovo, Veliku mešu (ar 15. dan Augusta Napoleona dan z velikum pom-pum obderžal se je) vsih sveteh, na nedeljni dan padaju, obderžavati dopustili su. And svetke i poste pogazili su: sakramente iste, kakti spoved, za nepotrebne deržali su. Venčanje pako, da se od svetske vlasti izveršava, naredili su. Dapače vu oni punti niti kerztiti niti dopustili i vnoqa deca nekršćena su oztala. Ove zanke bile su tomu prilične, da su prave svoje neprijatelje pod krove i deržave dolje što pustili neumni, koji samovoljno, i *prez vsake vere i zakona živeti hoteli su, ter takvih našel se je vekši broj gospode nego priproztih, tak vu austrianskom* (S. A.) kak i vu drugih kraljevstvih i hercegovinah keršćanskih. . .⁴⁷ Tako je opisao svoja sjećanja na francusku revoluciju župnik u Petrinji koji je svoje »Uspomene« pisao upravo za carevanja Napoleona I. koji je vladao od 1809. god. i tim gradom u sklopu Vojne krajine.

Iz toga se može zaključiti kakvo je bilo raspoloženje među hrvatskim plemstvom prema Francuskoj, koje je znao iskoristiti Franjo II. Zato je i mogao dvorski ugarski kacelar grof Karlo Palfy u njegovo ime tražiti iz Beča 18. III. 1793. od Zagrebačke županije osim obećanih vojnika još nešto više »contra nefanda Gallica Gentis Molimina Religionem omnem, omne qui constitutionem evertere tendentia. . .«⁴⁸ a 14. VI. iste godine Budimski magistrat obavještava Zagrebački da je osnovan »freykorps« protiv »funestum Galliae insultum« i poziva ga da i on pristupi tom dobrovoljačkom korpusu.⁴⁹ Sam car i kralj Franjo II. izdaje 31. III. 1793. godine proglas u kojem traži, budući da je odlučio nastaviti rat protiv Francuske, koja mu ga je prva navijestila, da se dade zlato i srebro uz obveznice i kamate, a plaća se 5% na šest godina. 7. rujna urgira ugarsko Kraljevsko vijeće kod Zagrebačke županije da zbog nastalog rata pošalje što prije obećanu svotu novaca, a 23. listopada grof Palfy požuruje Županije da skupi i pošalje što više vojnika kako bi se rat što prije svršio.⁵⁰

Županiji su se istodobno slale obavijesti o pobjedama nad Francuzima, te se naređivalo da se zbog toga drži »Te deum«⁵¹ čime se željelo podržavati ratnički duh u Hrvatskoj. Unatoč svom neprijateljskom držanju prema francuskoj revoluciji, hrvatski velikaši se nisu baš iskazali u tome. Na razne su se načine ispričavali. To čini i jedan od najuglednijih hrvatskih velikaša grof Ivan Drašković.⁵² Zato je 1793. godine Vojna krajina postala gotovo neiscrpnim vojničkim rezervoarom za svestrano ratovanje protiv Francuske u predjelima Njemačke i Nizozemske. Tako se od jedanaest hrvatskih i slavonskih regimenti ustrojio streljački zbor od 1705 vojnika i podijelio u dva bataljona. Prvome je stajao na čelu ogulinski potpukovnik Franjo Jelačić, otac bana Josipa Jelačića, dok je drugi bataljon vodio major Ellin iz Gradiške. Tzv. Wurmserov dobrovoljački zbor sastojao se od dvaju pješačkih bataljona i divizije husara. Konjica je bila sastavljena od

⁴⁷ Uspomene iz francuske revolucije, Banovac, Petrinja 1907, br. 39.

⁴⁸ Arhiv Hrvatske u Zagrebu — Comit. Zagr. Congreg. 1793—F. 6.

⁴⁹ Arhiv Hrvatske u Zagrebu — Archivium c. r. civit. Zagr. — Acta politica — 1792 — april-juni.

⁵⁰ Arhiv Hrvatske u Zagrebu — Comit. zagr. congr. — 1793-f. 7—10.

⁵¹ Arhiv Hrvatske u Zagrebu — Comit. zagr. congr. — 1793-f. 6, 11—13, 15—19.

⁵² Arhiv Hrvatske u Zagrebu — Comit. zagr. congr. — 1793-f. 7—10: Drašković vicecomesu zagrebačke županije, 20. IV. 1793.

hrvatskih i slavonskih krajiških husara. Njima je bio vrhovni zapovjednik brodski potpukovnik Knežević. On je stajao i na čelu pješadije, obučene na turski, koja je uskoro dobila neobično ime: »crveni kapucini« (Rotmäntler). Svi ti vojni odredi, kao i neki drugi, postizali su u obje ove zemlje zapažene uspjehe, a naročito su se isticali »crveni kapucini«, te Franjo Jelačić koji je vodio okršaje između Schelde i Selle.⁵³

Unutarnja situacija u Austro-Ugarskoj Monarhiji bila je posve drugačija. Tamošnji vlastodršci su se bojali svakog daška iz Francuske. Da je bilo tako, to potvrđuje naredba Ugarskog namjesničkog vijeća u ime palatina Leopolda (19. II. 1793) Zagrebačkom magistratu da se zabranjuje od Vj. Veličanstva širenje knjige I. dijela historiae Milloti, koju je preveo na mađarski ekspavlin Versegi⁵⁴ pod naslovom: »A Világnak kösonséges története írta Franczia nyelven abbas Millot Uretc.«, izdanu još 1790. god.«... propter complura perniciosia Addimenta per auctorem versioni huic adjecta«, te mu naređuje da se iz svih knjižara ovi egzemplari moraju uzeti, i magistrat ima tu naredbu odmah javno objaviti.⁵⁵

Još usred navedenih ratnih operacija u 1793. godini razaslao je veliki župan Zagrebačke županije Nikola Škrlec veliki broj tiskanih pisama s datumom 19. XII. 1793. svom plemstvu te županije, župnicima, gradovima, Zagrebačkom kaptolu i biskupu tražeći od njih vojnu pomoć. U tim pismima se kaže kako su krivokleti Francuzi, nakon što su srušili prijašnju svoju vladavinu, navijestili rat Franji II. još prije dvije godine. Spominje kako su staleži Ugarske i pridruženih strana već na Saboru 1792. god. odredili za rat 5000 vojnika i 4,000.000 dukata da bi tako pokazali ne samo ljubav prema svome vladaru nego i dali dokaza da im je stalo za javnu stvar. Francuzi pak sa sve većim bijesom ratuju. Bog je ipak blagoslovio kraljevo oružje i on pobjeđuje. Budući da je taj rat odviše skup i traje već treću godinu, moli Škrlec da svi dadu pripomoć u novacima i novcu da se odbije barbarske navale Francuza i da se Monarhiju sačuva od velikog zla. Obara se na francuski narod koji je pao prvo u anarhiju, a zatim u tiraniju i barbarstvo. Upozoruje na opasnost od Francuza koji bune puk protiv sadašnjeg stanja i ustava te hoće da uvedu pučku tiraniju. Stoga je u interesu svakoga da sačuva sadašnje stanje u kraljevstvu i da ustane protiv toga rušitelja Monarhije, vjere, vlasništva, javnog mira i koji je neprijatelj čovječanstva i da se rat vodi protiv njega dotle dok se zajedničkim silama sviju ne osiguraju kraljevstva Austro-Ugarske Monarhije i njenih pokrajina. Navodi kako su se i ostale županije odazvale pozivu, kao i posjednici, te hvali kao uzor dvojicu privatnika iz Zagrebačke županije. Na kraju završava Škrlec taj poziv izrazujući čvrstu nadu da će se svaki odazvati i u znak vjernosti prema kralju pomoći koliko u novacima toliko i u novcu.⁵⁶

Ali ova Škrlečeva molba radi prinosa ipak nije donijela onaj efekat kakav je on očekivao. Čini se da je čak morao kod nekih ponovno urgirati, jer su mu tek pojedini plemići i župnici počeli odgovarati početkom 1795. godine. Tako 3. veljače 1795. piše mu iz Brezovice grof Ivan Drašković, koji

⁵³ Fr. Vaniček, o. c. IV, 4—15.

⁵⁴ Gl. što je o njemu vrlo malo naveo: V. Bogdanov, Jakobinska zavjera Ignjata Martinovića, 58, 184, 185.

⁵⁵ Arhiv Hrvatske u Zagrebu — Archivium I. R. civit. Zagrabiae — Acta politica — 1793 — januar-mart.

⁵⁶ Arhiv Hrvatske u Zagrebu — Acta Neo-acquisita annum 1791. ad 1793; Archivium I. R. civit. Zagrabiae — Acta politica — 1793 — oktobar-decembar.

je prvi osnovao slobodno zidarstvo u Hrvatskoj, a odavde se ono raširilo i u Ugarsku,⁵⁷ da ne može poslati novake. Župnik iz Velike Gorice Marko Antonije Hegedić šalje mu 13. veljače dva pješaka-vojnika i piše: »... in hac comuni calamitate impii Belli Gallici ductus devotione erga clementissimum nostrum Dominum quem dextera Excelsi tueatur ab omnibus adversis prosperum et beatum faciat in hoc et futuro saeculo...« 20. pak veljače javlja mu grof Franjo Drašković iz Varaždina da mu upućuje dva novaka. Zadnjega dana veljače piše mu iz Ljubljane grof Karlo Erdödy kako mu nije moguće poslati vojnu pomoć protiv buntovnog francuskog naroda, što ga je pismeno molio. Đuro Bužan iz Pušće 3. ožujka javlja da mu ne može uputiti nijednog vojnika, dok grof Josip Erdödy iz Galgovcija piše 27. ožujka da će za vrijeme trajanja francuskog rata uzdržavati od svojih imanja u Ugarskoj i Hrvatskoj 80 novaka, a grof Antun Pejačević iz Kerestinca šalje mu 1. IV. dva vojnika za Jelačićevu pukovnicu. Udove pojedinih velikaša slale su vojnike kao grofica Katarina Patačić. Većina je na Škrlecov poziv odgovorila negativno, neki su umjesto novaka dali prirodnine.⁵⁸

Škrleca nije razočarao njegov prijatelj biskup Vrhovac, koji je 1794. darovao Monarhiji u ratne svrhe 1000 forinti, a 1795. god. uredio je na svoj trošak posebnu četvu od svojih slobodnjaka, koja je imala 206 vojnika i koja se po carevoj zapovijedi imala boriti kao posebna jedinica.⁵⁹

4.

Još koncem ožujka 1793. god. imenovan je barun Franjo Thugut generalnim direktorom u Ministarstvu vanjskih poslova. On se zalagao za nastavak rata sa Francuskom jer je bio uvjeren da je francuska revolucija prijetnja svim prijestoljima i društvenom poretku⁶⁰ Kad je umro carski kancelar knez Kaunitz (27. VI. 1794), njegovo mjesto zauzima Thugut, koji odmah uvodi tajnu policiju i provodi sistem zastrašivanja i samovolje. Poštrio je i cenzuru, nije se moglo slobodno govoriti i pisati o tadašnjim događajima, a javnosti se dozvoljavalo ono što je režim smatrao pogodnim.⁶¹

Dok su službeni bečki krugovi bili za nepomičnost svijeta i stari poredak, u Hrvatsku su ipak polagano prodirale ideje francuske revolucije, koje je bilo teško suzbiti. Samo Građanstvo u Hrvatskoj zagrijavalo se za te ideje. To potvrđuje jedna pučka hrvatska pjesma pod naslovom: « Pasquil Od nekoiega horvaczkoga vrednoga guillotine Franczuza vu Zagrebu van dan u fassenszko⁶² vreme rasztepen 1794.⁶³ U toj pjesmi,⁶⁴ koja je općenito

⁵⁷ F. Šišić, Hrvatska povijest.. III, 114.

⁵⁸ Arhiv Hrvatske u Zagrebu — Comit. zagrab. — Praesidialia Nicolai Skerlec sup. com. 1793—1797.

⁵⁹ V. Deželić, o. c., 113, 114.

⁶⁰ M. F. Mayer, o. c. II, 484.

⁶¹ E. Csuday, Die Geschichte der Ungarn II, Berlin⁷ 1899, 303.

⁶² Fašnik = vrijeme u crkvenoj godini od božićnih do korizmenih dana, karneval, posljednji dan poklada, mesopust, pokladni utorak (B. Klaić, Rječnik stranih riječi, Zagreb 1986, 413).

⁶³ Ovoj je pjesmi dao V. Bogdanov naslov: »Pjesma, koja je visjela na drvetu slobode u Zagrebu«, a nju mu je ustupio F. Hauptmann, koji ju je »pronašao« u Budimpešti u ostavštini Josipa Hajnóczya, urotnika zajedno s Ignjatom Martinićem, vođom ove »jakobinske zavjere«. Ovaj »jakobinac je u tom primjerku pjesme prema pojedinim hrvatskim stihovima vlastoručno upisao sa strane latinske i druge prijevode« (V. Bogdanov, o. c., 157, 165) kaže V. Bogdanov. Od

upućena Hrvatima, pita sastavljač tog paškvila odmah na početku zašto bi išli protiv Francuza »vojovati«, koji ih nikada nije »zbantuval« niti je njihove »hiže spalil«, te da bi bolje bilo da se s njime slože i udare po onima koji su se protiv njih stavili. Ta Francuz za čitav svijet »vojuje«, a brani »muže i purgare« i samo tjera »vse hahare«. Francuz svima daje »pravicu jednu«, a »plemenščinu ne spoznaje«, jer »veli« da smo svi jednaki. Pametni neka »naj ravnaju«, a priprosti »naj slušaju«, grof je »stokrat velik bedak«, a plemenitaš »več kak šumak« (glupan). U Francuza plaća daću onaj koji više ima, a svima se jednako sudi, bio on »muž, plemenit ali grof«, te svi domovinu brane. Ali zato je Francuz »zatrł« kanonike. Obara se i na biskupe i redovnike te upozorava ljude da ne vjeruju tima što tvrde da Francuz zatajuje Boga i progoni vjeru. Svi moraju davati novce za rat, ali kada zavlada mir, sve će im se vratiti. Prikazuje najcrnjim izrazima bijedu kmetova i to je uzrok radi čega se bori Francuz. Bog pak gledajući te krivice i da nema više »pravice«, te da je uzalud poslao sina, kaže neka vlada giljotina i ponajprije neka uništi »duhovnike«, njegove (božje: S. A.) »lažlive namesnike«, koji njega (tj. Boga: S. A.) riječima priznaju, a djelima ga »zatajuju«. Takvi su duhovnici, biskup sa svima kanonicima, »ki naveke se gostiju« i danju i noću se kartaju (Tako je upravo to radio M. Vrhovac: gl. njegov dnevnik: S. A.). Hvali giljotinu, koja ima istrijebiti i »plemenite«, koji neće da spoznaju da su »muži« njihovi »brati« i da među njima svaki ima u svemu »del jednaki«. Na kraju Bog, proti kojega »nije moći«, kaže da on s Francuzima vojuje zato za sve krivice »od gospode« učinjene »mužom« naplati »prez razuma i pravice«. I konačno hoće da dade »mužu«, »kaj je imal v paradizu; nit gospona, nit je muža kad stvorila ruka Boža«⁶⁵ završava se taj za ono vrijeme revolucionarni paškvil iz 1794. godine.⁶⁶

---

tri primjerka te pjesme, koje se čuvaju u Budimpešti u Državnom arhivu, jedan su u originalnom pravopisu objelodanili Kalman Benda i Laszlo Hadrovics (1956). U Bendinom jednom primjerku stoji iznad teksta mjesto naslova na njemačkom: »Gedicht, welches an den Freiheitsbaum in Agram gehangen hat«, a na drugome neobjelodanjenom primjerku, također iznad teksta: »Gedicht welches an den Freiheitsbaum in Agram gefunden worden ist«, dok u primjerku, koji je izdao I. Szeli (1905), kad je pisao o ličnosti Josefa Hajnoczya, donosi doslovan prijepis i fotokopiju toga njezina »drugoga primjerka koji se u Budimpešti nalazi među spisima biskupa Maksimilijana Vrhovca«, sa iznad teksta gore navedenim naslovom: Pasqil. Prema tome prvi puta tiskanom primjerku, tj. priloženoj fotokopiji koji je objelodanio Szeli, O. Šojat je tekst dešifrirala iznova, jer su se Szeliju potkrale »neke omaške« i objavila te sa strane donijela i njegov modernizirani tekst (O. Šojat, O dvjema kajkavskim revolucionarnim pjesmama s kraja osamnaestog stoljeća, Croatica 1/1, Zagreb 1970, 223 i bilj., 215, 222, 223).

⁶⁴ Šidak je podijelio na pet dijelova i ukratko iznio njen sadržaj (J. Šidak, V. Bogdanov, Hrvatska revolucionarna pjesma iz godine 1794. i učešće Hrvata i Srba u zavjeri Martinovićeve jakobinaca, Starine JAZU 46, 1956, Historijski zbornik IX, Zagreb 1956, 184). N. Klaić pak donosi samo njen tekst (Izvori za hrvatsku povijest IV/1672—1848/, Zagreb 1959, 100—103).

⁶⁵ O. Šojat, o. c. 224—227.

⁶⁶ Tu pjesmu iz 1794. prepisao je 1948. g., kako smo već naveli, u Budimpešti F. Hauptmann. Ona je nađena među spisima o Martinovićevoj uroti s vlastoručnim bilješkama jednog od njegovih drugova Josipa Hajnoczya. Taj prijepis se sada nalazi, prema Šidaku, »u posjedu prof. Bogdanova«, koji ga je imao 1954. prirediti za štampu u »Hist. zborniku« (J. Šidak, V. Bogdanov, Jakobinac Martinović i naši graničari, Narodni list VIII, 1952, 9. I., br. 2031, HZ VII, Zagreb 1954, 188, bilj.). Međutim V. Bogdanov je tu pjesmu objelodanio 1956. u Starinama JAZU 46, Zagreb 1956, 332—336 pod naslovom: »Hrvatska revolucionarna pjes-

Premda je zanimljiva i privlačiva kombinacija O. Šojat da bi autor Paskvila, tj. grube satire ili podrugljivog spisa,⁶⁷ čiji prošireni naslov iznad teksta »nije u suglasju s idejom i sadržajem pjesme, nego ih upravo poriče«, mogao biti Tito Brezovački,⁶⁸ mi ćemo ostati i dalje na tome da je paskvilant (pisac ovoga paskvila) anonimn, napose s obzirom na nešto kasnije improvizirani naslov gdje se citira nekoga hrvatskoga vrijednoga giljotine Francuza, koji je spjevao ovaj paskvil, iz kojega zrači njegovo pouzdanje u Boga, koji će kazniti krivce i mužima donijeti »pravicu«, a napada biskupa radi igre kartama, što je svakako bio Vrhovac.⁷⁰

Tu je pjesmu inače širio dvorski tajnik Marko Delivuk. Tako ju je donio u svibnju 1794. Ignjatu Martinoviću u Peštu da je pročita, a davao ju je i drugima. Martinović je izjavio na preslušanju da bi Delivuk mogao znati nešto više o pjesmi. Pjesmu je dao i Josipu Hajnóczyu, jednom od glavnih ideologa i vođa jakobinske zavjere u Ugarskoj, koji se spremio da je prevede na mađarski. Uz Delivukovu pomoć na svom je primjerku zabilježio latinski prijevod nejasnih strofa, izjavio je pri preslušanju.⁷¹

Valovi francuske revolucije osjećaju se u toj godini i u samom zagrebačkom društvu. Ta je godina puna dosad nečuvene »sloboščine« ili »supre-

---

ma iz godine 1794. i učešće Hrvata i Srba u zavjeri Martinovićevih jakobinaca«, Ispred njezina teksta dao joj je naziv: »Pjesma koja je visjela na drvetu slobode u Zagrebu«. On je tu pjesmu povezo s Hajnóczyem, koji ju je čak pripremao da prevede i na mađarski (V. Bogdanov, Hrvatska..., 336, 337). Ipak nije uočio da se ona razlikuje od one pjesme koju je donio Smičiklas. No zato je Šidak, prikazujući taj Bogdanov rad, prvi upozorio da se te dvije pjesme razilaze po sadržaju i to primjerima ustvrdio te je zaključio »da su pred nama *dvije različite pjesme*, srodne po obliku i sadržaju« (J. Šidak, V. Bogdanov, o. c. Starine JAZU 46 1956, HZ IX, Zagreb 1956, 184—186). No već 1960. V. Bogdanov je izdao knjigu pod naslovom: »Jakobinska zavjera Ignjata Martinovića« (Zagreb 1960, str. 228) u kojoj je učinio izvjesne male nadopune radnje iz 1956. godine, a onu pjesmu je pod istim naslovom objavio u cijelosti (V. Bogdanov, o. c., 157—162) s nešto širim objašnjenjem, na što se 1963. osvrnuo Šidak u Jug. istor. časopisu (1, Beograd 1963, 84—88), zamjeravajući mu neke propuste i izjavio svoje čuđenje što se Bogdanov nije uopće obazreo na njegovu analizu pjesme, o čemu je on pisao »o prvom izdanju njegova rada (HZ IX, 1956, 183—186)«, gdje mu je dokazao »da njezin tekst nije, kako on tvrdi, istovetan sa stihovima koje je na svoj način, reproducirao još T. Smičiklas i da, prema tome, postoje barem dvije varijante koje se u mnogome bitno razlikuju ili, ispravnije, *dvije različite pjesme*, srodne po obliku i sadržaju...« (J. Šidak, o. c., 87). U vezi s tom pjesmom O. Šojat je istakla 1970. »radove ove dvojice naših novijih historičara, jer su se oni njome najviše bavili«, ona je onda iznijela detaljno cijeli historijat te pjesme iz 1794. i njenom tiskanju i pretpostavila da je možda čak Tito Brezovački sastavio taj paskvil. Objavila je njen sadržaj, prema fotokopiji u I. Szelya i dobila mikrofilm svih triju primjeraka te kajkavske revolucionarne pjesme iz Beča pa je zaključila da je najzanimljiviji treći primjerak tog Paškvila«, a njegov prepisivač nepoznat, a treba ga tražiti u intelektualnim krugovima tadašnjega Zagreba i, njegove okolice« (O. Šojat, o. c., 219, bilj. 22, 220, 222, 223 i bilj.).

⁶⁷ Gl. B. Klaić, o. c., 1016.

⁶⁸ O. Šojat, o. c., 217, 216, 217.

⁶⁹ Iako na preslušanju Ignjat Martinović (5. IX. 1794) izjavljuje da mu pisac te hrvatske pjesme nije poznat, on kaže da ju je »možda« napisao dvorski tajnik Marko Delivuk. (V. Bogdanov, Jakobinska zavjera... , 163).

⁷⁰ Prema pisanju M. Ratkovića odnosi između Brezovačkog i Vrhovca bili su »prilično napeti« (O. Šojat, o. c., 217), što bi išlo na korist teze Šojatove o autorstvu ovoga Paškvila Brezovačkog!

⁷¹ V. Bogdanov, o. c., 163—165. o Hajnóczyu i Slavko Gavrilović, Bilješke Josipa Hajnóczija o Srijemu 1789. godine, Starine JAZU 53, Zagreb 1966, 175—189.

mae licentiae« kako je to pisao biskup Vrhovac nekom svome znancu (19. II. 1794). U tom pismu kaže da se u Zagrebu običaji iz dana u dan kvare te da se taj grad takmiči u pokvarenosti običaja s najvećim gradovima. Rastave brakova se gomilaju. Sve to daje tužnu sliku Hrvatske koja će biti još žalosnija ako politička vlast ne doskoči tom zlu. Nitko se ne odlučuje da se ženi i udaje, a tome su najviše krive žene. Osobito je u tome prednjačilo plemstvo, a građanstvo se za njim povodilo. Nedavno osnovano kazalište u Zagrebu čini se rajem svih delicija novoga života.⁷²

Pod utjecajem nove slobode ni među samim svećenstvom nije bilo discipline.⁷³ Godine 1793. sam Vrhovac se tuži moli svećenike u poslanicama da se uzdržavaju »a carnalibus desideriis, quae militant adversus animum«.⁷⁴

Iz toga se vidi da je navedena revolucionarna pjesma iz 1794. godine točno iznijela stanje među svećenstvom u Hrvatskoj, ali je u to uključila i samoga biskupa Vrhovca.

Građanstvo u Zagrebu ipak nije dokraja shvaćalo ideje novog duha. To nam svjedoči ovaj događaj. 2. ožujka 1794. god. zagrebački trgovac Schiffer, porijeklom Nijemac, pojavio se pod maskom noseći improviziranu giljotinu s njemačkim natpisom: drohendes Schicksal jedem vermögenden französischen Republikaner (goticom pisan), koji u hrvatskom prijevodu glasi: Sudbina koja prijete svakom imućnom francuskom republikancu. Prema Šurminu, biskup je Vrhovac 19. ožujka saopćio u jednom svom pismu »da je u pokladama inače mirni i ljubljani građanin zagrebački Schiffer htio napraviti neku novu šalu pa je napravio *guillotinam gallicam*, kojoj je stavio natpis: In dem bestehet die französische Gleichheit und Freyheit (Ovaj tobožnji natpis, kako se vidi, nije niti po smislu jednak autentičnom dodaje J. Šidak), dakle u giljotiniranju. Na to su ga gospoda dala ukloniti, a sam ban Erdödy je odmah tu stvar dojavio Beču. Biskup pak svoje mišljenje izriče ovako: »imprudencia summa fuit ad locum publicae exhibitionis exemplum infamis crudelitatis praeferre«. Donoseći ovaj Šurminov opis Šidak ga ne komentira osim onog natpisa na giljotini, kako smo već naveli.⁷⁵ Uskoro zatim, po Šidakovu navodu nađeni su kod jedne kuće na Harmici (danas Trg Republike) hrvatski stihovi (versus croatici) koje je zagrebački podžupan Josip Novosel u svom latinskom izvještaju priložio 4. svibnja 1794. palatinu nadvojvodi Aleksandru Leopoldu u vezi s njegovim nalogom od 29. ožujka 1793. godine. Oni su po Šidakovu mišljenju »mnogo više navodili od prethodnih slučajeva na misao o postojanju tajnog društva ili neke druge prevratničke djelatnosti«. Šidak iznosi i to kako je na Uskrs 1794. god. na trgu u Gornjem gradu (Trg Stjepana Radića) uz kip Bogorodice bilo privezano drvo slobode (arbor libertatis),⁷⁶ simbol revolucije s frigij-

⁷² B. Vodnik, Kazalište staroga Zagreba, Jugoslavenska knjiva, god, VI, knj. II, Zagreb 1922, 115.

⁷³ Dj. Šurmin, Hrvatski preporod I, Zagreb 1903, bilj. glavi 15, str. 04, 05.

⁷⁴ V. Deželić, o. c., 178.

⁷⁵ J. Šidak, Dva priloga za hrvatsku povijest u XVIII. stoljeću, Arhivski vjesnik IX, Zagreb 1966, 135, 130. Isp. i Dj. Šurmin, o. c. I, str. 05, bilj. 18.

⁷⁶ Gl. i St. P., Iz jakobinskog Zagreba. Drvo slobode, Jutarnji list 11/1922, 3706, 4, te i Milena Bekić, Spomen na »drvo života« u Zagrebu, Vjesnik, Zagreb 10. IV. 1989, 9. Inače ispis rukom Fr. Fanceva čuva se u njegovoj zbirci pod naslovom: Bilješke iz arhiva (hrvatskih, mađarskih i austrijskih) br. 1—9, 400 l., 18 komada u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu pod sign. R 7499, a pod naslovom: ... 2. Daniel Bogdanić, Drvo slobode (1794—1795). O Danielu Emeriku Bogdaniću (Virovitica, 1762 — Pešta, 31. I. 1802), Virovitičaninu, matematičaru i astro-

skom kapom i s njemačkim natpisom koji u prijevodu glasi: Da živi sloboda i jednakost (Es lebe die Freiheit und Gleichheit — goticom).

O svim tim događajima izvjestio je palatina Aleksandra Leopolda, kako smo već rekli, 4. svibnja 1794. Josip Novosel, zagrebački podžupan, s prilogom na latinskom jeziku o prilikama u zagrebačkoj županiji i u samome Zagrebu.⁷⁷

Da je u Zagrebu i u Hrvatskoj bilo jakobinaca već 1792. god., to znamo iz pisma Vrhovca iz te godine. Pričalo se da su se hrvatski jakobinci okupljali u jednoj kući na jednom brijegu mirogojskih brežuljaka. Biskupovi neprijatelji doveli su Vrhovca u vezu s njima. Od raznih denuncijacija svojih neprijatelja biskup Vrhovac⁷⁸ se morao još 1792. i 1793. opravdati u Beču. I među svojim kanonicima imao je biskup neprijatelje, a jedan od glavnih njegovih neprijatelja u Zagrebu bio je tamošnji knjižar Kotsche i njegova žena, kojima je biskup bio konkurent, jer je sam osnovao tiskaru u istom gradu (1794). Kotsche ga je tužio da namjerava tiskati tajne spise i zamolio je Ugarsko namjesničko vijeće da mu zabrani tiskaru. Vijeće je Vrhovca pozvalo na odgovornost. No on se dostojanstveno opravda od tih glupih optužbi.⁷⁹

Vlast kao i uvijek zabrinuta radi utjecaja francuske revolucije gledala je da na svaki način spriječi njezino širenje. Tako 1. svibnja 1794. iz Budima piše grof Karlo Zichy u ime Ugarskog namjesničkog vijeća Zagrebačkoj županiji da nekakvi francuski komesari borave u ugarskom kraljevstvu. Stoga naređuje da se na takve budno pazi i ako se što god sumnjiva nađe kod njih, da ga se odmah obavijesti.⁸⁰ Samo Ugarsko namjesničko vijeće, preko Josipa Hallera obavještava zagrebačku županiju da neki umjetnici javno pokazuju narodu voštane figure koje predstavljaju članove francuske kraljevske kuće i njihovu nesretnu sudbinu. Stoga je kralj naredio da se takve pretstave, po kojima bi narod mogao lako pasti u bludnju, a najviše po selima i gradovima, zabrane.⁸¹

---

nomu, pisao je već 1857. C. von Wurzbach (Biographisches Lexicon des Kaisertums Oesterreich 2, Wien 1857, 24, 25) kao o izvanrednom čovjeku i naučenjaku, a onda u nas F. Šišić (O stogodišnjici ilirskog pokreta, Ljetopis JAZU 49, Zagreb 1937, 118, 119), pa zatim Fr. Fancev, koji mu je odredio, na osnovi svoga istraživanja u Budimpešti, pravo ime Daniel, a ne Franjo, koje je na krštenju dobio (Fr. Fancev, Još o Bogdanićevim »Novinama« od god. 1792, Građa JAZU 13, Zagreb 1938, 314, 315). O njemu su pisali još i Sl. Gavrilović, Pokušaj Franje Bogdanića oko izdanja narodnih novina 1792—1793, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu 10, Novi Sad 1967, i Ž. Dadić (Mirko Daniel Bogdanić, Priroda 10, Zagreb 1973). U najnovije pak doba u obliku sinteze Mirko Dražen Grmek napisao je članak: Bogdanić Mirko Daniel (Franjo), Enciklopedija Jugoslavije 2, Zagreb 1982, 22, te J. Šidak (Hrvatski narodni preporod ilirski pokret, Zagreb 1988, 17, 79, 185, 203), koji ga naziva stalno Franjo, u čemu ga slijede I. Karaman i D. Pavličević. Po Šidaku, ovaj Slavonac »Franjo« Bogdanić dobio je 1792. dozvolu od vlade u Beču da izdaje tjednik za Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju na narodnom jeziku i ove prve hrvatske novine pod imenom »Glas od svijeh stranah« imale su izlaziti u Beču, ali ipak nikada nisu ugledale svjetlo dana (J. Šidak, o. c., 17).

⁷⁷ J. Šidak, dva priloga... Arhivski vjesnik IX, 130, 131, 134—136.

⁷⁸ Iako Wurzbach dosta opširno govori o Vrhovčevom životu i radu i nabraja što je sve on pisao, ni riječju ne spominje ništa o njegovoj vezi s Martinovićem i slično (C. von Wurzbach, o. c. 50, Wien 1884, 117—121).

⁷⁹ V. Deželić, o. c., 72—79.

⁸⁰ Arhiv Hrvatske u Zagrebu — Comit. Zag. Congregationalia — 1794, f. 7—8.

⁸¹ Arhiv Hrvatske u Zagrebu — Comit. Zag. Congregationalia — 1794, f. 12, 13 i 16.

Budući da su u to doba vlasti uhvatile neke dokumente iz kojih su doznale da Francuzi šire propagandu na sve moguće načine,⁸² 7. rujna 1794. u ime kraljevo Ugarsko je namjesničko vijeće naredilo Zagrebačkoj županiji da se ima svaki onaj koji radi protiv javnog poretka i mira, bez ikakve milosti najstrože kazniti.⁸³

Kako se u toj godini u austrijskim zemljama strogo provodila cenzura, najbolji nam je dokaz da je samo te godine bilo 4476 zabranjenih knjiga.⁸⁴

Kad je zagrebački knjižar Franjo Müller tražio od gradačkog knjižara L. Simona da mu pošalje nekoliko zabranjenih knjiga naivnog sadržaja, nastala je zbog toga cijela uzbuna pa je sam palatin pisao Zagrebačkoj županiji i naredio joj da u povodu toga provede istragu.⁸⁵ Izgleda da Austriji nisu bile dovoljne mjere opreza da samo pazi na unutarnje stanje nego je nastojala prekinuti i svaki trgovački doticaj Francuske sa svojim zemljama. Tako odredbom od 20. rujna i 3. listopada 1794. sam car i Ugarsko namjesničko vijeće u njegovo ime zabranili su svako trgovanje s Francuskom i osvojenim zemljama bilo to u novčanom pogledu ili u živežnim namirnicama. Uz to je svatko morao smjesta prijaviti vlasti svakoga francuskog agenta i trgovca koji bi htio na taj način trgovati. To je dano na znanje i civilnim i vojnim vlastima u Hrvatskoj.⁸⁶

U Hrvatskoj se uz to oštro pazilo i na to tko sve dolazi u naše krajeve. O tome imamo jedan vrlo interesantan slučaj iz 1794. godine. Naime, francuski bjegunac grof Pavao Bailo pobjegao je sa svojom ženom i djecom iz Francuske i nakon dugog putovanja po raznim evropskim državama došao je u kolovozu te godine u Varaždin. Sudski asesor Josip Žuvić u ime županijskog suda pod predsjedanjem grofa Bartolomeja Patačića od Zajezde preslušao je 8. VIII. prvo groficu, a onda i samoga grofa. Grofica se zvala Mariana, rođena markiza de Wenefels iz Normandije (31 godinu stara), a imala je dvoje djece. Govorila je talijanski i francuski. Navela je kuda je sve bježala kad su čuli da je Ljudevit XVI. smaknut.

Kudikamo je interesantniji iskaz njezina muža koji je svojim opširnim pričanjem sigurno uvelike zabavljao sud. Imao je 51 godinu, a bio je rođen u Gradiški u Furlaniji, govorio je perfektno francuski i talijanski, latinski malo, a njemački je razumio. U svojoj petnaestoj godini došao je s ocem u Francusku gdje je ušao u vojsku i postao kapetanom. Kad su u rujnu 1793. god. pobunjenici spravili sa zemljom ženin dvorac u toulonskom distriktu, a pobunjeni seljaci mu ubili tasta, on se jedva spasio sa svojom obitelji i pobjegao prvo u Bruxelles, zatim u Berlin, gdje se osobno upoznao s pruskim kraljem koji ga je pomagao u nevolji. U Berlinu je ostao četiri mjeseca, a odatle je došao u Beč gdje je ostao šesnaest mjeseci. Iz Beča je stigao u Grčku, pa u Goricu, Veneciju, Ferraru, Bolognu, Anconu, Rim i Milano. Kad je Milano bio zauzet, nakon dužeg lutanja došao je ponovno u Beč i bio gost kneza Kaunitza. Otamo je krenuo preko Szombathelya i Körmenda i prispio u Varaždin. Njegova je namjera bila da što kraćim pu-

⁸² Arhiv Hrvatske u Zagrebu — Register General-Kommando von Agram pro anno 1794, 175.

⁸³ Arhiv Hrvatske u Zagrebu — Comit. Zagr. Cingregationalia — 1794, f. 12, 13 i 16.

⁸⁴ V. Deželić, o. c., 71.

⁸⁵ Arhiv Hrvatske u Zagrebu — Comit. Zagr. Congregationalia — 1794, f. 7—8.

⁸⁶ Arhiv Hrvatske u Zagrebu — General-Kommando von Agram 1792—1795 i Comit. Zagr. Congregationalia — 1794, f. 12, 13 i 16.

tem stigne na Rijeku. Kako je pak bio ugledna ličnost, vidi se najbolje iz preporuka koje je predao županijskom sudu. U Varaždinu se kratko zadržao. O ovom slučaju odmah je iz Varaždina obaviještena bečka vlada i hrvatski ban.⁸⁷ Što je dalje bilo s grofom Bailom i njegovom obitelji, nije nam poznato.

Inače u toj 1794. godini ratuje austrijska carska vojska protiv Francuza po Njemačkoj, Belgiji i Nizozemskoj. Naravno da se na carevoj strani bore i Hrvati i Srbi. 1794. god. bili su sastavljeni novi bataljoni u Vojnoj krajini. Tako u Karlovačkoj (Hrvatskoj) krajini sastavljena su dva bataljuna od Slunjana, Otočana i Ogulinaca. Slunjani su sačinjavali poseban bataljun. Prvom bataljunu je zapovijedao ogulinski pukovnik Rukavina od Bojnograda, a drugim lički major Lezeny i slunjski major grof Nadasdy. U Nizozemskoj, gdje je zapovijedao carskoj vojsci feldmaršal princ Koburg, sudjelovali su i hrvatski strijelci. Tu se istakao napose Jelačićev odred. Vojnici iz Slavonske (Varaždinske) krajine naročito su se pokazali borbeni protiv francuskog generala Pichegrua, dok ostali odredi ondje tvrdokoreno brane svoje pozicije i bore se u mnogim bitkama. U Njemačkoj, na Rajni, krajišnici su se u sukobima iskazali kao pravi majstori u raznim bitkama, a u Italiji su ratovali prvi i drugi karlovački i samostalni slunjski bataljun. Naročito su se iskazali u bici kod Dega (21. IX. 1794) gdje su Francuze natjerali u bijeg i progonili.⁸⁸

Usred tih sukoba 20. prosinca 1794. godine grof Karlo Palffy se ponovno obraća Zagrebačkoj županiji i moli je da popuni hrvatskim četama ugarske legije »contra communem Regnorum omnium, omnisque Religionis perniciosissimum Hostem«.⁸⁹

Kako se Austrija bojala da Turci iz Bosne ne bi pomagali Francuze, zagrebačka generalna komanda dobila nalog da istraži koliko je na tome istine i dali su francuski komesari u toj zemlji te neka se nastoji domoći korespondencije koja je postojala između francuskih emisara i turskih vojnih vlasti.⁹⁰

Da su bojazni austrijskih vojnih vlasti bile opravdane, vidi se iz toga što je još 9. kolovoza 1793. god. konzularni agent Francuske Republike u Travniku Marc Renè Bruère dobio instrukcije svoje vlade da pazi na prilike u Hrvatskoj i da o tome stalno izvještava.⁹¹

5.

Usred navedenih presudnih ratnih događaja izbila je na površinu u Monarhiji jedna nemila stvar: to je bila urota opata Ignjata Martinovića⁹²

⁸⁷ Arhiv Hrvatske u Zagrebu — Acta banalia — 1794 (No 1—55.) Isp. Maria Pawlik, Emigranten der französischen Revolution in Oesterreich (1789—1814), Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung LXXVII/1 i 2, Wien—Köln—Graz 1969, 78—127. Odnosi se samo na Austriju.

⁸⁸ Fr. Vaniček, o. c., IV, 15—25.

⁸⁹ Arhiv Hrvatske u Zagrebu — Comit. Zagr. Congregationalia — 1794, f. 1—5.

⁹⁰ Arhiv Hrvatske u Zagrebu — Register General — Kommando von Agram 1794 (175).

⁹¹ A. Dabinović, La France révolutionnaire et les pays balkaniques, Annales de l'Institut français de Zagreb No 2—3, juillet — dec. 1937, 89, 92—96.

⁹² Wurzbach je i inače posvetio mnogo redaka Martinoviću, za kojega kaže da ga većina izvora naziva »Raizen« (Rac: S. A.) i da je bio u pavlinskom samostanu u Lepoglavi, odakle je pobjegao te je uzeo ime: Simon Laminec i izdao se za doktora filozofije. Dalje da ga je car Leopold II. poslao Luju XVI.

protiv režima. O njoj kaže njegov suvremenik grof Adam Oršić u svojim memoarima: »U raznim zemljama Francuzi su propovijedali preko svojih emisara jednakost i slobodu i neke su lude glave time zaniјeli. U Ugarskoј su expavlin opat Martinović,⁹³ grof Sigray,⁹⁴ Solarček⁹⁵ i Lacković⁹⁶ podigli komplot i razašilјali naokolo revolucionarni katekizam,⁹⁷ u kome se govorilo o pravima slobodnoga čovjeka. Da nije ovaj komplot za vremena otkriven, oni bi u svoјoj namјeri uspjeli, ali kada je pravovremeno njihova korespondencija uhvaćena, oni su bili u Pešti smaknuti.«⁹⁸

Svi spomenuti urotnici su »u ime generala po božјoj milosti kao što i svega naroda i plemstva na teritoriju Save, Drave, Tise i Dunava« izdali proglas za čitav tamošnji narod.⁹⁹

Kako je Martinović bistro gledao na tadašnju političku situaciju, najbolje se vidi iz njegova pisma Franјi II. od 1794. god. u kojemu mu savjetuje da se okani dosadašnjeg držanja prema Francuskoј, jer da ona može uvelike koristiti njegovim suparnicima Prusiji i Rusiji. Samo Francuska može držati Austriju kao velevlast te dodaje: »Rusija hoće da osvoји Carigrad, a dogodi li se to, zar ne vidiš propast svoju pred sobom? Dosta je samo u donjim dijelovima Ugarske, pa u Hrvatskoј i Slavoniji potpiriti vatru religioznog fanatizma, koja i onako podјarena narodnosnom svađom, tinja. Lako je tada ovim narodima koji u Ugarskoј vide svoga tlačitelјa, Ruse prikazati kao osloboditelјe.¹⁰⁰ Martinović, koji je bio porijeklom iz virovitičke županije, za vrijeme vladavine Josipa II. i Leopolda II. uživao je njihovu punu naklonost. Dolaskom Franје II. na prijesto zavladała je velika reakcija protiv koje ustade Martinović i poče organizirati pokret. Da što bolje uspije razdijeliti cijelu Ugarsku na četiri okružја, kojima je stajao na čelu po jedan njegov agent. Revolucionarni odbori bili su rašireni i po Hrvatskoј.¹⁰¹ Bečko redarstvo je otkrilo urotu i 23 24. lipnja 1794. god. uhapsilo Martinovića, a u kolovozu i neke njegove drugove, te ih sve otpremiše u Beč.¹⁰² Tada su slijedila i ostala hapšenја.¹⁰³

Nakon brojnih preslušavanja Martinović je sve priznao i 20. svibnja 1795. god. sa još četvoricom svojih drugova bi smaknut u Budimu¹⁰⁴ na odobravanje ugarske i hrvatskog plemstva i svećenstva.¹⁰⁵

1792. u Pariz, gdje je stupio u vezu s tzv. »Bergpartei«, čijim se ideјama zanosio i kad se vratio u Ugarsku, htio je da djeluje u tom duhu. Na kraju daje W. njegove radove (Gl. C. von Wurzbach, o. c. 17, Wien 1867, 50—55).

⁹³ Gl. i Martinovicz Ignáz József (20. VII. 1755. — 20. V. 1795): Revai Nagy lexikona XIII, Budapest 1915, 457, 458 — s literaturom o njemu; V. Bogdanov, Hrvatska. . . , Starine JAZU 46, 331—448; Isti. Jakobinska zavjera. . . , 5—225; J. Šidak, Martinović Ignjat, Enciklopedija Jugoslavije 6, Zagreb 1965 (sa literaturom).

⁹⁴ Gl. V. Bogdanov, Jakobinska zavjera. . . , 95, 139, 140.

⁹⁵ Gl. V. Bogdanov, Hrvatska. . . , Starine JAZU 46, 438, 441.

⁹⁶ Gl. V. Bogdanov, o. c., Starine JAZU 46, 372—374, 411, 413, 416, 441.

⁹⁷ Gl. V. Bogdanov, o. c., Starine JAZU 46, 348—366.

⁹⁸ Memoiren des Grafen Adam Orssich, Arkiv. . . X, 265.

⁹⁹ E. Csuday, o. c., II, 306.

¹⁰⁰ F. Šišić, Biskup Makso Vrhovac i Martinovićeва urota, Vienac XXXV, Zagreb 1903, 393, 394.

¹⁰¹ V. Deželić, o. c., 68, 69.

¹⁰² Gl. i Helmut Reinalter, Aufgeklärte Absolutismus und Revolution. Zur Geschichte des Jakobinertums und der fröhdemokratischen Bestrebungen in der Habzburgermonarchie, Wien 1981.

¹⁰³ F. Šišić, Hrvatska povijest III, 115, 116.

¹⁰⁴ V. Deželić, o. c., 72.

¹⁰⁵ F. Šišić, o. c., III, 116, 117.

U tu urotu¹⁰⁶ bio je upleten i biskup Vrhovac kojemu su njegovi neprijatelji mnogo toga podmetali i tužakali ga kod bečkog dvora. Jedan od tih bio je i bivši ban Balassa. Vrhovac se uvijek dosada znao Beču opravdati, ali kada je optužen za vezu s Martinovićem, stvar je postala i suviše opasna.¹⁰⁷ Martinović ga je, naime, spomenuo među onima koji znaju o njegovim planovima.¹⁰⁸

Svakako se može ustvrditi da je Vrhovac još prije te otkrivene urote bio nekoliko puta u vezi s Martinovićem, koji je tada boravio u Beču. Kad se saznalo u Zagrebu da je Martinović uhapšen,¹⁰⁹ među prvima koji su prijavili Vrhovca bili su otpušteni Vrhovčev advokat Stjepan Brigljević i Kotsche i njegova žena.

Ponovo je pokrenuta istraga, ponovo se preslušava Martinović o Vrhovcu. Martinović je 21. listopada 1794. pred bečkim redarstvom iznio opširne dokaze. Tako optužuje Vrhovca da je veliki agitator prevratnih ideja i da stoji u vezi sa svima bečkim¹¹⁰ i hrvatskim demokratima. Kad je biskup bio u Beču, družio se s profesorom Zippeom, gradučkim državnim savjetnikom Beckhenom i bibliotekarom bečke dvorske knjižnice Bartoschom, a s njime je išao u Brünn kraj Mödlinga vinarskom trgovcu Heldu koji je poznat kao veliki demokrata. S Beckhemom je pregovarao o sjedinjenju Štajerske s Hrvatskom, tj. Ugarskom.¹¹¹ No to ipak nije mogao dokazati, kaže F. Šišić.¹¹² Martinović je i dalje ukazivao da je Vrhovac demokrata, što dokazuje njegova knjižnica u kojoj se nalaze revolucionarna djela: Volneya, Raymara, Paynea, Billand Varenna, Babauta, Gorania i drugih. Te mu knjige u velikim sanducima šalje jedan bečki knjižar, a biskup ih daje čitati svojim mlađim svećencima. Tim svojim radom Vrhovac je okupio toliko pristaša demokratskih ideja da ih nijedno tajno društvo nije moglo više sabrati. Budući da je hrvatski narod mnogo darovitiji od mađarskog i jer fanatički puk slijepo sluša svoje svećenstvo, to je samo biskupovo djelovanje rasprostranilo demokraciju po Hrvatskoj. Biskupov tajnik Vukosović je pravi demokratski republikanac, a biskup je i zato ugledan, jer živi životom biskupa iz prvoga doba krišćanstva. Ispovijeda, pohađa bolesnike,¹¹³ čime je stekao ljubav i odanost svoga klera¹¹⁴ i puka, ali sve to čini iz politike. Neprestano se svađa s Kaptolom, jer hoće da vlada autokratski, dok je Kaptol protiv toga. Biskup je nezadovoljan i s dvorom i inače je strastvene čudi te svoja načela žrtvuje svojim interesima. Poslije Josipove smrti bio je na čelu aristokratske stranke i malo da nije digao bunu na bana Balassu. Da to postigne, laskao je hrvatskim staležima tvrdeći da ni jednu naredbu cara Josipa nije potpomagao iz uvjerenja.¹¹⁵ Vjerojatno je da je na Rijeci snovao s upraviteljem Pazthoryem planove protiv države.¹¹⁶

¹⁰⁶ Zanimljivo je da se je August Šenoa bavio mišlju da napiše historijski roman o Martinovićevoj uroti (Spomen knjiga Matice Hrvatske, Zagreb 1892, 223).

¹⁰⁷ V. Deželić, o. c., 72—77.

¹⁰⁸ F. Šišić, Biskup Makso Vrhovac..., Vienac XXXV, 314.

¹⁰⁹ V. Bogdanov, Jakobinska zavjera..., 177, 178.

¹¹⁰ Isp: Édith Rosentrauch-Königsberg, Freimaurerei in josephinischen Wien, Wien 1975.

¹¹¹ V. Deželić, o. c., 79—82.

¹¹² o. c., Vienac XXXV, 394.

¹¹³ V. Deželić, o. c., 81—83.

¹¹⁴ F. Šišić, o. c., Vienac XXXV, 394.

¹¹⁵ V. Deželić, o. c., 83, 84.

¹¹⁶ F. Šišić, o. c., Vienac XXXV, 394.

On je također hrvatsku pučku pjesmu (iz ožujka 1794) ili sam ispjevao ili ju je dao sastaviti svome tajniku Vukasoviću, asesoru Josipu Petroviću ili budimskom tajniku Delivuku.¹¹⁷ Na kraju Martinović izjavljuje da misli da je biskup učinio mnogo štete interesu države.¹¹⁸

Primivši i pročitavši sve te izjave koje su teretile biskupa, ugarski dvorski kancelar je 30. listopada 1794. god. podnio kralju predstavku u kojoj ga je zamolio da mu odstupi izjave Martinovića i njegovih drugova i onda će on moći izreći svoj konačni sud. Kako protiv toga zahtjeva nisu imali ništa ostali državni savjetnici, kancelar je dobio na uvid te izvještaje.¹¹⁹

Sva je sreća za Vrhovca da se za njega tada zauzeo državni vijećnik grof Zinzendorf, koji je 8. studenog 1794. god. na originalan način nastojao da ga opravda. On je rekao da je nesreća za Vrhovca i to što ga je Josip II. imenovao biskupom. To je u očima mnogih velika politička pogreška.¹²⁰ Ako se poslije careve smrti možda i dao zavesti da prigrlji ideje, što su u ono doba bile »u modi«, nije ništa više učinio nego li to što čine brojni ugarski plemići. Ali da bi se taj biskup metamorfozirao u demokratu, da bi jedan biskup, osobito »ugarski biskup«, koji ima velike dohotke, mogao postati demokratičan, to je teško razumjeti i sasma je nevjerovatno. Kad bi Vrhovac bio prost čovjek, moglo bi se još i pretpostaviti da je i njega zahvatila groznica u novotarijama, no kaže da on mnogo čita, a kad čita, onda već ne može biti demokrat, jer svakako mu je poznato kako su francuski biskupi prije revolucije bili velika gospoda i kako su veselo živjeli, a sada kad je srušen prijesto i oltar, žive u bijedi i oskudici. A može li im Vrhovac zavidjeti na takvoj sudbini ili je još i sebi željeti? To je svakako nevjerovatno, završava svoje izlaganje Zinzendorf.¹²¹

Ovakva Zinzendorfova izjava djelovala je i na druge vijećnike. Međutimcar nije bio s time zadovoljan pa je tražio neka se izjave Martinovića i Bacsanya¹²² o biskupu pošalju njemu da ih on onda preda ugarskoj kancelariji. Na to je 12. studenoga 1794. ministar policije grof Pergen odgovorio da istražni protokol nije kod istražnog povjerenstva i da se izjave one dvojice o Vrhovcu nisu uzele u zapisnik, jer ne spadaju u glavni predmet rasprave. Stoga je to ministarstvo pozvalo Martinovića da iznese sve potanko što zna o Vrhovcu i 16. studenoga je ta njegova izjava upućena ugarskoj dvorskoj kancelariji. Ona je na to izrekla svoj sud i proglasila Martinovićevu izjavu pustom klevetom preporučivši ipak da se biskupa i spomenute osobe presluša. Na to je car 4. XII. odredi preslušanje. Preslušani Beckhen, Bartosch i Held izjaviše jednodušno da je onaj izlet bio nedužne naravi i bez političke pozadine, a zbog one pučke pjesme od 1794. saslušani hrvatski komorni činovnici Bedeković i Delivuk ničim nisu kompromitirali biskupa.

Na to je sam Vrhovac, kojemu je njegov prijatelj Nikola Škrlec savjetovao da govori samo ono što se odnosi na stvar,¹²³ došao osobno u Beč

¹¹⁷ Na preslušanju od 5. IX. 1794. Martinović pretpostavlja da je tu pjesmu sastavio Delivuk (V. Bogdanov, o. c., 163).

¹¹⁸ V. Deželić, o. c., 84.

¹¹⁹ F. Šišić, o. c., Vienac XXXV, 394.

¹²⁰ V. Deželić, o. c., 85.

¹²¹ F. Šišić, o. c., Vienac XXXV, 394.

¹²² Ovaj Martinovićev suurotnik slično je izjavio kao i Martinović 1794. o Vrhovcu pa se je činilo da je optužba istinita (F. Šišić, o. c., Vienac XXXV, 394).

¹²³ Dj. Šurmin, o. c., I, bilj. I, str. 05.

i 18. prosinca 1794. predao svoj memorandum. U njemu odmah spominje u kakvoj je bio vezi s Martinovićem, koji ga je posjetio u Pešti 1786. ili 1787. godine, a gdje je Vrhovac bio upravitelj centralnog sjemeništa. Kasnije ga je vidio u Beču, a zadnji puta u srpnju ili kolovozu 1793. godine. On je Martinoviću učinio velike usluge kad se sekularizirao i u razgovoru s njime nije nikada kod njega primijetio ništa sumnjivo. Prelazeći na optužbu, Vrhovac izjavljuje da je smatrao svojom dužnošću otkada je biskup da se upozna sa znamenitijim književnim proizvodima. Čitao je djela, koja je Martinović spomenuo, ali i djela koja su protiv njih napisana te je laž da je davao knjige revolucionarnog sadržaja svećenicima. Hrvatsku pučku pjesmu čitao je prvi put kad ju mu je ban Erdödy pokazao. Na koncu se poziva na svoju revnost koju je razvio u svojoj biskupiji u interesu držanja crkvene discipline na svoja pastirska pisma, u kojima opominje svoje svećenike na poslušnost prema vladaru, na ogromnu ratnu pomoć koju je sakupio i koja stavlja izvan svake sumnje njegovu lojalnost.

Ni to biskupovo opravdanje nije zadovoljilo carski dvor ni sud, jer su imali dosta dokaza da je Vrhovac stajao u jačoj vezi pa i pismenoj s Martinovićem. Zato je ponovno pozvan exopat Martinović da dade opširniju izjavu na tri pitanja u vezi s Vrhovcem. Prvo bijaše neka točno imenuje one demokrate s kojima se biskup družio i zašto ih on naziva demokratima.¹²⁴ Martinović je odgovorio da pod hrvatskim demokratima smatra sve one koji su temeljito znanstveno obrazovani, a to su savjetnik Petrović i Vukasović, čije je demokratske nazore sam upoznao. Zatim je još u njihovom društvu podžupan Marić, kako je to čuo od Delivuka. Uostalom Antun Szée¹²⁵ poznaje više njih. Drugo je bilo pitanje otkuda zna da je demokracija uhvatila korijen u Hrvatskoj i da joj je Vrhovac pribavio sljedbenikâ raspacavanjem knjiga. Na to je odgovorio Martinović kako se jednom prilikom šetao s Vrhovcem kojega je pratio njegov tajnik, neki hrvatski župnik. Budući da se taj župnik izjasnio u demokratskom duhu, Martinović ga je upitao da li ima među hrvatskim svećenicima još i drugih koji su sličnih nazora. Odgovorio mu je da ima, osobito među onima koji su učili u novom sjemeništvu. Tada mu je Vrhovac saopćio i svoj plan kako će osnovati javnu biblioteku u koju će nabaviti knjige revolucionarnog sadržaja. Tom prilikom mu je Martinović spomenuo da je i on izdao više takvih djela u Parizu i da ga je francuska narodna skupština proglasila francuskim građaninom istovremeno kad i Renia, Kosziuska, Klopstocka, Schillera i Fortera.

Treće pitanje je bilo na čemu se osniva njegova tvrdnja da je Vrhovac nezadovoljan s vladom i da goji neprijateljske osjećaje prema Monarhiji. Martinović izjavljuje kako je to opazio iz njegovih razgovora kad je jednom spomenuo da je više zadovoljan s vladavinom Josipa II. i Leopolda

---

¹²⁴ V. Deželić, o. c., 85—90.

¹²⁵ Antun Szén je bio sin Martinovićeve sestre, dakle po majci Srbin. On se je za vrijeme svoga službovanja u Hrvatskoj bio povezao s mnogim Hrvatima, s kojima je i kasnije podržavao prijateljske veze. Bio je ranije namješten u Zagrebačkoj komorskoj administraturi, a prema optužnici je širio one katekizme po Hrvatskoj. 1794. bio je činovnik Kraljevskog namjesničkog vijeća u Pešti i dobio je u dužnost da u tajno društvo »Sloboda i jednakost« uzme 2-cu iz redova svojih hrvatskih prijatelja. I 1795. bio je osuđen na smrt uz ostalo i zato što nije htio u zatvoru da oda nikoga od svojih drugova i svojih veza u Hrvatskoj (V. Bogdanov, o. c., 184).

II. nego li s Franjinom, jer se boji da ga njegovi ministri ne odvedu na strampoticu. Vrhovčevo neprijateljsko osjećanje prema Monarhiji nije iskreno, jer se njegove žalbe odnose više na vladu i njene odredbe, a ne na oblik vladavine. O riječkim događajima i Pashoryu ostao je pri svojoj prijašnjoj izjavi, ali nije mogao za to dati dokaze. Paszthory, Vrhovac i Beckhen su često zajedno raspravljali. U razgovoru Beckhen mu je spomenuo da bi se Štajerska odmah pridružila novoj konfederaciji kad bi se Ugarska otcijepila od austrijske kuće. O autoru hrvatske pučke pjesme povukao je Martinović smjele zaključke izjavivši da mu Delivuk nije imenovao pisca te pjesme, ali da je on logički došao do zaključka da ju je Vrhovac napisao ili dao napisati, jer mu je iz nje citirao napamet neke stihove.

Iako su sve to bile teške optužbe za biskupa, i dvoru i sudu učinile su se neistinitima i lažnima. Npr. Martinović je lagao kad je rekao da je izabran za francuskog građanina.¹²⁶ Nije uvažena tužba Kotscheove žene i Brigljevića koji su optuživali biskupa zbog veze s Tauffererom. Na preslušnju u Zagrebu na postavljena im tri pitanja: je li Taufferer dao da 20. travnja 1794. u Zagrebu drvo slobode postavi neki šegrt biskupove tiskare, koja je bila veza između biskupa i Taufferera i da li je Vrhovac izrazio svoju radost nad postavljanjem toga drveta, odgovoriše da se tako općenito govorilo po gradu Zagrebu, te da je taj dječak sada namješten u biskupskoj tiskari i da je četiri dana iza toga biskup priredio javnu svečanost umjesto da otkrije krivce, da je izjavio da Francuzi samo zato imaju uspjeha, jer imaju tiskare i da se u biskupovoj tiskari radi dan i noć i knjige se šalju u Ugarsku i Njemačku u posebnim kolima.

To je bilo sve. Ugarska dvorska kancelarija nato u svom otpisu od 22. prosinca 1794. izjavi da su svi ovi iskazi nevjerojatni i da nemaju podloge, ali da bi se trebalo biskupa ispitati i da se bana također o tome upita.

Kada je i Martinovićev zapisnik dobro ispitan, ugarski kancelar i državno vijeće odustaje od dalje optužbe protiv biskupa i to pismeno 15. siječnja 1795. izjavi kancelarija predlažući caru da se ta stvar sasma obustavi jer nema dokaza. S time se car 26. siječnja složi i 7. II. izrazi konačno želju da biskup proda svoju tiskaru, jer on ne želi da Vrhovac sa svojom službom ujedno obavlja i građanski posao. Konačno biskup Vrhovac dobiva zadovoljštinu i od samoga cara koji 7. svibnja 1795. god. naređuje Zagrebačkoj županiji da pozove Brigljevića pred sebe i da ga javno ukori u njegovo ime radi potvore, a Vrhovcu su slobodne ruke da ga tuži. Tako se Vrhovac vratio u Zagreb sasma opravdan, ali ipak Zagrepčani su slabo vjerovali u njegovu nevinost te se svašta prepričavalo. Tako npr. da se oslobodio jer je po poruci iz Beča poslao funtu svoga mesa i onda su mu ondje oprostili. Po pričanju župnika u Sisku Franje Schoisinga, kada je kanonik Žalec doznao da se vodi istraga protiv biskupa, spalio je sve papire koji su mogli Vrhovca kompromitirati. Vrhovac mu je ostao cijeli život zahvalan.

Da li je biskup Vrhovac kriv ili ne u ovoj stvari, teško je reći, jer nemamo dokumenata koji bi nam dokazali njegovu krivnju, jer ih je on sigurno spalio kao i prvi dio svoga dnevnika (Diariuma).¹²⁷

I dok su mađarski historičari Fraknoi (1880) i Szeffü optuživali Martinovića u vezi s Vrhovcem kao denuncijanta, a po V. Bogdanovu u tome su

¹²⁶ F. Šišić, o. c., Vienac XXXV, 394, 395.

¹²⁷ V. Deželić, o. c., 95—102.

ih slijedili i Šišić i Šurmin, sam Bogdanov brani exopata, za kojega kaže da ga je čak uzeo s uspjehom u obranu, što je i Vrhovac shvaćao.¹²⁸ Šidak pak kaže da je Martinović u istrazi, kad je uhapšen (23/24. VII. 1794) odao »različite ljude, prikazujući ih demokratima (među njima i M. Vrhovca)«, a »dvoru je nudio svoju službu što ga nije spasilo od smrtne kazne«.¹²⁹

Bilo kako bilo, svakako je otada Vrhovac postao opreznijim i klonio se tajnih društava i ljudi i bacio se sav na kulturno podizanje hrvatskog naroda te je s pravom prozvan »naukov ljubitelj, naučneh darovnik«.¹³⁰

Uz Vrhovca mnogo uže i prijateljski je bio povezan s Martinovićem Hrvat Marko Delivuk, komorski tajnik. On je u svibnju 1794. god. donio Martinoviću onu hrvatsku revolucionarnu pjesmu da je pročita. Martinović je bio uvjeren da ju je Delivuk, koji ju je možda i napisao, širio i da je dobro bio obaviješten o prilikama u Hrvatskoj gdje je bilo nezadovoljnih demokrata i čak je Martinovića uvjeravao kako u toj zemlji ni seljaci ne gledaju rado na rat pokrenut protiv Francuske pa da zahtijevaju dalekosežan preobražaj u korist popravljanja postojećeg stanja. Delivuk je i Josipu Hajnocyu, jednome od glavnih ideologa i vođa mađarske jakobinske zavjere, dao tu pjesmu, kojoj je Hajnocy uz pomoć Delivuka napisao i latinski prijevod. Inače je Delivuk uz tu pjesmu širio i drugu revolucionarnu literaturu. Marko Delivuk je bio, rođen 1760. godine, porijeklom iz hrvatske plemićke porodice iz zagrebačke županije, a svoju službeničku karijeru započeo je 1784. za Josipa II. u srijemskoj županiji kao kotarski predstojnik i notar. Od 1787. god. je uz Josipa Hajnocyja drugi srijemski podžupan, 1790. prisjednik Banskog stola u Zagrebu, od lipnja 1792. tajnik Ugarske komore, kamo je bio premješten i Hajnocy. Osim Hajnocyja Delivuk je bio u dobrim odnosima i s drugim glavnim vođama jakobinske zavjere u Ugarskoj (npr. Lackovićem), a od 1792. god. s Martinovićem koji se te godine zauzimao pismeno kod cara Leopolda II. za njega da ga se postavi za velikog župana bečke županije. Drugim riječima, politički pogledi Martinovića i Delivuka bili su »istovjetni« kako iznosi Benda. Zbog svoje uske povezanosti s »jakobincima« u Ugarskoj bio je Delivuk 1794. pismeno optužen i palatin Leopold se iz preslušanja navedenih ugarskih zavjerenika uvjerio da je on uistinu bio član tajne jakobinske organizacije i da je širio katekizam. Radi toga je po nalogu toga palatina bio uhapšen i preslušao ga je predsjednik Ugarske komore. No Delivuk je na saslušanju odlučno negirao svoje članstvo u toj organizaciji, priznavajući jedino što je radio u vezi s onom revolucionarnom pjesmom, ali nije odao njezina autora. Kako mu se gotovo ništa nije moglo dokazati, palatin se nećkao da ga bezuvjetno uhapsi. No kad je palatin Leopold umro, glavni državni tužilac Németh podnosi caru predstavku, u kojoj opširno izloži veze Delivuka s Hajnocyem, Lackovićem i Martinovićem. Naročito mu se prigovaralo radi one hrvatske pjesme i autorstva te je 1795. Delivuk ponovno saslušan. Ali on je i dalje uporno poricao, ali nije negirao svoje prijateljske veze s »jakobincima« koji pred njim nisu govorili o uroti. Konačno je nakon ponovnog sas-

¹²⁸ Gl. V. Bogdanov, o. c., 179—182.

¹²⁹ J. Šidak, Martinović Ignjat, EJ 6, Zagreb 1965, 31. Gl. i J. Šidak, V. Bogdanov, Jakobinska zavjera Ignjata Martinovića. Izd. Novinarsko izdavačko poduzeće, Zagreb 1960, str. 222, JIČ 1, Beograd 1963, 84—88, gdje uz ostalo Šidak iznosi i literaturu koju je Bogdanov propustio u vezi s problemom Martinovićeve moralne ličnosti.

¹³⁰ V. Deželić, o. c., 182.

lušanja potkraj 1795. god. predloženo da se Delivuka otpusti iz službe, jer ipak nije nevin. Opisujući životopis Delivuka V. Bogdanov je, na osnovi dokumenata koje je objavio Benda, smatrao da je to bila konačna odluka o Delivuku, i to »vjеровatno na osnovu činjenice da od toga vremena u činovničkim šematizmima ne nalazimo više Delivukovo ime«. ¹³¹ No to ipak tako ne stoji. Naime, on je bio od 1806—1809. god. komorski upravitelj u Zagrebu, ¹³² a onda tek 19. rujna 1814. doznajemo da je Marko Delivuk kraljevski savjetnik, određen u deputaciju Zagrebačke županije radi njezina slanja u pogledu reinkorporacije prekosavskih krajeva Hrvatskoj u Beč. On je čak 1815. god. ulivao nadu biskupu Vrhovcu u povratak tog dijela Hrvatske. ¹³³

Kao zavjerenik s hrvatske strane u Martinovićevoj uroti bio je i »jakobinac« Josip Kralj, komorski namještenik u Kutjevu u Slavoniji. Kralj je bio rođen u Varaždinu oko 1760. god. u neplemičkoj obitelji te je najprije bio namještenik komore u Zagrebu (1790), a od 1792. nadzornik kraljevskoga komorskoga dobra, pa prefekt Kutjevačkog vlastelinstva i inspektor komorskih dobara u Slavoniji. ¹³⁴ On je propovijedao ideje zavjereničkog katekizma. ¹³⁵ Uz mađarske pisce (Fraknoi, Benda i drugi) u nas se njime posebno pozabavio I. Karaman, ¹³⁶ koji se je uz mađarske pisce poslužio i radnjom V. Bogdanova u Starinama 46, ali i izvornom građom u Arhivu Hrvatske. Kritizirajući knjigu V. Bogdanova u JIČ-u (1, Beograd 1963) a navodeći Karamanov rad, J. Šidak je tvrdio da Kralj ne spada s Delivukom među istaknutije ličnosti u toj uroti. Isto tako da se ne može »ni približno reći« koliko je Kralju, koji je gotovo do kraja 1794. boravio u Zagrebu, uspelo da predobije pristaša, iako Benda misli da je »u Hrvatskoj u oklici Varaždina i Zagreba, bila organizacija, vjerojatno, dosta jaka«. No zato, kaže dalje Šidak, nova građa koju donosi Karaman opravdava njegovo mišljenje »s priličnom sigurnošću«, da je Kralj bio uključen u urotu preko A. Széna, Martinovićeve sestrića, a svoga druga u komorskom administrativnom uredu, kojemu (Szénu: S. A.) je Martinović, zbog njegova poznavanja hrvatskoga jezika, namijenio zadaću da ideje tajnog društva proširi najprije u Hrvatskoj. ¹³⁷ Takva Kraljeva djelatnost vrlo brzo je bila zapažena u Hrvatskoj, odakle je o tome prvu pismenu denuncijaciju protiv njega podnio 15. listopada 1794. bečkim vlastima Mihajlo Bless, provizor crkvenog dobra u Remetama kraj Zagreba. Iz te Blessove prijave vidi se da su mu dvojica varaždinskih teologa Matija Vlašić i Martin Palković prijavili Josipa Kralja, kako u društvu daje proticrkvene izvještaje i nastupa protiv svećenstva te

¹³¹ V. Bogdanov, o. c., 163—166, 172—176.

¹³² Maksimilijan Vrhovac, Dnevnik — Diarium, Svezak 1, (1801—1809), prir. i preveli J. Kolanović i M. Hrg, uredio D. Pavličević, Zagreb 1987, 752. Vidi: 51, 133, 137, 229, 357, 457, 501, 509, 511, 515, 523. str. U uvodnom dijelu su radovi J. Šidaka, Hrvatske zemlje u Vrhovčevu doba 1790—1827, str. IX — LI i D. Pavličevića, Maksimilijan Vrhovac — Život i djelo (1752—1827), str. LII — LXXIX. U daljnjem tekstu navedeno skraćeno M. Vrhovac, Dnevnik ili Diarium.

¹³³ Gl. S. Antoljak, Prekosavska Hrvatska i pitanje njene reinkorporacije, Starine JAZU 45, Zagreb 1955, 109, 110, 138, bilj. 55, 143, 144, bilj. 206.

¹³⁴ V. Bogdanov, o. c., 166, 170, 171, 168, 166.

¹³⁵ I. Karaman, Kralj Josip, EJ 5, Zagreb 1962, 374.

¹³⁶ I. Karaman, Komorski zemljišni posjed u Hrvatskoj i »jakobinac« Josip Kralj, Radovi Filozofskog fakulteta u Zagrebu — Odsjek za povijest 3, Zagreb 1960, 63—93.

¹³⁷ J. Šidak, o. c., JIČ 1, 87.

Krista i apostole naziva »najvećim varalicama« i da hvali Francuze što su srušili tiraniju ne samo kraljeva nego i popova. Što se tiče Ugarske Kralj je izjavio da kad budu njome zavladaali Francuzi, onda će se najuriti i popove i kralja i ona će biti republika. Dodajući svemu tome kako je Kralj jednom prilikom u Zagrebu javno napao nekog bečkog trgovca riječima zašto se Bečani ne pokrenu te je na osnovi toga Bless zaključio da Kralj hoće da pobuni prosti puk (rudem plebem). U vezi s takvom denuncijacijom ugarski palatin nadvojvoda Leopold naredio je zagrebačkom podžupanu Josipu Novoselu da povede istragu. Tom prilikom su Kralja kao pristašu francuske revolucije i protivnika habsburške monarhije i feudalizma teško optuživali još pop Albert Blasun, župnik kraj Zagreba, Franjo Jaketić, odvjetnik Zagrebačke županije, Ivan Babić i Franjo Zentelkay, kancelisti Zagrebačke komore i Josip Czollner, aktuar iste komore. Svi oni su ukazivali da je Kralj oduševljeni pristaša ideja francuske revolucije, a to su ponovno potvrdili i teolozi Vlašić i Palković. Na osnovi Novoselova izvještaja o rezultatima istrage državni, nadodvjetnik je zaključio da takve optužbe sadrže zločin veleizdaje i da Kralj spada među najopasnije »zavjerenike i buntovnike« te je tražio da ga se odmah uhapsi radi tih ideja da ne bi bio dalje okolicu. S takvim obrazloženjem se složio palatin Leopold (23. XII. 1794) i predložio caru da se Kralj pozove u Budim i protiv njega povede kazneni postupak, što je vladar u potpunosti odobrio i palatinu dao odriježene ruke. Kad je Kralj dobio pismeni poziv za Budim, 14. siječnja 1795. godine odgovorio je da će odmah krenuti, a 3. veljače već javlja da je u Budimu i da će 4. veljače pristupiti saslušanju. No, toga dana ujutro umjesto da dođe na preslušanje, Kralj se ustrijelio. Kod njega su našli kratku izjavu, napisanu u cijelosti na komadiću papira, čiji zadnji reci glase na latinskom, a mi ih dajemo u hrvatskom prijevodu: »Slobodan sam živio pa radije kao slobodan umirem nego da i jedan sat budem okovan u lance«. To samoubojstvo, kojim je, vjerovalo se, Kralj spasio mnoge koje je u Hrvatskoj i Slavoniji bio predobio za tajno društvo, zabilježio je u svome izvještaju od 14. veljače 1795. i pruski poslanik, dok je palatin Leopold još 5. veljače pisao svome bratu Franji II. i ukazao kako je tim svojim činom Kralj dokazao da je protiv njega opravdano iskrsla sumnja da je i on zao nevaljalac (ein schlechter Kerl), bila u potpunosti istinita.

Time je na čas prekinuta istraga u slijeđenju tragova te zavjere u Hrvatskoj i Slavoniji i sasma onemogućeno otkrivanje zavjereničkog lanca do kraja. No nešto kasnije poslije Kraljeve smrti poduzeta je po carevu nalogu stroga i opsežna istraga u Požeškoj županiji, na čijem je području Kralj radio. Njome je prouzročena smrt još jednog hrvatskog »jakobinca« Ignjata Šoštarića, namještenika Kutjevačkog komorskog dobra, najprisnijeg prijatelja Josipa Kralja. Iz te istrage se doznalo da se on s Kraljem u svemu slagao, da je bio bezvjerac i da je u svojoj biblioteci imao veliki broj zabranjenih knjiga i da je morao biti upućen u jakobinsku zavjeru. Dalje, da je s Kraljem okupljao kmetove po selima i govorio im o dobrobitima francuske revolucije te kako treba i ondje uvesti francuski sistem, jer će samo tako nestati feudalnih tlačitelja, a seljaci će postati ravnopravni građani i živjeti u slobodi, kako je izvijestio podžupan Stričić u Beč. Uz to se Šoštariću pripisivalo i to da je odgovarao seljake da se odazivaju pozivu za rat protiv Francuske i da je bunio seljake protiv vlastele i postojećeg feu-

dalnog poretka, napose među seljacima Sesveta i Cerovca. Na to je Šoštarčić bio uhapšen. U zatvoru je najodlučnije poricao sve što mu se pridavalo. Na taj je način onemogućivao dalje otkrivanje ostalih zavjerenika u Slavoniji. Većina preslušanih svjedoka iz Kutjeva izjašnjavala se u prilog Šoštarčiću te se istraga protiv njega odužila kroz čitavu 1795. godinu. Njeno okončanje Šoštarčić ipak nije doživio, jer je početkom 1796. god. umro u zatvoru. Radi veza s Kraljem i Šoštarčićem bio je osumnjičen i uhapšen i njegov zemljak Josip Vilović, neplemić, star 50 godina iz pleterničkog vlastelinstva u Požeškoj županiji. On je zatvoren na osnovi jedne denuncijacije da je izjavio da će uskoro doći Francuzi i uvesti slobodu, psovao zemaljsku gospodu te da bi bilo dobro da se sve feudalice pobije. Usprkos takvim iskazima svjedoka, Vilović je sve poricao. Onda su povezali njegov slučaj sa Šoštarčićem, a kada je ovaj umro u zatvoru, Vilović je u ožujku 1796. god. »u nedostatku dokaza« pušten na slobodu, ali i otpušten iz službe.¹³⁸

Iz svega toga vidimo u kakvom su odnosu bili Vrhovac, Delivuk i Kralj prema Martinoviću koji je razradio ideju za federativno uređene Ugarske. U njoj bi, po Šidaku, »Illyrica provincia obuhvaćala Dalmaciju, Hrvatsku, Slavoniju i Srijem«, a u kojoj bi se »svi narodi mogli u javnim poslovima služiti svojim jezicima (osim u centralnom saboru). »Kada je pak u svibnju 1794. Martinović okupio u dva tajna društva 'Društvo reformatora' i 'Društvo slobode i jednakosti' i nekoliko Hrvata i Srba, oni nisu — i opet po mišljenju Šidaka — »osim Kralja igrali u toj 'uroti' neku značajniju ulogu«. ¹³⁹ Delivukova uloga je mnogo manja nego li Kraljeva, jer on je bio mnogo aktivniji svojim radom u Hrvatskoj gdje je, po Šidaku, bilo »više pojedinaca koji su se oduševljavali idejama francuske revolucije«. ¹⁴⁰

Među one koji su se oduševljavali idejama francuske revolucije može se ubrojiti i Kornelija Bujanovića, koji je bio u vezi s Martinovićevim jakobincima. On je nakon hapšenja i saslušanja bio osuđen na dvije godine zatvora.¹⁴¹ Kornelije Bujanović bio je najstariji sin Karla Bujanovića, koji je od bečkog dvora dobio plemstvo s pridjevkom »de Agg-Telek« (1783), tj. prema istoimenom selu u mađarskoj županiji Gömör. Karlo se rodio u Praputnjaku, 2. studenog 1737. god., a njegov otac bio je seljak Ivan Bujan, kojega se u nekim spisima naziva i Bujanović. Karlo je bio neko vrijeme »agens aulicus«. On 1783. god. dobiva od zagrebačkog biskupa Josipa Galjufa predio Brežane u križevačkoj županiji, što kasnije potvrđuje i biskup Vrhovac. Karlo je umro 1811. godine, a njegov već spomenuti sin Kornelije rodio se 1770. i bio je oženjen barunicom Babette Ployer de Garmingstein. Svršio je sveučilišne nauke u Budimu početkom 1793. godine, a iste godine je imenovan za glavnog tajnika Tabule. U tome gradu povezuje se s jakobinskim zavjerenicima, što je imalo za posljedicu da je izgubio plemstvo i dobio dvije godine robije. Sada Kornelijeve otac pokušava kod cara smanjiti kaznu za sina, ali uspijeva samo da je ublaži. Kad je Kornelije izišao iz zatvora, opet se Karlo utiče caru koji dozvoli da ga se postavi na niži službenički položaj u Varaždinu. Uz tu službu Kornelije se bavi i matemati-

¹³⁸ V. Bogdanov, o. c., 168—170, 166 i bilj. 274, 167, 168 i bilj. 277, 171, 172.

¹³⁹ J. Šidak, Martinović Ignjat, EJ 6, 31.

¹⁴⁰ J. Šidak, V. Bogdanov, o. c., JIČ 1, 87.

¹⁴¹ Gl. V. Bogdanov, Hrvatska revolucionarna pjesma..., Starine JAZU 46, 461, 462.

kom.¹⁴² Iz dopisivanja Karla sa sinom Kornelijem (na francuskom) vidi se da je Kornelije 1799. god. bio notar Križevačke županije i da je živio na svome obližnjem imanju Brežane,¹⁴³ a 1844. je umro.¹⁴⁴

Iako V. Bogdanov za Kornelija samo kaže da je bio »dobar sin lošeg oca (otac mu je bio poznati dvorski konfident Karlo Bujanović)« i da je bio povezan s Martinovićevim jakobincima i osuđen na dvije godine,¹⁴⁵ S. Frančišković« s najvećom vjerojatnošću« pretpostavlja »da Kornelijevu učešće u zavjeri nije bilo neznatno« te da bi ga »vjerojatno čekalo stratište, da nije bilo obzira prema ugledu njegova oca«.¹⁴⁶

»Na osnovi mađarskih izvora i literature«, nabroja V. Bogdanov uz Kornelija Bujanovića u vezi s Martinovićevom urotom i »Bedečkovića, Nikolu Jankovića, Jakića, peštanskog trgovca papirom, te dvadesetgodišnjega Karla Smetanovića, koga je Stol sedmorice osudio na smrt, pa Adama Černovića, tajnika namjesničkog vijčca, studenta Mihalkovića i koncipijenta Paulovića«. Ujedno dodaje da »mi ni o jednome od njih ne znamo zasad ništa podrobnije (uključivši i Kornelija: S. A.), pa čak ni to, da li su neki među njima bili samo porijeklom Hrvati ili Srbi, a tada već pomadařeni«.¹⁴⁷

Kako vidimo, unatoč svoj dosada objavljenoj i poznatoj izvornoj građi kao i mišljenju ugarskih i hrvatskih pisaca, pa i V. Bogdanova i J. Šidaka, ne možemo ipak dati konačni i određeni sud o utjecaju Martinovićevih ideja u hrvatskim zemljama. I dok se Martinovićevo revolucionarno djelovanje uglavnom svodilo samo na Ugarsku, izravni utjecaj od njega na prilike u Hrvatskoj imao je barun Siegfried Taufferer,¹⁴⁸ rođen u Ljubljani 1750. godine. On je uskoro svojom nadarenošću i bistrinom, a i znanjem jezika (govorio je slovenski hrvatski, talijanski, francuski, engleski i latinski), postigao razne vojne časti. Tako je od 1771. god. kao časnik boravio u Bansknoj vojnoj krajini gdje 1774. god. postaje kapetanom. Upoznavši prirodno bogatstvo u šumama Vojne krajine, predložio je caru Josipu II. plan kako bi se naše drvo imalo baciti na svjetsko tržište preko Carigrada, u Francus-

---

¹⁴² Gl. Stjepan Frančišković, Karlo Bujanović i njegov sin Kornelije (Prilog historiji Ugarsko-hrvatske jakobinske zavjere), Jadranski zbornik III, Rijeka—Pula 1958, 353—358. Gl. i Izjavu Kornelija Bujanovića na njemačkom pisanu vrlo opširno o njegovoj vezi s Martinovićevom urotom kao i pisma upućena Korneliju od oca mu Karla na latinskom (od 1799.): Arhiv Hrvatske u Zagrebu — Spisi plemićke obitelji Bujanović de Aggtelek, f. 1.

¹⁴³ Spisi i dopisivanja Kornelija Bujanovića (na lat.). Gl. i Spisi dopisivanja Babette Bujanović rođ. grofice Ployer, supruge Kornelija (na franc. i njem.) od 1795. g. dalje, pisma zagr. biskupa Josipa Galjufa (1782/3), te Genealoško stablo obitelji Bujanović de Aggtelek (Arhiv Hrvatske u Zagrebu — Spisi plemićke porodice Bujanović de Aggtelek). No unatoč svoj toj građi ne može se ipak dobiti uvid u povezanost Kornelija s Martinovićevom urotom.

¹⁴⁴ Gl. S. Frančišković, o. c., 353—358.

¹⁴⁵ V. Bogdanov, o. c., Sarine JAZU 46, 461, 462.

¹⁴⁶ S. Frančišković, o. c., 357. Inače su na katedri za hrvatsku povijest na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, koju je Frančišković »informirao o nalazu dokumenata«, uvjeravali ga da će »detalje« o Kornelijevom učešću u ovoj zavjeri oni obraditi (Gl. S. Frančišković, o. c., 357, bilj. 5 a).

¹⁴⁷ V. Bogdanov, o. c., 462; Isti, Jakobinska zavjera... 183.

¹⁴⁸ Obitelj Taufferer se spominje od 1497. kada je potvrđeno njeno plemstvo. Prema njihovom tvrđenju oni potječu od augsburškog roda Tauffer von Sinching. Inače Wurzbach zove tog revolucionara samo: »jedan barun Taufferer« (»eih Feiherr Taufferer«), ne dajući mu i ime: Siegfried (Gl. C. von Wurzbach, o. c. 43, Wien 1881, 136, 137).

ku, Englesku, Španjolsku i Rusiju. Kad je car prihvatio i odobrio taj njegov plan, Taufferer krene u inozemstvo da pregovara o izvozu i ujedno stječe sjajne veze. Iako je posao počeo uvelike napredovati, radi birokratizma bečke vlade iznenada poče zapinjati cijela ta stvar i Tauffererovo poduzeće morade najaviti stečaj. Stoga sva krivica podne na Taufferera koji se morao na sudu opravdavati te bi osuđen na gubitak vojnih časti te dati izjavu da neće nikada stupiti u službu države koja je u neprijateljstvu s Austrijom. Istupivši iz vojske (1787) započese ga odasvuda progoniti vjeronici. Da uredi svoje teške prilike, zamoli cara da mu dozvoli da organizira dobrovoljački korpus protiv Turaka, što mu dvor odbije. Nakon dugih moljkanja imenuje ga grof Teodor Batthyany¹⁴⁹ upraviteljem svojih imanja u Hrvatskoj. Za vrijeme novog tursko-austrijskog rata Taufferer se ponovno baci na spekulaciju i zaključio mnoge dobave za vojsku, ali u tome ne uspije. Kako je tom prilikom posudio velike svote novca i od nekih hrvatskih velika (Oršić, Kulmer, Magdalenić), a nije ih mogao vratiti, 1790. morao je radi toga bježati u Veneciju, a odatle u Beč, gdje bude uhapšen i ubrzo na moćni zagovor pušten na slobodu.

Kad je u Parizu buknuła francuska revolucija, započese se po svim zemljama osnivati tajna društva te i Taufferer postade pristaša toga pokreta. U Beču je na Grabenu pozivao građanstvo na ustanak. Zato je iz Beča morao pobjeći u Hrvatsku gdje se sakrivao i mijenjao stan i ime baveći se i dalje propagiranjem jakobinskih ideja. Prema mišljenju A. E. Brlića, nemiri koji su nastali u Zagrebu i u Ljubljani, a koje su izveli studenti, bili su Tauffererovo djelo.¹⁵⁰ Držalo se dapače da je on u Zagrebu zasadio drvo slobode uz velike svečanosti, u sporazumu s Vrhovcem i nekim još slobodnozidarskim krugovima.¹⁵¹ Po sudu Šidaka koji je isprva mislio da je tako (što je i sam priznao) Dana Zwitter-Tehovnik¹⁵² je »dokazala... pomoću do tada neiskorištene arhivske građe da Taufferer nije o Uskrsu 1794. boravio u Zagrebu niti je ondje bio zatvoren«.¹⁵³

Bilo kako bilo, protiv drva slobode izišla su u Zagrebu 1795. god. dvije knjižice tiskane u Kotscheovoj tiskari. Prva pod naslovom: »Der französische Freiheitsbaum in einer Rede über das Evangelium vom Senftkörnlein am 25en Sonntage nach Pfingsten von öffentlicher Kanzel vorgetragen, und zur heilsamer Belehrung des deutschen Bürgers herausgegeben. Im Jahre 1792«, na 34 stranice, četvrto izdanje. Druga je bila kao »Ein Nachtrag zu der Rede vom Freiheitsbaume« pod naslovom: »Ermahnungsrede zum eifervollen Gebethe, bei den dermaligen öffentlichen Angelegenheiten. Vorgetragen am

¹⁴⁹ Teodor Batthyany (1729—1812), vlasnik vlastelinstva Ozlja, Grobnika i Broda na Kupi, te imanja Slapno. Veliki je bio prijatelj tehničkih izuma, posjednik manufakture platna u Ozlju, te manufakture željeza u Čabru (M. Vrhovac, *Diarium I*, 145, 147, 335, 393, 649).

¹⁵⁰ A. E. Brlić, Baron Taufferer i francusko-hrvatska legija g. 1795, *Narodna starina XI*, Zagreb 1932, 135, 136. Gl. i Ludvig Aigner-Abari, *Die Jakobiner in Kroatien*, *Agramer Zeitung* 70/1895, 168, 1—3, 169, 1—3, 170-1—3.

¹⁵¹ V. Deželić, o. c., 80. Na str.: 6—26 Franjo Fancev je prigodom svoga boravka u Budimpešti ispisao neke podatke iz tamošnjeg arhiva o Vrhovcu i Tauffereru. Gl. Nacionalna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu — R 7499 — Fancev Franjo, Bilješke i arhiva (hrvatskih, mađarskih i austrijskih autogr.) br. 1—9, 400 1/.

¹⁵² *Wirkungen der Französischen Revolution in Krain*, Veröffentlichungen des Historischen Instituts der Universität Salzburg, Wien—Salzburg 1975.

¹⁵³ J. Šidak, *Hrvatske zemlje u Vrhovčevu doba (1790—1827)*. M. Vrhovac, *Dnevnik Diarium sv. 1, XVII i bilj. 23*.

letzten Sonntags des Jahres 1792. da auf hohen Befehl die 10 stündige Anbethung des hochwürdigsten Guts in der Stift = und Pfarrkirsche zu *Botzen* abgehalten würde«, str. 31. Obje propovijedi održao je P. Albertus, kapucin, nedjeljni propovjednik župne crkve u Botzenu.

Tko je došao na misao da se te dvije propovijedi tiskaju u Zagrebu, ne zna se. Možda je taj kapucin boravio u Zagrebu i držao te propovijedi mu ih je onda tiskao Kotsche, koji se i inače pokazivao velikim neprijateljem ideja francuske revolucije kako smo već prije vidjeli. U tim se knjižicama taj kapucin vrlo oštro obara na tzv. »drvo slobode«, kojemu nalazi korijen u paklu, izjavljujući da potiče od samoga Lucifera. Stoga on traži da se drvo posiječe i uništi, jer prijeti državama i prijestoljima.

Što je bilo dalje s Tauffererom u Zagrebu? Kad je doznao da ga vlasti hoće uhapsiti, po savjetu svojih prijatelja pravovremeno je pobjegao u Veneciju gdje se ponudi francuskom poslaniku da ga primi u revolucionarnu vojsku. Na to ga pariška vlada pošalje u Nizzu glavnoj komandi. U tom mjestu se upoznao s moćnim komesarom pariške revolucionarne vlade Augustinom, bratom Robespiera. On ga čak imenuje kapetanom generalnog stožera i pridijeli ga francuskom poslanstvu kod Republike Genove. U tom svojstvu Taufferer je uvelike koristio francukim vlastima te uskoro postade pobočnikom zapovijedajućeg generala na Rajni L'Harbea. Još u Genovi izradio je Taufferer detaljan plan kako da se organizira ustanak u Hrvatskoj, Dalmaciji i Istri, tim slavenskim zemljama, »koje treba osloboditi ispod gospodstva Habsburgovaca«. Taj svoj plan poslao je revolucionarnom odboru u Parizu s popratnim pismom, upozorujući na veliku važnost ustanka u tim krajevima i na veliku budućnost naroda na jugu Evrope izjavivši se pripravnim da sam vodi taj pothvat. Izgleda da je Taufferer vodio i pregovore s bosanskim pašom, kojemu je obećao u slučaju neutralnosti pogranične tvrđave Novi, Dubicu i Berbir (Bos. Gradiška). Budući da mu odbor za javno blagostanje nije mogao dati 3,000.000 forinti da se provede ta njegova zamisao, odgodi se taj ustanak za kasnije vrijeme, iako ga je pariška vlada već usvojila. Za svoje zasluge Taufferer je ipak dobio čin generalštabnog potpukovnika i preuzeo zadaću da sastavi »hrvatsku legiju« kojom uskoro poče uznemiravati austrijske posade u Italiji, kako to piše Brlić.¹⁵⁴ No tu Brličevu tezu o hrvatskoj legiji je pobila već spomenuta Dana Zwitter-Tehovnik koja je ukazala, na osnovi do tada neupotrijebljene arhivske građe, da se Tauffererova dobrovoljačka legija nije nazivala »hrvatskom« iako se u znatnoj mjeri sastojala upravo od vojnih bjegunaca iz redova krajišnika.¹⁵⁵

S dobrovoljačkim zborom ili legijom Taufferer zauzme u studenome 1795. tvrđavu Voltri. Nju je branio austrijski bataljon graničara koji su odmah prešli u njegovu službu. Tom prilikom se domogao bogatog ratnog plijena i novaca. Pod taj grad stigoše, međutim austrijske čete iz Savone (12. XI. 1795) i Taufferer bi na bijegu uhvaćen te preko Milana prebačen u Beč. Nakon diplomatske prepiske između Beča i Pariza francuske vlasti¹⁵⁶ službeno pristadoše da ga se izruči austrijskima. Time je njegova sudbina zapečaćena. Napokon je stavljen pred ratni sud i optužen zbog prevare,

¹⁵⁴ A. E. Brlić, o. c., 137, 138.

¹⁵⁵ J. Šidak, o. c., M. Vrhovac, o. c., I, XVII i bilj. 23.

¹⁵⁶ Naime tada je pariška vlada odustala od toga da zahtijeva oslobođenje Taufferera koji je imao čin pukovnika pridijeljena generalštabu francuske armije na talijanskom bojištu (J. Šidak, o. c., XVII, bilj. 23).

ustanka i drugih zločina »protiv države« lišen plemstva i obješen 24. svibnja 1796. godine. Pokopan je u bečkom skupnom groblju i danas se ne zna njegov grob.¹⁵⁷

Godine 1980. A. Gšpan (Slovenski biografski leksikon III, Ljubljana 1980, 23—25), donoseći opširnu bibliografiju o Tauffereru,¹⁵⁸ pretpostavlja da se Tauffererova suradnja s bečkim, ugarskim, hrvatskim i štajerskim radikalnim demokratima dađe naslućivati, ali je po Šidakovu mišljenju pretjerao kad je dopustio mogućnost da je Taufferer pomišljao »na nekakvu partizansku vojsku, koja bi na austrijskom jugu srušila feudalno apsolutistički poredak i osnovala novu jugoslavensku državu.¹⁵⁹

Naše je mišljenje da Taufferer, unatoč svome političkovojnom talentu, nije bio dorastao tome da svoje planove do kraja provede u djelo, jer mu to nisu dozvoljavale vrlo složene prilike u tom dijelu Evrope i on je morao stradati. U Hrvatskoj nije bilo više sličnih pokušaja Tauffererova stila sve do sudbonosne odluke Eugena Kvaternika jer, je u to doba svatko bio na ovaj ili onaj način zauzet ratnim pripremama i ratom protiv Francuske.

To dokazuje upravo 1795. godina. Tada su se u Njemačkoj hrvatske čete isticale na bojištima i ratnim čarkanjima oko Münstera, Verdera i Mainza. Čak su krajiške čete bile postavljene na Rajnu da sprečavaju prijelaz Francuzima, a osobito armiji pod vodstvom generala Jourdana. Uopće se može reći da su Hrvati u malim bitkama bili nezamjenjivi. To su iskusili uz Jaurdana i francuski generali Pichegru i Marceau. U Italiji se i dalje na tamošnjem bojištu bore ona tri karlovačka graničarska bataljona, a uz njih i Slunjani. U bici kod Loana (23. XI. 1795), gdje se 30.000 Francuza borilo protiv 20.000 Austrijanaca, naši graničari su sačinjavali prvi bojni red, očajnički i hrabro braneći svoje položaje. Tu su se istakli i pukovnik Vukasović kao i general Rukavina. Unatoč svojoj hrabrosti morali su uzmaći ispred premoćnijih francuskih trupa i time zapravo i svršava vojna u Italiji te godine.¹⁶⁰ Iako su se Hrvati, a i Srbi, vrlo hrabro borili po Njemačkoj i Italiji, bilo je ipak pojedinaca koji su dezertirali iz austrijske vojske. Tako 2. lipnja 1795. god. obavještava general Kaunitz, vojni zapovjednik u Zagrebu, Zagrebačku županiju da su prilikom polaska za Mainz

¹⁵⁷ A. E. Brlić, o. c., 138.

¹⁵⁸ Nasuprot Gšpanu Wurzbach daje o tom Tauffereru sasvim kratku biografiju. Tako kaže da je u drugoj polovici 18. st. služio u carskoj vojsci kao kapetan sa svojom regimentom u Hrvatskoj. Kada je pak buknuła francuska revolucija Taufferer se opredijelio i postade njenim odlučnim pristašom te je nastojao otvoriti idejama te revolucije ulaz u Hrvatsku. Kako se to nije slagalo s njegovim vojnim pozivom, istupio je iz vojske i priključio se grofu Teodoru Batthanyu (o kome je Wurzbach pisao u I svesku svoga leksikona na str. 82), te stvara slobodni korpus, kojim je djelovao, ali je bio uhvaćen. *Umró* (S. A.) je 24. V. 1796. Ove podatke je o Tauffereru uzeo Wurzbach, kako citira iz: *Dictionnaire biographique et historique des hommes marquants de la fin du dix-huitième siècle et plus particulièrement de ceux qui ont figuré dans la Révolution française. Suivi d'un supplément et de quatre tableaux des massacres et prescriptions. Rédigé par une société de gens de lettres* (Londres 1800, tom III, p. 414). Uz ovoga Taufferera Wurzbach navodi kao njegove suvremenike iz toga roda i Inocenta Taufferera (1722—1794), isusovca i Franju Ksavera T., monaha-cistercita, te na kraju opisuju plemićki grb te porodice (C. von Wurzbach, o. c. 43, 136, 137). Svakako ostaje pitanje zašto Wurzbach nije u svome leksikonu dao ime tom revolucionaru, tj. iz kakvih obzira nije naveo da je obješen.

¹⁵⁹ Gl. J. Šidak, o. c., XVII, bilj. 23.

¹⁶⁰ Fr. Vaniček, o. c., IV, 25—35.

u neprijateljski tabor pobjegli iz Wurmserove regimente, među ostalima, i četiri Hrvata te jedan Dalmatinac.¹⁶¹

Što se tiče nutarnjeg stanja u Hrvatskoj 1795. godine imamo nekoliko zanimljivih podataka. Tako posjedujemo iz te iste godine dokaze da se senjski biskup Ježić dopisivao s Francuzima. O tome su vojne vlasti obavijestile zagrebačku generalkomandu koja je trebala provesti o tome istragu. Kako je u to doba neki francuski poslanik prolazio preko naših krajeva u Zadar za Carigrad, vojne vlasti su, iz straha da ne širi propagandu, naredile da se na njega pazi i da ga se nadzire. Austrijske vojne vlasti su i uhapsile neke »skitnice«, kako ih se naziva, s francuskim pasošem te su naredile zagrebačkoj generalkomandi da povede istragu.¹⁶²

Što se tiče cenzure, ona ne jenjava ni te godine. Tako Ugarsko namjesničko vijeće, a i sam palatin Josip, brat i nasljednik palatina Leopolda, zabranjuje već spomenutom zagrebačkom knjižaru Mülleru prodaju knjiga: »Nouveau calendrier français« i posve naivne knjižice: »Année galante ou Etienne a l'amour...«¹⁶³ Još 20. svibnja 1795. god., kad je bio smaknut Ignjat Martinović s drugovima, proveden je najstroži policijski i uhodarski sistem te je svaka sloboda riječi i pisanje bilo ukinuto. Sva društva, čak i literarna, bila su raspuštena pa je svaki patriot bio time osujećen.¹⁶⁴ Car za brani 12. kolovoza radi »javnog dobra« sva tajna društva pa je tom prilikom i slobodno zidarska loža u Zagrebu bila ukinuta, čiji je rad još 1786. god. dozvolio car Josip II.¹⁶⁵

Tako je Thugut postigao da je u cijeloj Monarhiji zavladao mrtva tišina i u javnom i u društvenom životu.¹⁶⁶

7.

Iz prvog ratnog razdoblja (1792—1797) borbe Austrije s Francuskom imamo sačuvanu jednu tiskanu »pridiku« koja se odnosila na taj rat. Kad su Austrijanci pod vojskovođom Clairfaitom protjerali Jourdanovu armiju preko Reine i zauzeli Mainz, a Wurmser pak otjerao Francuze ispred Manheima i osvojio ga (21. XI. 1795), Hrvatskoj su te pobjede svečano proslavljene misama zahvalnicama. U slavu tog događaja imamo propovijed pod naslovom: »Pridika u vrime zadobitoga po Austrianci suproti Francuzi kod Rheina potoka gradovah Maintza i Manheima probladanja po Slavnoj Varmeđi Poxeskoj Tebe Boga Falimo derxane zafalnosti: Recsena od mlogo poshtuvanoga Gospodina *David*a *Meznara*, Njihove Excelentie Prisivitloga Biskupa Zagrebacskoga S. Stolice u Poxegi naredene Consistoriala, i zajedno u kraljevskomu Gymnasiumu Professora ord. nigdashnega pako Reda Paulinskoga Misnika. Dana 6. Januara 1796. Vu Zagrebu Czesarsko-kraljevz. szlobodna Novoszela Knigaria« na 19 strana. U toj propovijedi služi se Mežnar primjerima iz Staroga zavjeta te cara Franju II. uspoređuje s Matatijom i

¹⁶¹ Arhiv Hrvatske u Zagrebu — Comit. Zagrab. Congregationalia — 1797—1796, f. I—IV, VI, VIII, X.

¹⁶² Arhiv Hrvatske u Zagrebu — Register General — Kommando von Agram für J. 1795 (179) I tomus.

¹⁶³ Arhiv Hrvatske u Zagrebu — Comit. Zagrab. Congregationalia — 1795, f. I—III, VI, VIII, X.

¹⁶⁴ E. Csuday, o. c., II, 312, 313.

¹⁶⁵ V. Deželić, o. c., 98, 99.

¹⁶⁶ E. Csuday, o. c., II, 313.

njegovim sinovima, koji su se digli protiv kralja Antioha-Francuza. Car Franjo, kaže on u svojoj propovijedi, »promišljajući nesriću, i smaknuće kralja Francuskoga i kraljice i kanoti preužeće ciloga Belgiuma i grada Mancima, osim toga pogerdenje Boga, oskvernjenje Zakona svoga u velikoj žalosti misleći u sebi mihi autem adhaerere Deo bonum est, et ponere in Deo spem meam. Od velike žalosti zabrani sva veselja i sve raskošje svita ovoga I Jubilaeuma sebi za pokoru i za Puka svoga od S. Pape Pia VI. izmoli. Međutim, poslani biau od Antioha illiti Francuza ne jedan veće mlogi ili mogli za uzbuniti s lipimi riečmah i obećanjem slobodnosti i blaga, njegova kraljevstva, koima premda dikoi priložiše se ništa manje pravi naslidnici Zakona katoličanskoga, ričma veće dilom odgovoriše da od pravoga Zakona nizu jednu zenicu oka odstupiti nećeju... Po osobitom priviđenju Božjem smotrivši Matija illiti Francesco II ovoga pak imena I. kralj mađarski, da jedan sa svoima naslidnici posvetiše krivim Bogovom, ukazuje protiva viri, zakonu, pače istoj uredbi pravoga čovičanstva i tako koliko oviuh iskorenuću, toliko svemogućnosti istoga Boga i smaknuću pravednoga puka sve nastojanje metnuo jest« da je nadvladao sakupljenom vojskom kod Mainza i Manheima »krivoboštvo« i domogao se velikoga blaga. Neki bi od njegovih (Mežnarovih: S. A.) slušatelja mogao zapitati »Ama kako je to? Mi Boga spoznajemo, Francuz ga ne poznaje, mi se molimo Bogu, Francuz ga psuje, mi ga poštujuemo, a Francuzi ga gerde i opet skoro veću sriću imadu nego mi!« Na to on odgovara da Bog pušta pravedni narod da više trpi nego li opaki te završava svoju propovijed Te Deumom za zadobivenu pobjedu.

Dok se u Hrvatskoj u pojedinim dijelovima reagira u korist habsburške dinastije, a protiv Francuza, sastao se Ugarsko-hrvatski sabor (9. XI. 1796) koji je sazvao Franjo II.¹⁶⁷

»Ovaj sabor« pisao je Franji II. palatin Josip »želi cijela zemlja, koja 'gori' od nestrpljenja da Vašem Veličanstvu pokaže što je u stanju da učini«.

I uistinu, u tome se nadvojvoda Josip nije prevario u svome očekivanju, jer su Mađari, kad je car otvarao taj sabor, bili spremni da žrtvuju krv i imanje za njega. Tada je proglašena i insurekcija.¹⁶⁸ Kad je Sabor odredio da se dâ ne samo vojska nego uz to i prirodine za njeno uzdržavanje,¹⁶⁹ Franjo II. ga je 12. prosinca 1796. godine svečano zaključio.

Saboru su prisustovali i Hrvati preko svojih predstavnika, ali Mađari nisu tražili uvođenje mađarskog jezika kao službenoga, jer su ih druge brige morile, a najviše rat protiv Francuske.

U okviru tih unutarnjih i vanjskih događaja pojavila se u Zagrebu profrancuska buntovna pjesma na hrvatskom jeziku, kajkavskim narječjem, napisana u duhu jakobinskih ideja, a protiv cara, klera i plemstva, koja buni puk. Pjesma se vrlo brzo raširila. U noći 23. na 24. listopada 1796. god., kad je zasjedao Hrvatski sabor, »netko je priljepio hrvatske stihove na troja kaptolska vrata (Bakačeva, Zverce u Skalinskoj ulici i novoveška) kao i na kuću Šugha, profesora matematike na Akademiji, koja je bila negdje na današnjem Kipnom trgu«, priča E. Laszowski. Naslov tim stihovima bio je »Fama volat« (tj. glasina, vijest se brzo širi: S. A.). Spis je

¹⁶⁷ A. I., Fessler, o. c., X, 672.

¹⁶⁸ E. Wertheimer, o. c., I, 26—28.

¹⁶⁹ A. I. Fessler, o. c., X, 672—675.

(nazivali su ga »famosnim libelom« i »paškvilom«) žestoko napadao plemstvo i kler. Pripovijedalo se da je bilo i latinskih prijevoda toga »famosnoga libelusa«. Kad je ujutro 24. listopada između 6 i 7 sati zagrebački bravar Josip Trieb prolazio kroz kaptolska vrata Zverce, opazio je s nutarnje strane ta »Fama volat« te je u društvu dviju žena i jednog svog znanca pokušao čitati te stihove ali ih nije razumio. Poslije njega je prolazio vlasuljar Vilim Fogler, rodom iz Saske, skinuo je stihove, ali je od svega razumio samo riječ »plemenitaš« pa ih je izručio biskupovom advokatu Škenderliću, a on ih onda predao biskupu Vrhovcu. Inače »verse« na kući profesora Šugha prvi je zapazio komorski sluga grofa Kulmera. On je taj spis našao također 24. listopada oko 7 sati ujutro. Kako nije znao hrvatski, skinuo ga je sa zida i tri dana nosio u džepu. Istom tada ga je dao trgovcu Đuri Maschleru na Kaptolu da mu protumači sadržaj pjesme uz uvjet da ako sadrži »išta zla«, neka se preda Zagrebačkoj županiji. Kad je Maschler došao u kaptolsku pivanu, našao je sedmoricu građana kojima je pokazao »verse«. Unatoč svim naporima ništa nisu razumjeli jer nisu znali hrvatski. U to doba živio je na Kaptolu »litterat« Toma Tustić, rodom plemić, a inače piskaralo i propali đak. Na Kaptolu je susreo Maschlera koji ga pozove u svoj dućan i pokaza mu navedene »verse« te mu ih preda da ih prouči. Tustić na to ponese spis do knjižara Pounza, kojemu ga je čitao, a onda i drugima, pretpostavljajući da je te »verse« sastavio neki naobraženi autor. Prema Tustićevevim riječima građaninu i bravaru Bartolu Bešiću, po Zagrebu je kolalo oko pet primjeraka, koji su bili ne samo na Šughovoj kući nego i na kaptolskim vratima i čak na biskupskom gradu. Tustić je s »versima« došao i na Markov trg gdje ih je pokazivao čak gradskom senatoru i zamjeniku gradskog kapetana krojaču Josipu Kralju, senatoru Šačeriću i pometaču Ignjatu Spišiću, koji je bio gluh i nije ih jedini razumio. Nakon toga ih je pohranio u svoj ormar. Uskoro je za »verse« saznao i sam profesor Šugh, i to preko kanceliste kod komorske uprave Franje Zentekelya koji je opet doznao od drugih da uz hrvatske primjerke cirkuliraju po gradu i latinski primjerci. U međuvremenu je Tustić, taj marljivi širitelj »buntovničkoga paškvila«, saopćio sadržaj prvo kaptolskom sucu Andriji Dominu, a onda i krznaru Lovri Rožmanu, koji je o tome obavijestio svog stanara Krstu Bornemissu, a on je to prijavio Zagrebačkoj županiji. Započela je istraga o autoru tih »versa«. Istraga se koncentrirala na Tustića kao glavnoga širitelja u »versima«. Na preslušanju 21. XI. 1796. Tustić je izjavio da osuđuje taj buntovnički spis, napominjući da je i on plemić protiv koga su ti »versi« upereni.

Ta »Fama volat« je svakako proizvela u Zagrebu veliku uzbunu i izazvala strah. Iako je istraga bila produžena sve do 1800. god., nije ipak pronađen autor toga spisa. Što se dogodilo s Tustićem, nije poznato, no zato je senator Šačerić bio ukoren jer je »verse« čitao i nije ih oduzeo Tustiću.¹⁷⁰ Kako je u vezi s tim pamfletom bila provedena istraga još 15. studenog 1796. god., preslušano je još nekoliko građana, ali se njen autor ni tada, a ni kasnije nije otkrio. Konačno, tu je pjesmu s popratnim pismom poslao zagrebački veliki župan grofu Karlu Palffyju u Beč (14. XII. 1796), koji mu je na to poslao svoj odgovor 20. siječnja 1797.¹⁷¹ U toj pjesmi »Fama volat«,

¹⁷⁰ E. L., Buntovnički spis »Fama volat« u Zagrebu g. 1796, Zagreb, Revija društva Zagrepčana IV 11, Zagreb 1936, 352—354.

¹⁷¹ Arhiv Hrvatske u Zgb. — Comit. Zagrab. Congregationalia — 1797, f. 15—18.

koju je pronašla u Arhivu JAZU O. Šojat i objavila s originalnim tekstom i novim pravopisom, prvo se najpogrdnijim riječima napadaju »plemeniti«, tj. plemići, taj »smrad, gniloča i sramota«, koji nisu na korist ni kralju, ni domovini (orsagu) ni Bogu. Oni su krivi da se mora ratovati. Puni su »oholosti« i gule seljaka, a on ih hrani i odijeva, mostove i ceste popravlja, sve on radi i sve on plaća »ako mu ne ostane ni rubača«. Za njih on ratuje, umjesto njih svoju krv prolijeva, a oni ga zato deru i gule i nema mu pomoći »nit pravice«. Gospoda se u saboru (spravišća i dijete) sabiraju sami zbog svoje koristi, a »muž« sve to plaća svojim suzama. »Muž i purgar« moraju ih da slušaju »kakti marše« i oni dijele pravdu kao suci. No sada je vrijeme da se žrtvuju i da kralju pokažu vjernost. Francuz za to ne ratuje već je njegov cilj da svu gospodu podavi i oduzme im »blago«, a najviše prijeti popovima tim vrazjim namjesnicima, koje on hoće također »skorenuti«, jer su oni dosada kraljevali i sve sebi prisvajali. Pop ne daje caru porez, te jede i pije, a takvi su i redovnici koji se samo goste i »bludnost samo prodekuju« i »meso žensko dražaju«. Oni su kralja s kraljem posvadili, ljude protiv njih bunili i »vsega zla zrok« su bili. »Zato ovak Francuz sam govori,

za to noć i dan se bori,
da potere gospodčinu
i utvrdi sloboščinu.
Grofi, popi, plemeniti

da se mogu skoreniti,
da broj ljudeh bude dvojuh,
samo dobreh i zločesteh«.

Ujedno se pita autor toga spisa: »Gdje ste velikaši, drugovi sve krivice i zla, zašto skupa ne ustanete »pravdu vašu ne branite?« Ipak ovaj rat »vas se tiče« i Francuz njihovo blago traži, dok »muž, priproščak i siromak« da ih »brani, bil bi bedak«. Ta zašto bi, tako završava ova »fama«, seljak (muž) ratovao, sam u zube sebi pljuvao. Nije li dosta da je sav stisnut (sprešan) kao sužanj »još sad zvezan!«¹⁷²

Tu su pjesmu Smičiklas, Šurmin, Šišić i Antoljak, povodeći se jedan za drugim, krivo datirali u 1794. godinu.¹⁷³ Laszowski ju je stavio pravilno u 1796. godinu iako mu nije bila poznata. Kako je dosada nije našao, smatrao je da su versi »valjda... propali« ili se »gdje kriju među spisima koje zagrebačke familije«,¹⁷⁴ Njegova pretpostavka nije bila točna jer se dokument čuvao, a i danas se čuva u Arhivu JAZU, kako je to još 1903. god. naveo Šišić. Naveo je da se nalazi u ostavštini Ivana Kr. Tkalčića, ali je tom prilikom mislio na »paškvil« iz 1794. Konačno, 1967. god. O. Šojat je našla originalni tekst pjesme Famavolat s njegovim prijepisom u kartonskom omotu (pod naslovom: *Illyrica varia*) i na hrptu toga kartonskog omota olovkom pisano: »Iz ostavštine Ivana Tkalčića« te ga je opisala i onda objavila.¹⁷⁵ V. Bogdanov je pretposavljao da je pjesma istovjetna onoj, o kojoj je pisao Smičiklas, ali je to pobio Šidak u dva navrata i ne vidjevši pjesmu Fama volat.¹⁷⁶ Na to je O. Šojat ukazala kako pjesmu Paškvil

¹⁷² O. Šojat, o. c., 228—231.

¹⁷³ O. Šojat, o. c., 211—214.

¹⁷⁴ E. L., o. c., 354.

¹⁷⁵ O. Šojat, o. c., 217, 212, 217—219.

¹⁷⁶ J. Šidak, V. Bogdanov, Hrvatska revolucionarna pjesma..., HZIX, 184—186; Isti, V. Bogdanov, Jakobinska zavjera..., JIČ 1, 86, 87; Isti, Hrvatske zemlje... M Vrhovac, Dnevnik I, XVIII i bilj. 25.

i pjesmu Fama volat uistinu »povezuje niz krupnih i sitnijih sličnosti, a prije svega ista ideja i isti način kako je ona iznesena«. Ta se srodnost očituje »podjednako u obliku jedne i druge pjesme (40 odnosno 39 strofa)« te pretpostavlja kako navedene podudarnosti između jedne i druge pjesme lako izazivaju pomisao da »je obadvije napisao isti autor«. Kad bi se sa sigurnošću, kaže na kraju Šojat, mogla postaviti tvrdnja da je Brezovački svojom rukom pisao pjesmu Paškvil, »to bi bilo polazište da se pokuša otkriti, nije li on možda i autor tih pjesama«. ¹⁷⁷ Komentirajući Šojatičin nalaz i citirajući svoje mišljenje u HZ (IX, 184—186) o dvjema različitim pjesmama, Šidak je ukazao kako nas »nesumnjiva ovisnost ove pjesme o prvoj« upućuje »na izvor-krug svjetovnjaka, možda iz redova bivših Marti-novićevih sumišljenika, koji su pristajali uz ideje francuske revolucije«. ¹⁷⁸ To je svakako lijepa kombinacija O. Šojat, ali ipak nije dokazana nekim očitijim primjerom. Šidakova pretpostavka je više opisna, općenita.

Zato ćemo ostati pri tome da su autori obiju pjesama (1794. i 1796) anonimni, iako je za pjesmu iz 1794. ime autora znao Delivuk, ali je to ponio sa sobom u grob, a Brezovački ničim nije iskazao da je upravo on pisac jedne ili obiju pjesama.

8.

Dok su u Hrvatskoj tako izgledale prilike 1796. godine, u Njemačkoj su na ratištu protiv Francuza sudjelovali i dalje pojačani bataljoni slavonskih graničara i strijelaca. Ovdje je carskoj gornjorajnskoj armiji zapovijedao u početku feldmaršal Wurmser, a donjorajnskoj nadvojvoda Karlo, brat cara Franje, koji nakon Wurmserova odlaska u Italiju preuzima komandu.

Krajišnici kao nenadoknadle prethodnice sudjeluju na tom bojištu u raznim okršajima. Tako je kod Kircheipa major Stojčević sasma satro francuski grenadirski bataljon. U sukobima kod pojedinih njemačkih gradova, po izvještaju samoga nadvojvode Karla, graničari su počinili čuda od hrabrosti. Snalaze se vješto i u uzmicanju ispred neprijatelja. U nizu okršaja osobito žestoki sukob imao je Jelačić. Slavonski krajišnici ističu se hrabrošću protiv slavnih francuskih generala kao što su Jourdan, Dalmas, Lefevre, Marceau i drugi. Tako se znažno bore u bici kod Würzburga (3. IX), a onda kod Aschaffenburga (9. IX) gdje je satrt korpus generala Marceaua, za što su zaslužni i Jelačić i Stojčević. Kod Dachaua krajišnici napadoše Francuze i domogoše se bogatog plijena, a pri zauzimanju čvrstoga grada Giessena sudjeluju i varaždinski krajišnici. Kad je nadvojvoda Karlo prelazio donji Lahn, naročite mu je usluge učinio Stojčević braneći neke položaje. Krajem te godine graničari progone Francuze koji se povlače preko Rajne. ¹⁷⁹

1796. godine znatno se povećao broj graničara iz slavonske (varaždinske) i karlovačke, a i banske krajine u Italiji. Tu je vrhovno zapovjedništvo nad francuskom vojskom (oko 44.000) preuzeo general Napoleon Bonaparte, a austrijskom je zapovjedao sjedi maršal Beaulieu sa 35.000 ljudi.

Tu su već 5. travnja 1796. god. krajišnici pod vodstvom ličkog poručnika Budisavljevića natjerali osamstvo Francuza u bijeg. Pukovnik Vukasović

¹⁷⁷ O. Šojat, o. c., 219, 220.

¹⁷⁸ J. Šidak, Hrvatske zemlje..., M. Vrhovac, Dnevnik I, XVIII.

¹⁷⁹ Fr. Vaniček, o. c., IV, 55—57.

razbio je jaku francusku kolonu kod Mazone, a kod Voltria istakli su se Slunjani.

Napose treba istaći smionu navalu Vukasovića na Francuze kod Dega (15. IV) tako da je francuski general Massena morao uputiti pojačanja. Unatoč tome Vukasović je uspio listom poraziti francuske čete i naočigled cijele francuske vojske držao je zauzete visove. Kad je Bonaparte poslao svoje odmorene čete i Massena koji je razdvojio Vukasovićeve odrede, morao se Vukasović s ostatkom svojih ljudi i trista zarobljenika povući prema Terzu. Zauzećem Dega Napoleonu Bonapartu je bio otvoren put u Padsku dolinu. Nakon bitke kod Lodia naši su krajišnici bili odbačeni prema Mantovi.¹⁸⁰ Cijela je Lombardija pala u francuske ruke, a Bonaparte 11. svibnja ulazi u Milano.¹⁸¹

Povlačenje Austrijanaca nastavilo se i nakon bitke kod Mincia, gdje su se krajišnici očajnički borili. Na ponovno povlačenje prisilio ih je Massena nakon žestoke i tvrdokorne borbe. I u bici kod Castigliona (5. VIII) hrabro su se borili karlovački i slunjski bataljoni. I dok su se u Voralbergu tvrdokorno opirali jakom odjelenju Moreaa, dotle se u Južnom Tirolu slunjski i karlovački odjel, sada pod generalom Vukasovićem, borio svom snagom da oteža napredovanje Francuza. U ekspediciji feldmaršala Wurmsera da se pomogne Mantovi, sudjelovala su i dva graničarska bataljona. Čak su se i pojedini krajiški odredi odlikovali u bici na Brenti, a onda kod Bassana (6. XI) protiv Massene koji je morao uzmaći. U bici na Monte Gradu pokazala je neobičnu hrabrost divizija Gvozdanića tako da je Bonaparte naredio da se Francuzi povuku.¹⁸² No zato je Bonaparte kod Bassana potukao Gvozdanića.¹⁸³

Naročito je bio značajan susret između Francuza i Austrijanaca kod Caldiera (12. XI) gdje je francuska vojska od 22.140 ljudi bila pod vodstvom generala Augereaua i Massene. Na austrijskoj strani stajali su banski, varaždinski, karlovački i slunjski odredi, koji su u krvavom sukobu s Francuzima skupo platili svoju hrabrost. Odavde krene Augereau prema selu Arkoli, a Massena prema Biondeu, a most na rijeci Alponi pred Arkolom zaposjeli su graničari. Svi pokušaji Francuza da prijeđu most krvavo su bili suzbijeni. Francuski generali Verdier, Bon, Verne i Lannes bili su ranjeni. Tada se sam Augereau postavi na čelo svojih grenadira, uzme zastavu i prodre do sredine mosta gdje je postavi. I taj pokušaj ubrzo propade zbog kiše hitaca hrabrih krajišnika. Nakon toga sam Bonaparte povede svoje grenadire preko mosta i baci zastavu na most, ali i on ne uspije. Među francuskim vojnicima nastade veliki metež te čim su krajišnici prešli preko mosta na nasip, stadoše bježati. I sam Napoleon uzmače. U međuvremenu je Massena uzalud pokušavao da prodre. Tako je prošao i 15. studeni. Bitka je bjesnila još dva dana, a Francuzi su ponovno morali krvavo uzmicati. Tek 17. studenoga Masseni uspije prodrijeti do Arkole. Put je bio prokrčen, a Austrijanci su konačno morali kapitulirati.¹⁸⁴

¹⁸⁰ Fr. Vaniček, o. c., IV, 35—40.

¹⁸¹ S. Antoljak, Dalmacija i Venecija na preliminarima u Leobenu i na miru u Campo-Formiu, Zagreb 1936, 5.

¹⁸² Fr. Vaniček, o. c., IV, 36—45.

¹⁸³ A. I. Fessler, o. c., 670.

¹⁸⁴ Fr. Vaniček, o. c., IV, 45—51. Gl. i M. Škarica, Napoleon i Hrvati na mostu kod Arcolea god. 1796., Radovi Instituta JAZU X, Zadar 1963, 445—455.

Time je odlučena sudbina Italije¹⁸⁵ gdje su, prema vijestima iz »Monitore Veneto« (No 45 od 18. X. 1797), dnevno dezertirali austrijski vojnici, uglavnom Mađari,¹⁸⁶ ali i Hrvati, na što treba gledati skeptički.

U međuvremenu su krajišnici u Južnom Tirolu sudjelovali u napredovanju podmaršala lieutenanta Davidovića. No zato je Vukasović u bici kod Rivolia (21. XI) morao uzmaći, a mnogi su krajiški odredi koncem prosinca imali zadaću da obrane Mantovu. Kad se izjalovila nada da će moći pomoći toj tvrđavi, austrijske čete s krajišnicima pođoše prema Veroni, ali uskoro moradoše odande uzmaći ispred francuske vojske pod vodstvom Massene.

U bici kod Rivolia (14. I. 1797), iako nesretno, ali junački, borili su se neki graničarski odredi.¹⁸⁷ Stoga su se Austrijanci morali povući u Tiroi i u Mantovu, dok je Bonaparte držao u svojim rukama Brcsciu, Peschieru, Veronu i Legnano. Sada je Austrija bila sklona da se dogovara o primirju u Italiji, ali se ti pregovori na radost Bonaparte razbiše i on je sada dobio slobodno polje rada. Konačno mu se 3. veljače 1797. predade i Mantova, koju su svi Austrijanci napustili slobodno i nesmetano¹⁸⁸ pa je tako odande uz ostalo izišlo samo 3120 krajišnika, pošteđenih od tifusa i groznice.¹⁸⁹ Bonaparte je sada imao slobodne ruke protiv ostataka carskih četa pod vodstvom nadvojvode Karla.¹⁹⁰ Među njima su bile graničarske čete.¹⁹¹

Ban Erdödy 7. travnja 1797. pismeno saziva zbog velike ratne opasnosti staleže i redove na sabor u Zagreb za 22. travnja na temelju kraljeva otpisa od 3. travnja. U toj poslanici ban ističe da je prijeko potrebno da se brzo vijeća i stvore zaključci s ponosom i oduševljenjem za obranu i zaštitu domovine od pogibeljnih neprijatelja. »Mi smo potomci heroja«, kliče u tom pozivu ban, »nastavimo tako dalje«. ¹⁹² 10. travnja kralj i car Franjo II. svojim reskriptom podiže ustanak (insurekciju) plemstva i sviju koji mogu nositi oružje u svim hrvatskim županijama zbog krajnje opasnosti za austrijske nasljedne zemlje. Budući da je i hrvatsko kraljevstvo u opasnosti, a ban je dosta star, pridjeljuje mu vladar kao pomoćnika grofa Antuna Pejačevića. Sve što imaju da pitaju Hrvati, nalaže car, neka se obrate vrhovnom kapetanu kraljevstva njegova brata palatina.¹⁹³

Na to je ban imenovao, u sporazumu s kraljem, za glavnog zapovjednika hrvatske insurekcije velikog župana grofa Josipa Szaparya.¹⁹⁴ Erdödy je 11. IV. uputio poziv svim hrvatskim županijama da svakako pošalju svoje poslanike na sabor za 22. travnja predočujući im opasnost od francuske vojske koja prijeti da zauzme neke primorske gradove. Upozoruje ih što je sve učinjeno za javnu sigurnost i naređuje da županijske blagajne i arhivi kraljevstva, županija, sudova i kaptola budu spremni da se prenesu dijelom u

¹⁸⁵ A. I. Fessler, o. c., X, 670.

¹⁸⁶ S. Antoljak, o. c., 83.

¹⁸⁷ Fr. Vaniček, o. c., IV, 51—54.

¹⁸⁸ S. Antoljak, o. c., 6, 7.

¹⁸⁹ Fr. Vaniček o. c., IV, 54.

¹⁹⁰ Gl. S. Antoljak, o. c., 8—13.

¹⁹¹ Fr. Vaniček, o. c., IV, 67—69.

¹⁹² J. Kempf, Dvije poslanice bana Ivana grofa Erdedija Požeškoj županiji uoči sabora u Zagrebu dne 22. travnja 1797, Vjesnik arkiva XVII, Zagreb 1916, 310, 311.

¹⁹³ J. Kempf, Kralj Franjo II određuje god. 1797. pučki ustanak (generalis insurrectio) plemstva, Vjesnik arkiva XVIII, 311—313.

¹⁹⁴ J. Kempf, Novčani troškovi uzdržavanja pučkog ustanka (generalis insurrectio) godine 1797, Vjesnik arkiva XVIII, 313.

Budim, a dijelom u Osijek. Ujedno ih još jedamput upozorava na zajedničku opasnost i da se na sve priprave.¹⁹⁵ Sve hrvatske županije listom su se odazvale da podignu opći ustanak, kako je i sazvani Hrvatski sabor zaključio te odredio kako da se to provede u djelo.¹⁹⁶

Istodobno je izišla i pjesma Požežanina Antuna Nagya, kasnijeg poklonika cara Napoleona, pod naslovom: »Pisma od sakupljenje i podignute vojne proti Francuzom 1797. kr. horvatskoga i slavonskoga plemena vojske ili insurekcije«, u kojoj se obara na Francuze.¹⁹⁷ Inače još 2. travnja 1797. po nalogu samoga cara zbog sačuvanja mira naređeno je da se kazne oni koji hoće poremetiti mir. Stoga je 13. travnja Zagrebačka županija, kojoj je bila ta odredba dojavljena, izdala oglas na hrvatskom jeziku kojim se određuje prijeki sud protiv vođa i začetnika nemira da bi se sačuvala nutarnja sigurnost. Strah od Francuza¹⁹⁸ je bio toliki da je Ugarsko namjesničko vijeće 19. travnja javilo Zagrebačkoj županiji da treba paziti i biti na oprezu, jer Francuzi odvođe mladiće i djecu u Francusku, a zarobljene vojnike prodaju i šalju u američke kolonije.¹⁹⁹

9.

I dok su u Hrvatskoj i Slavoniji ideje francuske revolucije imale navedeni odjek i posljedice, u Istri i Dalmaciji događaji su se razvijali u sasama drugom smjeru. Pod kraj 18. st. na teritoriju mletačke Dalmacije 1796. god. nalazilo se jedva oko 256.000 stanovnika. Uprava je bila u rukama nekolicine mletačkih činovnika kojima je na čelu bio generalni providur (Providitor generale) sa sjedištem u Zadru. Tadašnja Dalmacija je bila konglomerat autonomnih državnica, koje su sačinjavali gradovi sa svojom okolicom i pojedini otoci. U gradovima su bili plemići i građani koji su imali svoje političke institucije. Seljaci-težaci po selima nisu imali tih institucija. Za vrijeme mira Republika sv. Marka sačinila je od izvjesnog broja seljaka pandure i oružnike koji su trebali paziti na granici, progoniti i zatvarati zločince i pratiti karavane. Uz to su postojale i tzv. dalmatinske regimente, poznate pod imenom »Schiavoni«, koji su se novačili od seljaka (Morlaka) i dobrovoljaca. Neki od njih su služili i nekoliko godina u Veneciji. Vjera je također igrala vrlo značajnu ulogu u životu Hrvata i Srba u Dalmaciji, gdje je i slabo obrazovano katoličko i pravoslavno svećenstvo imalo silan upliv na narod. Prema popisu iz 1781. god. bilo je u toj zemlji 212.385 katolika, 51.017 pravoslavnih, 211 židova i nekoliko kalvinista. Od katoličkih redova franjevci su imali najveći upliv u narodu. Mletačka vlada se slabo brinula za javno obrazovanje, a zdravstvo je bilo na vrlo niskom stupnju, a ekonomske prilike su bile vrlo teške i složene.²⁰⁰

¹⁹⁵ J. Kempf, Dvije poslanice... , Vjesnik arkiva XVIII, 311.

¹⁹⁶ J. Kempf, Novčani troškovi... , Vjesnik arkiva XVIII, 313.

¹⁹⁷ N. Andrić, Iz ratničke književnosti hrvatske, Prosvjeta X, Zagreb 1902, 48.

¹⁹⁸ Da je strah austrijskih vlasti bio opravdan, vidi se i iz toga što su se Francuzi 1797. g. ozbiljno spremali da napadnu Austriju i iz Bosne (A. Dabinović, o. c., Annales... , No 2—3, 89).

¹⁹⁹ Arhiv Hrvatske u Zagrebu — Comit. Zagrab. Congregationalia — 1797, f. 15—16.

²⁰⁰ Gl. P. Pisani, La Dalmatie de 1797 à 1815, Paris 1893, 1—17; F. Šišić, Neke stranice iz novije naše historije (1797—1814), Hrvatsko kolo V, Zagreb 1909, 196—207; Š. Peričić, Dalmacija uoči pada Mletačke Republike. Monografije 10, Zagreb 1980, 7—246.

U samoj Mletačkoj Dalmaciji ideje francuske revolucije nisu našle mnogo pristaša. Doduše bilo je po gradovima pojedinaca koji su se oduševljivali tim idejama, ali o nekom pokretu nije bilo ni govora. Unatoč tome Venecija je budno pazila od 1789. godine pa dalje i na nutarnje prilike u Dalmaciji, kamo su ideje francuske revolucije na razne načine prodirale. Tako na osnovi izvorne građe iz Archivio di Stato u Veneciji doznaje se da se još 1793. godine u Splitu vodio proces uperen protiv pukovnika Jurja Antuna Matutinovića, koji je još prije bio vrlo popularan u Splitu, što svjedoče neke pjesme (tiskane i sačuvane u rukopisu, u kojima je prikazan kao prijatelj sirotinje, ali ne i gospode), kao i njegovih prijatelja i istomišljenika. Proces je bio pokrenut na tužbu prokuratora i jednog od sudaca grada Splita Josipa Cindra. U memorijalu koji je Cindro uputio Vijeću deseterice u Veneciji navedene su vrlo teške optužbe protiv »buntovnika«, koji su se sas-Veneciji navedene su vrlo teške optužbe protiv »buntovnika«, koji su se obično sastajali u kući Matutinovića. To je potvrdilo i četrnaest svjedoka, a onda je po nalogu mletačke vlade splitski knez Gian Francesco Pizzamano pokrenuo proces. Kao svjedoci su saslušani uz ostale i don Nikola Didoš te polihistorik Jerolim Bajamonti i drugi te još trojica splitskih sudaca. Prema njihovim izjavama postojala je grupa buntovnika u kojoj su bili Ivan Matijević, nazvan Tatar, zlatar Ivan Cosser, svećenik Josip Sinovčić, prokurator građana Matija Pavlović zvan Sadia i pukovnik Matutinović, njihov savjetnik i branitelj. Oko te grupe okupio se veći broj pristalica, među kojima su svjedoci spomenuli i serdara Antuna Giovanizije, kanonike Antuna Tokića, profesora filozofije; Josipa Poića, odvjetnika; dra Nikolu Ivellija i druge. Svi razgovori i raspravljanja u zatvorenom krugu tih pristalica i sljedbenika francuske revolucije bila su na razne načine prenošena u javnost. Tako se govorilo da je kanonik Tokić hvalio novotarije iz Francuske, a napose jednakost pred zakonom. Još 1792. pojavile su se na javnim mjesnoj svoju moć«, a treća je završavala: »Na date znakove čitav će narod? tima tri satire koje su se čitale i po ulicama Splita. Satire su sadržavale žestoke prijetnje plemstvu i svećenstvu. Prva se završavala riječima: »Sjetite se Francuza«, druga je počimala ovako: »Trgni se narode splitski, upoznaj svoju moć«, a treća je završavala: »Na date znakove čitav će narod prihvatiti oružje«.

Matutinović je uživao apsolutno povjerenje tzv. nižih slojeva u Splitu. Njegova aktivnost i aktivnost njegovih istomišljenika još se više pojačala 1792. i 1793. godine i kretala se u krugu slobodarskih ideja francuske revolucije. Tako su ti buntovnici govorili o slobodi i jednakosti i o prevratu u Francuskoj, čime su još jače izazvali tamošnje plemce, koji su ih tužili u Veneciju, prikazujući ih kao ljude željne opasnih novotarija, obuzete idejom o jednakosti koji bahato žele srušiti plemstvo i izjednačiti se s njime. Zato huškaju narod i pozivaju na osvetu. Kako je mletačka vlada reagirala u 1793. god. na sve te žalbe i optužbe i da li je poduzela protiv tih buntovnika u Splitu kakve mjere, nije poznato. Svakako je te godine Matutinović morao otputovati na službeni poziv u Veneciju gdje je tamošnjim vlastodržcima imao priliku da izloži svoje planove. Njegovim odlaskom nastao je predah koji će ponovnim povratkom u Split iz Venecije završiti njegovim krvavim smaknućem 1797. godine.²⁰¹ Po Dalmaciji su se inače sa zgražanjem

²⁰¹ Gl. N. Beritić, Matutinovićev proces u Splitu 1793. godine, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku IV—V, Dubrovnik 1955—56, 571—582.

širile vijesti o događajima u Parizu i Francuskoj, a Francuze se smatralo bezbožnicima i progoniteljima vjere i crkve. Samo izvan Dalmacije neki dalmatinski Hrvati pristajali su uz te ideje kao braća Garagnin²⁰² iz Trogira, koji su sa svojim zemljacima podržavali čisto ideološke veze.²⁰³

Još prije 1797. god. pojedini tamošnji plemići građani pa i crkvene ličnosti proučavali su djela francuskih enciklopedista, koja su imali u svojim bibliotekama (npr. obitelj Borelli u Zadru: S. A.).

Nakon pobjede francuske revolucije mletačka vlast u Dalmaciji, bojeći se njena utjecaja, zavela je odmah nadzor na svim ondje nastanjenim Francuzima kao i onima koji su sa njima bili u vezi (1791). Nadzor je preuzeo veliki broj žbira i konfidenata, kojih je bilo i među doseljenicima, a i među domaćim stanovnicima.

Kako je bilo poznato da je konzularni predstavnik Francuske u Šibeniku Nikola Bortoletti Zulatti jedan od zadojenih pristaša novog sistema u Francuskoj, stavljen je pod najjaču prismotru. Iz izvorne građe (za god. 1791—1793) se vidi da ga se mletačka vlast najviše bojala, iako je Zulatti bio i sam plemić-veleposjednik. K njemu su navraćali brojni francuski kuriri i neki opskurni putnici (1793) koji su, kako se izvještavalo, prenosili revolucionarno-propagandni materijal (1794) iako je to bilo dosta rijetko. Radilo se i o poslanicima francuskog revolucionarnog konventa, koji su preko Dalmacije išli za Carigrad i u neke predjele Balkana. Takva vrst kurira ili emisara dolazila je čak i u Boku kotorsku (1794). Svakako je Zulatti igrao u Dalmaciji, a napose u Šibeniku, zapaženu ulogu u korist francuske revolucionarne vlade. On je bez straha raspačavao po Dalmaciji novine kojima je pridobivao pojedince za francusku vladu (1794). Razgovori o razvoju revolucionarnih događaja u Francuskoj nastavljeni su sve do 1797. godine, javno i posvuda, što je opet zasluga toga francuskoga konzularnog predstav-

---

²⁰² U Arhivu Hrvatske u Zagrebu čuvaju se spisi obitelji Fanfogna-Garagnin. Među njima su i prijepisi u rukopisu, koji se odnose na francusku revoluciju, a koje je po našem mišljenju smjestio u svoj arhiv i biblioteku u Trogiru Ivan Luka Garagnin (1764—1841), frankofil i prijatelj maršala Marmonta (Gl. J. Kolanović, Zbirka Fanfogna-Garagnin u arhivu Hrvatske, Zagreb 1980, 6). To su ovi rukopisi: Atto costituzionale proceduto dalla dichiarazione dei diritti dell'uomo e dell cittadino presentato al popolo francese della Convenzion nazionale li 24. giugno 1793, l'anno secundo della repubblica, 16 fol. Unutar toga rukopisa stoji: Dichiarazione dei diritti dell'uomo, e del Cittadino sa 122 člana (Svakako je ovo prijevod sa francuskog). Zatim na listu (2 strane) na francuskom, i to u prijepisu Theophile Mardar, president du tribunalu criminel de departement du Mont-Terrible a Guillaume Pitt, à Londres, Delmont le 29 sept. 1793, l'an 2 de la Republique. U njemu se govori o francuskoj revoluciji i toga državnika stalno naziva: Pitt, a završava: Pitt, ton maître est nè C. Theophile Mardar. Iza ovoga dolazi spis: 1793 Aprile. Manifesto della Convenzion Nazionale di Francia a tutti li popoli, ed a tutti li Governi (4 strane — i to je prijepis u prijevodu sa francuskog na talijanski jezik), te spis: Li dieci overi dello Republicano Francese u 10 točaka, a onda — i opet prijepis — uvezan u knjigu pod naslovom: Dei Diritti dei Doveri de Cittadino Marly 12 Ag. 1758 od 1—96 strane, s riječi na kraju: »Fine«, a ispod toga je dopisano: Ne fu realizzata la dottrina suddetta con la Rivoluzione di Francia nel precedente anno 1789«. I na kraju je ovdje i spis: »Primi Elementi delle Istruzioni Repubblicane, Dimande Preliminari na 11 strana. U tome spisu su dana pitanja i odgovori, razdijeljeni na 10 poglavlja, podijeljena na brojeve. To su pitanja o razumu, vrlini, domovini, slobodi, jednakosti, zakonima, hrabrosti, radu, trpljenju i o bogu. I to je valjda prijevod na talijanski sa francuskog (Gl. AH u Zagrebu — Spisi obitelji Fanfogna-Garagnin — kutija 15-9. 4. 6, 9. 4. 9, 10, 11, 15).

²⁰³ G. Novak, Pokret za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom (1797—1814), Rad JAZU 269, Zagreb 1940, 3.

nika. Zbog Zulattijeve aktivnosti u Šibeniku kao i aktivnosti raznih emisara koji su onamo dolazili, bilo je određeno da se ni jedan Francuz ili bilo koji drugi stranac ne može stalno nastaniti u Dalmaciji nego jedino u Zadru i Kotoru gdje ih se moglo lako nadzirati. Zbog svega toga neki su već 1791. godine doživjeli izgon jer su, prema denuncijama, propagirali novonastalo revolucionarno stanje u Francuskoj, što su ondašnje vlasti strogo sprečavale i zabranjivale. No uskoro je ta naprećac stvorena odredba ukinuta, jer se uvidjelo da se tu radi pretežno o osobama koje su izbjegle iz Francuske pred terorom revolucije i u Dalmaciji tražile utočište. Posljedica toga bila je ta da su se mnogi Francuzi sada naselili po gradovima Dalmacije, baveći se uspješno trgovinom i drugim unosnim poslovima (1795, 1796, 1797).

Ako je vjerovati, u jesen 1793. god. i na otoku Korčuli došlo je do marša seljaka na grad Korčulu. Seljaci su se prijetili plemićima podsjećajući ih na događaje u Francuskoj. No uskoro se bez ikakve intervencije vlasti sve smirilo. 1794. god. u Korčuli je neki Giovanni Battista Minutini bio optužen radi tobožnjih jakobinskih javnih proturevolucionarnih izjava u samom gradu. 1793. godine kanonik J. J. Pavlović Lučić izdao je u Rimu knjižicu pod naslovom: »Lettera sopra le cagioni delle attuali rivoluzioni della Francia«, u kojoj je pokušao rasvijetliti uzroke francuske revolucije na svoj način.²⁰⁴

18. travnja 1797. u Leobenu je sklopljeno primirje između Napolenona Bonaparta u ime revolucionarne Francuske i dvaju prestavnika carske Austrije. Po tajnom ugovoru Franjo II. je dobio uz ostalo i nekadašnju mletačku Istru i Dalmaciju. U obezglavljenoj Veneciji, kojoj je Bonaparte najavio rat (2. V), sada su podigli glave demokrati, pristaše ideja francuske revolucije među kojima je bilo uz građane toga grada i nešto Dalmatinaca, provincijalaca i Francuza. 8. svibnja iste godine sastala se tzv. consulta (vijeće) na kojoj duž predloži da se dalmatinski vojnici pošalju kući i izjavi se spremnim da se odrekne svoje časti. 12. svibnja posljednji put se sastalo mletačko Veliko vijeće da samo sebe raspusti. I dok su se pod vodstvom Niccole Morosinia ukrcavali Dalmatinci, ta posljednja zaštita grada Venecije, da se vrate u domovinu, a narod s uzbuđenjem čekao što će se dogoditi, u velikoj sali je ukinut stari ustav a demokrati preuzeše vlast. Ulaskom francuskih četa u Veneciju 17. svibnja 1797. može se reći da je prestala postojati stara Mletačka Republika, a zamijenila su je nova demokratska vladavina u Veneciji. Bonaparte je sada požurivao Austriju da odmah okupira Istru i Dalmaciju i da spriječi u njima revoluciju, što je car i prihvatio.²⁰⁵

Deset tisuća dalmatinskih Hrvata koje je mletačka vlada 10. svibnja otpustila²⁰⁶ kao »tatove i razbojnike«, stiglo je u Dalmaciju. Stigavši u Dalmaciju propovijedali su kako su Francuzi bezbožni jakobinci, nesmiljeni progonitelji vjere i svećenstva.²⁰⁷ Bojeći se da će Francuzi zavladata i Dalmacijom preplašeni puk izjavi da će radije poginuti nego li se podvrci jakobincima i neznabošcima. Iako su mnogi od dalmatinske inteligencije govorili u korist nove mletačke vladavine i stali nositi francusku trikoloru, naišli su na veliki otpor među građanstvom i svećenstvom. Većina stanov-

²⁰⁴ Š. Peričić, o. c., 195—199, 195 i bilj. 1092.

²⁰⁵ S. Antoljak, o. c., 16—37.

²⁰⁶ F. Šišić, o. c., Hrvatsko kolo V, 212.

²⁰⁷ G. Novak, o. c., Rad JAZU 269, 4, 5.

ništva se plašila francuske revolucije i njenih ideja.²⁰⁸ To su osjetila i dva municipalista nove mletačke demokratske vlade Garagnin iz Trogira i Calaffatti iz Hvara koji su pošli u Dalmaciju da propovijedaju slobodu i jednakost, jer su »gospoda« u toj zemlji bila protiv te vladavine i za Austriju, tj. sjedinjenje s Ugarskom i Hrvatskom,²⁰⁹ kako je bila izviještena austrijska vlada u Beču (31. V. i 3. VI. 1797).²¹⁰ Čak su se u Krupi sastali redovnici, dušebrižnici u pojedinim serdarijama, koji su izjavili kako svuda vlada strah da će ih Francuzi opljačkati i da svatko vidi da je mletačka nova vlada u nemogućnosti da ih štiti te da se stanovništvo nada da će doći »ugarska vojska«.

U pojedinim priobalnim gradovima Dalmacije različito se reagiralo na vijest o padu stare aristokratske Mletačke Republike. Tako je u Zadru bilo sve mirno zaslugom generalnog providura Querinija,²¹¹ osim što je, kako je to bilo svima poznato, grof Vergada, čija je žena bila iz ugarske prastare buntovničke porodice Tököly, a koji je uživao povjerenje gotovo čitavog dalmatinskog plemstva, dok ga je Beč smatrao špijunom stanovnika Dalmacije, na glas o revoluciji u Veneciji, u gradu Zadru u svojoj kući zasadio drvo slobode (Freiheitsbaum).²¹² No to je bio usamljeni slučaj u tom gradu i okolici, jer je narod bio uzbuđen i protivan novoj mletačkoj »municipalita«. Querini, protivnik nove mletačke demokratske vladavine, nije zato dozvolio njezinim predstavnicima Calaffattiju i Garagninu, da uđu u Zadar pa su se morali vratiti u Veneciju.²¹³ U Splitu su se događaji odvijali posve drugačije. 16. svibnja doputovao je iz Venecije Ante Koludrović koji je dojavio što se zbilo u Mlecima te izjavio kako je čuo da će Francuzi doći u Dalmaciju. Nato je u Splitu zavladao panika i žalost jer su se bojali da će Francuzi doći u zemlju. Zato je odmah osnovana građanska straža od trideset osoba da se uvede red i mir u gradu. 17. svibnja stigli su i hrvatski vojnici iz Venecije pod vodstvom pukovnika Juraja Antuna Matutinovića,²¹⁴ koji je bio veliki pristaša novih demokratskih ideja i mletačkih revolucionara. Glavni pomagač i obožavalac bio mu je Pavao Marušić, harambaša Kaštel-Sućurca. Matutinović i njegove pristaše započeo je u narodu zagovarati novu vladu i ideje francuske revolucije. Išlo je to vrlo teško, jer su protivnici govorili najgore o Francuzima i time strašili još više i onako uzbuđeni narod. 12. lipnja dospio je i u Split tiskani anonimni proglas na hrvatskom jeziku, koji je već bio poznat u Dalmaciji, a sastavio ga je fra Andrija Doročić,²¹⁵ uperen protiv nove demokratske vlade u Veneciji kao i »jakovljevača« (jakobinaca: S. A.) i Čifuta ili žudija.

²⁰⁸ F. Šišić, o. c., Hrvatsko kolo V, 213.

²⁰⁹ Gl. za to opširnije: S. Antoljak, Jedan nepoznati akt o nacionalnom radu biskupa Maksimilijana Vrhovca, Croatia sacra 13 i 14, Zagreb 1937, 119—123.

²¹⁰ S. Antoljak, Dalmacija i Venecija. . ., 38, 39.

²¹¹ G. Novak, Povijest Splita III, Split 1978, 1624, 1625.

²¹² S. Antoljak, Jedan nepoznati akt. . ., Croatia sacra 13 i 14, 123.

²¹³ G. Novak, o. c. III, 1625.

²¹⁴ Prema Radošu Michieli-Vitturiu Matutinović je bio vrlo strog čovjek, podmitljiv i škrt, a radio je samo na tome da postane poglavar Splita, dok očevidac tih događaja i suvremenik kaže da je Matutinović bio prekrasna pojava, zaslužan oficir i vrlo disciplinirani zapovjednik vojske (G. Novak, o. c. III, 1627, 1628).

²¹⁵ On je sam doživio u Veneciji prve dane te nove vladavine, što franjevac S. Zlatović (Franovci države presv. Odkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji, Zagreb 1888, 322, 323) odlučno nije, ali sa slabim uspjehom.

Odjek tog proglasa bio je više nego snažan i buntovan. Raširio se po svuda i izazvao uzbunu i bijes u narodu. Narod je s bijesom i mržnjom gledao na one koji su pristajali uz novi poredak pa je pustio maha svojim osjećajima. Pobunjeni varošani iz splitskih predgrađa uđoše u sam grad, razoružаше stražu i bili bi učinili svašta da ih nije smirivao posljednji mletački knez u Splitu Barozzi, koji je uživao simpatije puka.

Sav njihov bijes bio je koncentriran na Matutinovića, koji je svojim prkosnim i izazivačkim ponašanjem još više pojačao mržnju varošana. Oni su čak tvrdili da će Matutinović u noći 13. lipnja u Splitu zasaditi drvo slobode, što je Barozzi odlučno negirao i varošani tada napustiše grad i mirno se vratili svojim kućama. Ali već 15. lipnja varošani se ponovno uznemiriše i ustadoše protiv Matutinovića, kao neprijatelja naroda i domovine, protiv izdajice koji hoće Dalmaciju predati mletačkim demokratima, kao pristalicama bezbožnih Francuza. Unatoč Barozzijevom ponovnom posredovanju navališe na Matutinovićevu kuću, te njega i njegovu ženu na grozan način sasjekoše, njegovu glavu natakоše na koplje i prođоše pobjedonosno po gradu. Kad je harambaša Marušić saznao za Matutinovićevu pogibiju, pobjegao je iz Kaštel-Sućurca u crkvu u Kaštel-Starome, ali je odande bio izvučen i ustrijeljen, a odrubljenu glavu poslaše u Split gdje je pokopaše uz leš Matutinovića i njegove žene u dvorištu dominikanaca.²¹⁶

Tako je jadno završio neshvaćeni i prenegli Matutinović, kojega jedna pjesma, tiskana u Anconi 1789. godine, naziva: »Gosparu i Bane«, a »Puk uznassa i fali«.²¹⁷

Anarhija je uzela maha i u Trogiru gdje je Dorotičev proglas također djelovao snažno. U Trogiru je bilo više plemića i građana pristaša demokratskih ideja. To su bili već spomenuta braća Garagnin, Paitoni i Califfi kao i liječnik Dotti i opat Dragazzo. Kad se je raširio glas da braća Paitoni hoće da sazovu skupštinu i da uspostave »demokraciju«, narod se pobuni i buntovnici čak poslaše svoje izaslanike u okolna sela pozivajući u pomoć seljake. S njima zajedno počеше pljačkati po gradu kuće navedenih ličnosti, a napadali su i nevine. Masa je prijetila da će poubijati sve plemiće, a s nekima su to i učinili. Da bi se spriječio dalji razvoj tih događaja, ujedinіše se plemići, bogataši, posjednici i crkvene osobe i naoružаше. Ujedno nađоše mjeru kako da usklade prilike u svoju korist. Seljaci su ipak uspjeli suziti prava svojih gospodara-posjednika i samo zbog dolaska austrijske vojske u grad (9. VII. 1797) ostalo je stanje onakvo kakvo je bilo i prije.

Pad Mletačke Republike imao imao je snažan odjek i kod težaka grada Šibenika i okolice te je i kod njih izazvao bijes i mržnju protiv vlasnika zemlje. U samom Šibeniku 15. lipnja 1797. neki čobanin je pročitao onaj Dorotičev proglas. Istoga dana u gradu su nastali povici: »Bježite eto Francuza, svi ćete izginuti!« To je izazvalo pravu paniku i masa je stala prijetiti da će smaknuti sve Francuze, jakobince i njihove pristaše — gospodu, izdajnike naroda, vjere i domovine.

Narod je osobito prijetio Nikoli Bartolettiju Zulattiju, tadašnjem francuskom konzulu za Dalmaciju, o kojemu smo već govorili. Uznemirenu svje-

²¹⁶ Za to gl. S. Antoljak, Bune pučana i seljaka u Hrvatskoj. Zagreb 1956, 69—72, a napose G. Novak, o. c. III, 1626—1639.

²¹⁷ N. Beritić, o. c., Anali..., IV—V, 577.

tinu šibenski su franjevci uspjeli samo privremeno umiriti. Za svaku sigurnost buntovnici su postavili svoje čete na vrata i bedeme grada bojeći se da ga gospoda ne bi predala Francuzima. Formirala se i narodna vojska, na čijem su čelu stajali narodni kapetani i zapovjednici. U nju su ušla i neka gospoda, a među njima i Vinko Bertoletti, sin francuskog konzula Nikole, za kojega se govorilo da je od Francuza dobio novac i zastave da ima izručiti grad. Pričalo se da se u gradu krije trideset Francuza kojima će gospoda predati tvrđavu i mjesto. Kad je narod iz okolice 18. lipnja htio silom ući kroz gradska vrata, straža i konzulov sin Vinko se opriješe. Nadašlice mu stadoše prijetiti da je jakobinac i izdajica, te on iz Šibenika konačno pobjegne u Zadar, a narod dotke provali u grad, prodre u kuću Nikole Bartolettija, gdje je mislilo naći francusku zastavu, novac i vojnike. Francuski konzul se odupro masi, ali i njega i njegovu ženu ubiše, a kuću mu do temelja razrušiše. U konzulovu stanu nađoše tri francuske zastave s kojima prodoše kroz Šibenik do kneževe palače gdje ih u prisutnosti mletačkog kneza i njegovih činovnika spališe. Slijedeći dan (19. VI) masa je provalila i u kneževu palaču te sastavila popis neke gospode koju je htjela smaknuti, izvikkivajući njihova imena po gradskim ulicama. Na intervenciju šibenskog biskupa masa se smirila, pa se nekoliko puta ponovno dizala na oružje, jer da su Francuzi na putu iz Zadra u Šibenik. Konačno, poslije održane skupštine na kojoj su predstavnici klera, plemstva, građanstva i puka Šibenika i okolice dobrovoljno zaključili da se grad preda caru (23. VI), zavlada mir.

Ni u Makarskoj pad Venecije i potpadanje pod Austriju nije proteklo mirno. Seljaci iz okolice su se spremali da navale na grad i porobe sve kuće bogataša. Oni su čak svakoga građanina, bio to pučanin ili plemić, ako je nosio šešir, smatrali neprijateljem i jakobincem te su prisilili sve građane bez razlike da umjesto šešira stave na glavu crvenkapu, što je čak učinio i biskup osamdesetogodišnji Fabijan Blašković. Na kraju je i tu uspostavljen red i mir.

U ostalim mjestima gradovima i na otocima (Drniš, Skradin, Brač, Hvar) narod je na razne načine reagirao, ne povikujući protiv Francuza i njihovih pristaša, pa je u tim predjelima dolaskom austrijske vojske uskoro uveden mir.²¹⁸ Narod je u Dalmaciji u to doba počinio mnoge spontane ekscese što je sjedinilo plemstvo, građanstvo i crkvene krugove da potraže spas u sjedinjenju Dalmacije s Ugarskom, tj. Hrvatskom. Drugim riječima, Dalmatinci su bili riješili da se otcijepe od nove mletačke provizorne vlade i da se podvrgnu austrijskom vladaru koji će kao ugarsko-hrvatski kralj sjediniti njihovu zemlju s Hrvatskom.²¹⁹

Prema suvremenom svjedočanstvu Rabljanina D. Giac. Galzigne (Arbe 1797) jedino je na otoku Rabu narod bio vrlo ražalošćen zbog austrijske okupacije »jer je očekivao Francuze« od kojih se nadao da će mu »poboljšati... prilike«.²²⁰ U nekim istarskim komunama puk se digao protiv plemića otmazujući ih da su izdajice mletačke Republike.²²¹ Ipak nije došlo

²¹⁸ Gl. opširno S. Antoljak, o. c., 72—89.

²¹⁹ S. Antoljak, Dalmacija i Venecija... , 38, 39; Isti, Jedan nepoznati akt... , 119.

²²⁰ J. Šidak, Hrvatske zemlje... , M. Vrhovac, Diarium I, XX i bilj. 36.

²²¹ Zato je i zanimljiv podatak iz razgovora Dandola u ime mletačke provizorne vlade s Bonapartom, kojega je uvjeravao kako stanovnici Istre teže da se vrate slobodni i ujedinjeni Veneciji (S. Antoljak, Dalmacija i Venecija... , 76).

do nekih jačih nemira, a ako ih je i bilo, austrijska vojska je uskoro u potpunosti osigurala unutarnji red i postojeći poredak.²²²

Na sjedinjenju s Hrvatskom u Dalmaciji je uz katolički kler radio i pravoslavni, a u Hrvatskoj i Slavoniji činilo je to i plemstvo. Za dalmatinsko plemstvo i svećenstvo bilo je dokazano da je bilo čitavo nahuškano protiv njemačke uprave (gegen die deutsche Verwaltung), a najmanje za ono u Zadru, Trogiru, Šibeniku i Splitu. Naime, svećenstvo obiju vjera u Dalmaciji nastojalo je da narodu omrazi njemačku upravu, kako je o tome pisao u Beč anonimni autor (krajem 1799. god.).²²³ Querini je otišao krišom iz Zadra (9. VII) u Rijeku i odande se opravdavao novoj mletačkoj vladi (21. VII) zbog tog čina. Kad je pozvan da dođe u Veneciju, on to odbija i zato ga proglašavaju izdajicom domovine. Nekako u isto vrijeme okupaciju Dalmacije bez kapi krvi provodi general Matija Rukavina. O tome je 21. srpnja iz Hvara obavijestio Beč, prikazujući da je sve to učinio on, a ne netko drugi, te da je Dalmacija izrazila vjernost vladaru.²²⁴ Time je Dalmacija potpala izravno pod Beč i austrijsku vladu, koja nije željela da se Dalmacija sjedini ni s Ugarskom, ni s Hrvatskom. To se, međutim, nije odnosilo na Dubrovačku Republiku koju su zasada poštedjeli i Bonaparte i Austrija. Njome je vladalo oko 110—120 punoljetnih plemića, a imala je oko 30.000 stanovnika. Među vlastelom bilo je frankofila, rusofila, austrofila i republikanaca.

Kad je buknula francuska revolucija²²⁵ i zauzimala sve oštriji pravac, odnos Dubrovačke Republike prema Francuskoj dobiva 1792. godine druge oblike. Dubrovačka Republika nastoji održati neutralnost, a istodobno i blagonaklonost pariške vlade. Unatoč tome službena dubrovačka vlada ne trpi kod sebe pristaše francuskih ideja. Zbog svojih interesa ipak mora podnositi naseljene Francuze u Dubrovniku i tolerirati francuske brodove u svojim vodama. Od 1797. godine slobodni Dubrovnik dočekuje kraj svoga stoljetnog neprijatelja — Mletačke Republike. Dubrovački konzuli iz cijele Evrope izvještavaju stalno o uspjesima Francuza na raznim bojištima. Na-

²²² J. Šidak, Hrvatske zemlje..., M. Vrhovac, Diarium I, XX i bilj. 35.

²²³ S. Antoljak, Jedan nepoznati akt..., 119—121.

²²⁴ T. Erber, Storia della Dalmazia dal 1797 al 1814, Zara 1886, 64—67.

²²⁵ Tada je u Parizu bio dubrovački otpravnik poslova Favi, koji je redovito obavještavao svoju vladu o razvoju događaja u tom centru revolucije. Izvatke iz njegovih izvještaja ispisao je dr. Lujo Vojnović i oni se nalaze danas sačuvani u njegovoj ostavštini. U njima se govori o smrti Mirabeaua, pokušaju bijega kralja Luja XVI, njegovu hapšenju i smrti, pogubljenju Marije Antioniette itd., a ti spisi sežu od 1790. do 1806. g. (Arhiv Hrvatske u Zagrebu — Ostavština Luje Vojnovića — kutija 5) i nisu od neke veće vrijednosti i značenja. U vezi s tim L. Vojnović (1864—1951) je napisao radnju pod naslovom: *La Révolution française vue de l'Adriatique* (Extrait de la *Révolution Française*, No II-3° trimestre 1937, Paris 1937, 3—32 str.). U njoj govori lijepim stilom, ali općenito o tim događajima u Parizu uz pozivanje i na Favia. Iznosi i opis odnosa Bonaparta prema Dubrovniku u 1797. g. kao i Austrije te njenim planovima prema toj republici i svršava *čak s 1918. g., kad su se Dubrovnik i Dalmacija plebiscitom opredijelili za Jugoslaviju*. Tu i navodi Vojnović da se suvremeni rukopis pod naslovom: »Essai sur la Révolution ou souvenir d'uno conversation qui ent lieu au mois de novembre 1792« (34 str.) čuva kod njegova prijatelja conta Bassegli-Gozzea u Dubrovniku. Inače taj se rukopis i sada nalazi u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu pod sign. R 5644 sa 2 pisma L. Vojnovića u vezi s tim rukopisom, datirana sa 1. XII. 1926. Unutar toga rukopisa ispisao je Vojnović čitav naslov tog spisa i dodao: MS Gozze, a onda na str. 1—3 je opisao život i rad T. Bassegli-Gozzea. Na kraju je opet rukom dodao: 26. 2. 1930. Neuilly.

peto stanje u gradu Dubrovniku zavladao je kad je u listopadu u Gruž stigla francuska mornarica. Iako je Beč garantirao integritet Dubrovačkoj Republici, ipak je na svoj način bio upućen u prilike u Dubrovniku, te je upozorio Dubrovački senat na neke dubrovačke »jakobince« koji su se dopisivali sa svojim istomišljenicima u Veneciji. Tada je vlastima zapeo za oči podtajnik Republike Maro Martellini (29. X. 1764 — 18. III. 1805), za kojega se govorilo da je francuski pristaša i »jakobinac«, da se grlio i ljubio s francuskim oficirima kad je u listopadu 1797. boravila već spomenuta francuska flota u Dubrovniku. Provodeći istragu dubrovačka vlada je sazvala i za druge pristaše francuske republike. Neki od njih su govorili da će Francuzi uskoro doći u Dubrovnik. Jedan od ispitivanih je iznio kako cisalpinski oficiri govore kako je narod u Dubrovniku sav uz vladu, a da se našlo bar 3—4 pristaše, oni bi podigli drvo slobode.

Kad je konačno istražni postupak zaključen, u Senatu je započela diskusija o Martelliniju (17. III. 1797). Senat ga je suspendirao (26. VI. 1798) i on je morao dati ostavku »iz zdravstvenih razloga« (7. VIII. 1798). Takav završetak ove afere i Martellinijeva suspenzija dokazala je samo to da dobar dio dubrovačke vlastele nije, svjesno ili nesvjesno, smatrao velikom opasnošću to što u njihovu gradu postoji priličan broj frankofila. Postavlja se također pitanje zašto Martellini nije bio ispitivan, zašto nisu pozivani na sud ili progonjeni stranci i pripadnici drugih klasa, za koje su svjedoci u istrazi sumnjičili da su »jakobinci«. Odgovor je i ovaj put u stavu Republike sv. Vlaha, koja je zbog svoje svestrane političke aktivnosti, zbog svog stava neutralnosti išla za tim da se sve slegne za tako i taj polovični proces, samo da bi ona mogla živjeti kao i dosada u miru i blagostinju.²²⁶

10.

I dok se »Municipalita Gospodujuchia Mletačka«, koja je narod u Dalmaciji smatrala »kolosalnim i jakim«, a »koji je ujedno hajduk i mornar«, i dalje nije odrekla Istre i Dalmacije, prema izvještaju *Gazetta Bolognese* (16. VIII. 1797), Zagreb je bio pun Dalmatinaca svakog staleža, koji su dolazili da se upoznaju sa svojim susjedima i novim domorocima. Odredbom novoga austrijskog guvernera Dalmacije i Istre grofa Rajmunda Thurna (10. IX. 1797) svima onima koji žive u Veneciji ili drugim talijanskim mjestima, a imaju svoja imanja u Istri i Dalmaciji ili Albaniji²²⁷ (Mletačkoj Albaniji ili Boki kotorskoj: S. A.), zapljenuju se imanja.

Nakon sklopljenog mira između Francuske i Austrije u Campo-Formiu (17. X. 1797) Austriji je pripala Istra, Dalmacija, nekadašnji mletački otoci na Jadranu, Boka kotorska i Venecija, u koju je austrijska vojska ušla 18. siječnja 1798. god. i time konačno zapečatila sudbinu nekoć slavne Republike sv. Marka, pretvorene s odobrenjem Bonaparta u običnu »municipalita«.

Osvajanjem Dalmacije Austrija je postala uskoro pomorskom državom, koja će ugroziti ne samo Italiju nego posredno i Francusku.²²⁸ Nakon pro-

²²⁶ Gl. opširnije: Ž. Muljačić, *Istraga protiv jakobinaca 1797. god. u Dubrovniku*, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku II, Dubrovnik 1953, 235—252.

²²⁷ Ondje tj. u Boki Kotorskoj je također bilo mnogo pristalica ideja francuske revolucije. G. Novak, *Pokret za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom (1797—1814)*, Rad JAZU 269, 37. Tako je Dalmatinac Visković bio u tijesnim vezama s Barrasom, članom direktorija u Parizu (S. Antoljak, *Dalmacija...*, 23).

²²⁸ S. Antoljak, *Dalmacija...*, 82, 83, 66, 81, 123—125, 128, 75.

pasti Mletačke Republike, ona je u Dalmaciji uskoro zaboravljena. Sada sve više jača težnja za pripojenjem Dalmacije Ugarskoj, tj. Hrvatskoj. To se odražavalo na razne načine i u jednoj i u drugoj zemlji.

Tako je krajem 1797. barun Antun Knežević sastavio na »ilirskom jeziku« kraću raspravu. U njoj je iznio prava i povlastice koja uživa jedan arstrijski (deutscher), a koje ugarski (hungarischer) plemić i svećenik. Rasprava je kolala i među dalmatinskim plemstvom i svećenstvom, opominjući stanovnike Dalmacije da budu inkorporirani ugarskoj kruni²²⁹ ako žele učvrstiti svoje povlastice. Tvrdio je da će, budu li ostali pod austrijskom (deutscher) upravom, biti više robovi (Sklaven) nego plemići. Tom prilikom uspoređuje Dalmaciju s Galicijom i tvrdi da je poljski narod lišen svih svojih starih povlastica i slobodina i da uzdiše pod austrijskom (deutscher) upravom.²³⁰

Autor je tim spisom htio privući plemiće i svećenike u Dalmaciji, a i njene stanovnike, predočavajući im mnogo veću korist ako se sjedine s Ugarskom, tj. Hrvatskom, nego ako ostanu pod austrijskom upravom. To je, međutim, bio glas u pustinji, jer Beč to svakako nije želio i mislio provesti u djelo.

Sve se to nije znalo u hrvatskim zemljama, napose u Zagrebu koji, kako rekosmo, postaje sve jači kulturni i politički centar tih zemalja i pod vodstvom biskupa Vrhovca pokretačka snaga za provođenje ideja sjedinjenja. U Hrvatskoj su, kako piše Šidak, »u jeku pojačane reakcije poslije 1794. i stalnih ratova protiv Francuske«, sasvim zamrli »skromni zamci jakobinstva«.²³¹ Poslije Kampo-formijskog mira nije prestajao strah cara Fanje II. i njegovih ministara da će pod utjecajem pobjeda francuskih revolucionarnih vojski ojačati u habsburškim zemljama propaganda revolucionarnih ideja. Tim strahom bila je prožeta i policijska nota, upravljena caru 27. prosinca 1797. god., podnijeta kao pregled raspoloženja svih austrijskih pokrajina. U njoj je posebna pažnja posvećena Kraljevini Ugarskoj, gdje je provedena insurekcija bez većih teškoća. Veliki dio plemstva, pozvanog na insurekciju, nije primio patriotski i dobra srca tu insurekciju. Budući da neprijateljska opasnost nije blizu, govorili su da je čitava ta mobilizacija bez svrhe. Anonimus u tom spisu iznosi zašto je car iskoristio priliku da insurekciju provede te da raspoloženje velikog dijela plemstva iskorištavaju oni koji su izgubili svoja mjesta, kao Karlo Zichy,²³² Haller,²³³ Urmeni,²³⁴ Orczy,²³⁵ Pronau,²³⁶ Spissich,²³⁷ Zindary i drugi. Istina je, kaže on

²²⁹ Ovdje se ne smije zaboraviti da se u službenim aktima car Franjo II. gotovo uvijek naziva: »Nj, Veličanstvo kralj Ugarske i Češke« (Gl. S. Antoljak, Dalmacija. . ., 120, 121).

²³⁰ S. Antoljak, Jedan nepoznati akt. . ., 122.

²³¹ J. Šidak, Odjek francuske revolucije i vladanje Napoleona I. u hrvatskim zemljama. Napoleonove Ilirske Provincije. Ljubljana 1964 (Narodni muzej), 38.

²³² Grof Karlo Zichy (1753—1826), savjetnik Ilirske dvorske kancelarije u Beču 1775. g., 1787. veliki župan Györske županije i predsjednik Ugarske komore (M. Vrhovac, Diarium I, indeks, 724).

²³³ Jozef Haller, maramoški veliki župan, kraljevski konjušnik, septemvir, slobodni zidar, veliki meštar peštanske lože, povezan s pokretom mađarskih jakobinaca (M. Vrhovac, Diarium I, indeks, 702).

²³⁴ Zapravo: Urmeny Josip (1741—1825), kraljevski sudac, savjetnik Ugarske dvorske kancelarije, veliki župan stolnobiogradski (M. Vrhovac, Diarium I, indeks, 722),

dalje, da je doduše glava Martinovića i najistaknutijih suurotnika pala, ali još nije zatrt korijen te otrovne biljke i još se to osjeća među onim mladim ljudima²³⁸ koji Martinovića smatraju mučenikom za slobodu, a njegov politički katekizam poštuju kao evandjelje. Draškovićeve lože,²³⁹ također, nije još posve uništena. Njezini članovi su postali oprezni, ali i dalje potihodjeluju i stoje u vezi s ložom u inozemstvu. Što se tiče Bonaparta, on je izjavio da o njemu ovisi da li će se Ugarska pretvoriti u republiku. Kako je malo učinjeno da se osigura mirno stanje u Ugarskoj, jer iz male iskre može nastati veliki požar, bilo bi potrebno, savjetuje taj isti anonim, da se nakon sada postignutog mira ugarske regimente ne vraćaju u Ugarsku. Ta svojevremeno je i sam Martinović na preslušanjima uvjeravao da se upravo među oficirima tih ugarskih regimenti nalazi više njih koji u političkom pogledu imaju iskvarene zasade. Što se pak tiče novozadobivenih mletačkih zemalja, nema nikakve sumnje, kaže taj anonim dalje, da će se plemstvo i narod radosno podvrgnuti austrijskom žezlu te obrazlaže zašto će to učiniti.²⁴⁰

I dok je Bečki dvor bio uvjeren da se ideja o sjedinjenju Dalmacije s Ugarskom raspršava,²⁴¹ s ugarske strane, nakon Campoformijskog mira, zaključilo se da se ona ima sjediniti s ugarskom krunom, stajalo to što mu drago. Za to se najviše zalagao biskup Vrhovac. Zagrebački kanonik Vlatković, koji je imao brojne veze u Dalmaciji, dobio je od cara zadaću da nagovori Dalmatince da se mirno i bez uvjeta podvrgnu njemu kao svome vladaru.²⁴² Čak su i Mađari preko svog historičara Praya dokazivali teorijski svoja prava na Dalmaciju.²⁴³

---

²³⁵ Laslo Orszy (1750—1807), barun, veliki župan županije Albanyi, 1791. potpredsjednik Ugarske komore, slobodni zidar, ljubitelj francuske prosvjetiteljske književnosti (M. Vrhovac, *Diarium I*, indeks, 713).

²³⁶ Gabriel Pronau, barun, veliki župan Čanadske županije (M. Vrhovac, *Diarium I*, indeks, 715).

²³⁷ Spišić Josip Ladislav, član hrvatskog plemstva, bio je veliki sudac (M. Vrhovac, *Diarium I*, indeks, 721).

²³⁸ Jedan od njih bio je i Kornelije Bujanović (1770—1844), o kojem smo već govorili. Sačuvana je njegova opširna obrana u kojoj opisuje svoje veze s jakobincima i negira da je bio član tajnog društva. (M. Vrhovac, *Diarium I*, indeks, 694), Upozoravajući na ovaj izvještaj caru »o raspoloženju u svima provincijama« Sidak kaže da on govori o utjecaju Martinovićevih ideja i njegovih katekizama *na omladinu u Ugarskoj* (S. A.) još na kraju 1797«. (J. Sidak, V. Bogdanov, Jakobinska zavjera... , JIČ 1, 88). No tom prilikom ne izjašnjava se što misli pod nazivom »Ugarska«, iako u tom izvještaju to izričito ne stoji već se samo govori o utjecaju Martinovićevom na mlade ljude, kojima su ulili sumnjive zasade nekolicina bivših učitelja peštanskog univerziteta (T. Matić, Pabirci iz arhiva austrijske Polizeihof stelle iz godina 1797—1810, *Starine JAZU* 45, Zagreb 1956, 46), jer to može značiti da je među njima bilo i mladih studenata Hrvata.

²³⁹ To je grof Ivana Drašković, Vrhovčev prijatelj koji je utemeljio prvu slobodnozidarsku ložu u Zagrebu 1770., nazvan magistar provincije, a Vrhovac je bio rektor. Usp. o tome: D. Pavličević, M. Vrhovac — Život i djelo (1752—1827), M. Vrhovac, *Diarium I*, LIII, bilj. 5. O Vrhovcu kao slobodnom zidaru v. J. Kolanović, Jedna sporna epizoda iz života M. Vrhovca, *Croatia Christiana* 7, Zagreb 1981, 1—28.

²⁴⁰ T. Matić, o. c., *Starine JAZU* 45, 45—47.

²⁴¹ G. Novak, *Pokret...*, 47—52.

²⁴² S. Antoljak, *Jedan...*, 119, 120.

²⁴³ F. R. Krones, *Geschichte Österreichs im Zeitalter der französischen Kriege und der Restauration*, Gotha 1886, 282.

Cijeli pokret za sjedinjenje od 1797. do 1799. raste sve više i u Dalmaciji i u Hrvatskoj. Po Jadranskom moru pljačkaju gusari, a nezadovoljstvo novom austrijskom vladavinom prodrlo je ne samo u građanske već i u plemićke redove. Veličala su se francuska osvajanja i čitale satire u kojima se nepoznati autori izruguju carskoj vlasti. Osobito su se pokazali kao fran-kofili Zadrani. Austrijska vlada u Dalmaciji nastojala je svim sredstvima slomiti »maniju novotarija« koje su širili pristaše jakobinaca, čak i među kolonima, obećavajući im bolji život. Demokrati su bili jaki i u Trogiru gdje se otvoreno istupilo protiv austrijske vlasti.²⁴⁴

Godine 1799. Zagreb s Vrhovcem postaje *rendes-vous* za Dalmatince, s kojima razgovara o sjedinjenju.²⁴⁵ No te godine zagrebačka crkva donosi odluku da se francuski svećenici ne mogu primiti u kor Zagrebačke katedrale,²⁴⁶ što svakako nije zaključeno bez pristanka biskupa Vrhovca.

Iduće 1800. godine, su dizali regrute, hrvatski plemić Jakob Svetić iz Pleternice²⁴⁷ sastavio je pismenu predstavku svojoj subraći u kojoj ih sokoli da polože zakletvu svome suverenu i da se odazovu njegovu pozivu.²⁴⁸

S tim pozivom mogla bi se uskladiti i pjesma »Horvat Horvatom horvatski govori«, prvi put tiskana 1800. god. u Novom kalendaru tiskare Novosel u Zagrebu za 1801. god., nastala tokom novog rata Francuske s Austrijom od 1799. dalje. Tendencija pjesme je jasna. Ona odvrća »Horvate«, tj. puk od ideja francuske revolucije, a protuteža je prije navedenim revolucionarnim pjesmama Paškvilu (1794) i Fama volat (1796). Karakterističan je sam njen početak s pitanjem:

Moji dragi vsi Horvati!
ako jošće jest' Horvati?

Dalje autor izražava bojazan da već i nisu, jer »Horvati su stari bili, koji drugač su mislili«, a sada njihove misli blude pa se boji da ne »zablude«. Podsjeća ih da već »teče« devet godina (počam od 1792: S. A.) kako su Francuzi uzeli noževe, puške i bajunete te porazili »purgare i kmete«. Zauzeli su i neke države i napunili bisage što su oteli purgarima i kmetovima. Spominje redom zemlje koje su Francuzi oteli i opljačkali, u prvom redu Italiju i Veneciju. Ako hoće nešto više od njega Hrvata znati o Francuzima, on će im to reći. Što se tiče vjere, Francuzi govore da je svaka vjera prava i dobra, a njima Francuzi hoće uzeti njihovu vjeru i pretvoriti ih u kalvine i luterane. Pljačkaju crkve i na oltar su postavili ženu. Redovnike su rastjerali i ništa im nije sveto, jer »vsaki žive, kako mu drago« i brinu se »za zemaljsko samo blago«. Stoga pita Hrvate, koji su »dobri katoliki« što oni misle, jer su mnogi od njih željeli »da b' Francuzi došli simo« i onda da bi im svima bilo bolje, da onda budu »svi jednaki« i da »gospon bude« između njih svako, te da budu »slobodni vsi«, a ne više kmetovi i

²⁴⁴ G. Novak, o. c., 58, 59.

²⁴⁵ S. Antoljak, o. c., 121.

²⁴⁶ Arhiv Hrvatske u Zagrebu — Acta capituli saec. XVIII—1799 — br. Prot. 315 (Vodič kroz arhivsku građu sv. XLVI, Zagreb 1964, 40).

²⁴⁷ Taj vlastelin iz Pleternice i Velike bio je zakupnik kutjevačke gospoštije i podigao je farmu ovaca pokraj Vetova, koji se i danas zovu Ovčare i tu njegovu farmu posjetio je i Vrhovac (D. Pavličević, o. c., M. Vrhovac, Diarium I, LIX, LX i bilj. 29 i 30 i M. Vrhovac, o. c., I, 21 i bilj. 37).

²⁴⁸ Arhiv Hrvatske u Zagrebu — Comit. Zagrab. Congregationalia — 1799, f. 21—23.

da neće više raditi, ni ići na tlaku i davati porez. Zato ih sastavljač pjesme pita što to govore i poziva ih da s njim pođu u Francusku gdje su svi jednaki i tko god je što imao sve su im uzeli. Purgari idu bosu, a »muža« su opteretili i ne pitaju da li može ili ne. Što god tko ima, nije njegovo, kaže mu Francuz već je njegovo, te »Nikaj človek ne sme reći, ako neće se opeći. »Ukazuje im kakva je u Francuskoj »sloboda« i »pravica«, te ako Francuzi »dojdu« kako će se provesti »plemeniti ,purgar', kmeti«. Autor uvjerava da svi ljudi nikada nisu bili jednaki i da »negda gospon mora biti, drugač kmet 'ne budu siti. Gospon daje kmetu zemlju, zat' gospoda tlaku jemlju«. Uvjerava dalje kakvu korist ima kmet, ako ga »gospon s grutom zdržava« i zato je pravo »da kmet tlaku dava«. Pod Francuzima mu ne bi bilo tako »nego teško svakojako«, jer ništa neće biti njegovo. Zato »dragi vsi Horvati« moraju dobro eto znati »kakva sreća« ih »čaka«, ako »francuska dojde šaka«. Zato s njim neka svi skupa »kriknu i Boga zamole: Concedo nobis pacem! sa željom da im bude bolje«, završavajući riječima:

»Kad francuske muhe zlete,   Onda stoprav dobro bude,
iz horvatskih glav' izlete,   Čak spametni pravo sude«.²⁴⁹

I dok za one prve dvije revolucionarne pjesme ne znamo ni danas tko je autor, za pjesmu »Horvat Horvatima horvatski govori« znamo da je autor suvremenik Juraj Maljevac, svećeničkim imenom zvan Pater Gregur Kapucin (1734—1812), kako je to dokazao Milan Ratković,²⁵⁰ a ne Tito Brezovački, kako je to mislio Fr. Fancev.²⁵¹ Iz teksta pjesme vidimo da je Maljevac bio ne samo zagriženi branilac starog poretka, opravdavajući na svoj način postojanje plemstva i svećenstva, nego i žestoki protivnik ideja francuske revolucije, koje ponekad iznosi izopčeno s težnjom da Hrvate sve redom, tj. plemiće, a napose građane i seljake, ustraši od Francuza i njihova poretka. Osobito se to odnosi na francuski stav prema Katoličkoj crkvi i vjeri, koja je u Hrvatskoj bila dominantna.

I dok Maljevac 1800. god. upućuje svoju pjesmu svim Hrvatima kao Hrvat, njegov suvremenik — komediograf i književnik Tito Brezovački (4. I. 1757 — 29. X. 1805)²⁵² odlučio je te iste godine tiskati svoju latinsku pjesmu, upućenu hrvatskom plemstvu, u istoj tiskari Novosela. Nazvao ju je »Ode inclutae nobilitati regnorum Dalm. Croa. Slav. occasione secundariae in Gallum insurrectionis generalis«, a u njoj prikazuju kako Francuzi nekažnjeno pljačkaju u Italiji, kakvo je stanje na Rajni, a kraljevine u Panoniji žele povratiti mir Stoga poziva plemstvo kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije na opći ustanak protiv Francuza, koje će svladati. Tito Brezovački obasipa hvalama starog Ivana Jelačića od Bužima, potkapetana hrv. kraljevstva i zapovjednika insurekcije pa onda nadvojvodu Josipa, palatina

²⁴⁹ Ovu je pjesmu u zadnje doba objelodanila O. Šojat (o. c., 223, 231—235) u moderniziranom obliku kao i ona dva objavljena teksta pjesama iz 1794. i 1796. g. — i to prema originalu u Novom kalendaru, a ne prema tekstu kako ga je preštampao Fr. Fancev (Dokumenti na naše podrijetlo. . ., Građa JAZU XII, 45—48).

²⁵⁰ O. Šojat, o. c., 221. Gl. i M. Franičević, Maljevac Juraj, EJ 6, Zagreb 1965, 5, 6.

²⁵¹ Gl. Fr. Fancev, o. c., Građa JAZU XII, XLV, 48.

²⁵² J. Šidak još 1963. prikazujući knjigu V. Bogdanova »Jakobinska zavjera Ignjata Martinovića« (Zagreb 1960) kaže da mu se čini da se Tito Brezovački oduševljavao idejama francuske revolucije (J. Šidak, o. c., JIČ 1, 87, 88).

Kraljevske Ugarske i općeg vođu čitave insurekcije, te konačno narod »hungara«, čije vrline ističe.²⁵³

Čitava pjesma odiše duhom ustanka, a u pohvalu hrvatskom plemstvu, koje krase hrabrost i blagost predaka.²⁵⁴ Brezovački u odi ni riječju ne dotiče ideje francuske revolucije poput Maljevca nego svojim pohvalama nastoji podići ratnički duh hrvatskog plemstva, misleći da će rat s Francuskom trajati dugo kao i onaj prijašnji kad je, također, insurekcija provođena vrlo vješto. Da ponovimo. Unatoč Maljevačevom stavu prema francuskoj revoluciji, Vrhovac, koji je svakako poznavao i čitao pjesmu tog kapucina i znao za njegovo opredjeljenje, kad se upravo te godine zagrijao za regulaciju rijeke Kupe, koja bi se onda povezala dobrim cestama s Rijekom, Bakrom i Kraljevicom, Vrhovac se mimo svoga političkog uvjerenja odlučio da upravo iz ateističke Francuske pozove čovjeka koji bi ostvario taj njegov plan. Naime on je za svoj naum zainteresirao ne samo hrvatske, austrijske i mađarske glavničare nego je čak iz Francuske pozvao poznatog graditelja kanala Jean-Phillippea Charpentiera, kojemu je povjerio taj projekt. Tom regulacijom Kupe Vrhovac je mislio da će lakše prebacivati hranu u Italiju za tadašnjeg rata (1799—1801), a u budućnosti bi se olakšala ugarska trgovina kao i trgovina cijeloga kraljevstva time što bi se uspostavila brža veza između Karlovca i Jadranskog mora. Francuz je dokazao da je plan izvediv, pa je 1800. započeo posao. Sve je, međutim, bilo uzalud. Upravo ratni događaji, skupoća i veličina projekta bili su nepremostiva zapreka i za Vrhovca i za društvo glavničara koje je doživjelo stečaj.²⁵⁵

9. veljače 1801. godine sklopljen je u Lunevillu između Francuske i Austrije mirovni ugovor. U njemu se potvrdio 6. član Campo-formijskog mira, tj. uz ondje nabrojene zemlje, ostala su u carevoj vlasti Istra i Dalmacija,²⁵⁶ pa se tako bečka vlada odsada nije morala puno obazirati na želje Hrvata i Mađara u pogledu sjedinjenja. Time je privremeno bio dokrajčen rat između tih dviju sila vođen od 1799. do 1801. godine.²⁵⁷ Kao mali pacifistički odraz zaključenja tog mira odrazio se u Hrvatskoj, kad je u Zagrebu Vrhovac 4. ožujka 1801. godine, samo 25 dana iza toga mirovnog ugovora, primio u goste Francuza Corbyllyja,²⁵⁸ o kojemu ne znamo ništa detaljnije, tko je bio i zašto je stigao baš u Zagreb! U Hrvatskoj je 1801. i 1802. god. poslije sklopljenog mira vladalo mirno stanje. 20. siječnja 1802. godine car Franjo II. pismeno pozove hrvatske staleže da pošalju svoje poslanike na Zajednički sabor u Bratislavu.²⁵⁹ Poziv je dobio i Vrhovac.²⁶⁰ Ban Ivan Erdödy saziva za 7. travnja Hrvatski sabor. Pismeno poziva županije, Kaptol,

²⁵³ Fr. Fancev, o. c., Građa JAZU XII, 49—51.

²⁵⁴ Fr. Fancev, o. c., Građa JAZU XII, 51.

²⁵⁵ D. Pavličević, o. c., M. Vrhovac, Diarium I, LIX, LX i bilj. 29 i 30 i M. Vrhovac, o. c., I, 21 i bilj. 37.

²⁵⁶ L. Neumann, Recueil des Traités et conventions conclus par L'Autriche avec les puissances étrangères depuis 1763 jusqu'à nos jours II, Leipzig 1856, 2.

²⁵⁷ O tom ratovanju opširnije govori Ratni dnevnik generala Franje baruna Jelačića, oca bana Josipa Jelačića, od 2. XII. 1798 — 30. VII. 1800, pisan goticom na str. 90. Naročito je u njemu Jelačić živo opisao bitku kod Feldkircha (23. III. 1799), u kojoj su hrvatski graničari pod njegovim vodstvom potukli Massenu, jednog od najboljih francuskih vojskovođa, te preostale događaje u toj istoj godini pa na dalje (Nacionalna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu — R 3471 — Jelačić Franjo, Ratni dnevnik iz god. 1798—1800, 70 1.).

²⁵⁸ M. Vrhovac, Diarium I, 15.

²⁵⁹ Arhiv Hrvatske u Zagrebu — Acta banalia ab anno 1801 ad annum 1802.

²⁶⁰ M. Vrhovac, Diarium I, 22.

gradove i pojedince da pošalju svoje izaslanike. Kao odgovor na taj poziv zanimljivo je pismo Skupštine Varaždinske županije upućeno banu 29. ožujka. Budući da je Dalmacija došla po Campoformijskom miru nakon toliko vremena i »bolnog rastavljanja« poslije oslobođenja ispod mletačke vlasti pod vlast cara, Skupština Varaždinske županije zahtijeva od dvojice svojih izaslanika da traže da car opet sjedini tu zemlju s ugarskom krunom i majkom Ugarskom, jer da ugarski kralj ima pravo na Dalmaciju. Ujedno zahtijevajući da i poslanici koje izabere Hrvatski sabor za Zajednički sabor muževno traže da se ta zemlja uistinu sjedini s ugarskim apostolskim kraljevstvom i prudruženim stranama (Hrvatskom: S. A.).²⁶¹

Kad se Hrvatski sabor sastao u Zagrebu zakazanog dana 7. travnja, zasjedao je nekoliko dana pod predsjedanjem bana Erdödyja, i na kraju dao ovaj naputak hrvatskim zastupnicima za Zajednički sabor što se tiče Dalmacije: »Budući da je Dalmacija, koju je posjedovala Mletačka Republika, natrag vraćena za slavnog vladanja Njegovog Veličanstva te bi se sada trebala povratiti svetoj kruni Kraljevine Ugarske po krunidbenoj zakletvi, što ju je položilo Njegovo Posvećeno Veličanstvo, nastojat će gospoda poslanici svom snagom da se taj cjelokupni dio kraljevinâ opet njima pridruži i pod zakonitu vlast stavi i tako se sa svetom krunom Kraljevine Ugarske ponovno sjedini.«²⁶² 2. svibnja 1802. sastao se u Bratislavi i Zajednički sabor, od kojega se očekivalo da će uvelike pridonijeti preporodu Monarhije, osobito da se Dalmacija sjedini s Ugarskom. Car je odlučio da u vezi s tim dâ jedan »odgodni odgovor« (dilatatorische Antwort) u toj stvari te je uputio palatina da ne dopusti da o tome bude govora na saboru.²⁶³

Do toga je ipak došlo i s austrijske strane. Naime nepoznati ekspert sastavio je jedan akt na njemačkom jeziku, datiran u Beču 13. V. 1802. god. pod naslovom: »Untersuchung der Frage, ob und welche Ansprüche demals das Königreich Ungarn auf Vereinbahrung Dalmatiens mit diesem Reiche machen könne«. Taj opširni polemički akt primila je Bečka državna kancelarija. Pri kraju toga opširnog izvještaja, punog historijskih podataka u vezi s Dalmacijom, anonimni pisac tvrdi da bi, ako se odgodi inkorporacija Dalmacije, mogla nastati velika korist za tu zemlju, jer bi ona u međuvremenu dobila dobru administraciju, podigla bi se mornarica i vojska, uredila bi se obrana zemlje i odredio godišnji porez, trgovački stalež dobio bi privilegije, uredilo bi se školstvo, itd.²⁶⁴

Na temelju toga izvještaja Dvorska kancelarija je, donijela ovu odluku: »Ideja sjedinjenja Dalmacije s Ugarskom ima samo malo pristaša, u prvom redu je to splitski nadbiskup, koji je međutim umro, makarski biskup,²⁶⁵

---

²⁶¹ Arhiv Hrvatske u Zagrebu — Acta congregationum ab anno 1800 ad annum 1802 — F. 84, 85.

²⁶² Arhiv Hrvatske u Zagrebu — Protocollum regni congregationum 1790—1808; Acta congregationalia ab anno 1800 ad annum 1802 — F. 84, 85, No 49; I. Kukuljević de Saccis, Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae I, Zagreb 1862, 270 i B. Šulek, Naše pravice, Zagreb 1868, 231.

²⁶³ E. Wertheimer, Geschichte Oesterreichs und Ungarns im ersten Jahrzent des 91. Jahrhunderts I, Leipzig 1884, 168, 169.

²⁶⁴ Staatsarchiv u Beču — Provinzen Dalmatien u. Albanien — 1801—1804 — F. 2. Unetrsuchung., i S. Antoljak, Dalmatinsko pitanje kroz vjekove, Zagreb 1944, 104—109.

²⁶⁵ To je bio Fabijan Blašković, koji je 1802. god. za zasjedanja Zajedničkog sabora u Bratislavi pisao Vrhovcu i zahvalio mu se na njegovu zalaganju za Dalmaciju. Ujedno mu javlja kako su neki neprijatelji »ugarskoga« naroda, što se na-

čovjek po svojoj naravi buntovnički raspoložen i nešto malo šibenskih plemića. Dalmatinci su se od pradavnih vremena priučili da budu pod talijanskom vlašću, a sa druge strane vide rđave prilike Ugarske. Iz načina, na koji je Dalmacija stečena u g. 1797. izlazi nesumnjivo, da je to kompenzacija, a kako Ugarska sa svoje strane ne raspolaže dovoljnom snagom da čuva tu zemlju, car nije obavezan prisegom da kao kralj vrati Dalmaciju Ugarskoj.²⁶⁶ Ni time pitanje sjedinjenja još nije bilo likvidirano, jer je Zajednički sabor izabrao deputaciju koja je u lipnju i srpnju sastavila »gravamina et postulata regni« i predala ih na mišljenje i odluku staležima. U 3. točki tih gravamina traži se da se oni dijelovi Dalmacije, koji su još u vrijeme cara Sigismunda bili otrgnuti, a sada su se po miru sklopljenom s francuskim narodom ponovno vratili pod žezlo austrijske kuće, nanovo pridruže svetoj kruni ugarskoj, jer se za vrijeme kobnoga rata za javno dobro i sigurnost previšnjega prijestolja lila »ugarska« krv, a kraljevstvo je znatan prinos dalo u ratnim teškoćama i izvanrednom insurekcijom pripomoglo javnoj stvari. Na saboru su pak ovu točku staleži ponešto izmijenili, a na saborskoj sjednici od 15. IX. 1802. ponovno su se na nju osvrnuli i uz ostalo zaključili da budući da su uzvišena gospoda (gornja kuća: S. A.) svojim glasom odobrili sjedinjenje Dalmacije s ugarskim kraljevstvom, koje su tražili staleži i redovi, staleži i redovi drže da je potrebno zamoliti cara da se do izvršenja tog sjedinjenja s obzirom na dokinuće tridesetnice, tim dijelovima upravlja ugarska kruna. Na to je sva ova »gravamina et postulata« kao i ona kraljevinâ Dalmacije, Hrvatske i Slavonije²⁶⁷ predao palatin Josip caru s popratnim pismom (9. X. 1802) moleći ga da ih primi i odobri.

I zbilja, car je 17. listopada 1802. godine u Beču izrekao svoju odluku o gravaminama i postulatima kraljevstva opširnim pismom upućenim svima staležima i redovima Kraljevske Ugarske i pridruženih joj strana. U pogledu točke 3. odgovorio je da on priznaje da Dalmacija pripada po pravu ugarskoj kruni, ali je u sadašnjim prilikama i u vezi s vanjskim događajima zbog općeg interesa odlučio da svoju odluku o sjedinjenju odgodi na neizvjesno vrijeme. Na saborskoj pak sjednici od 23. listopada primili su staleži ovu carsku odluku na znanje, napose onu u pogledu reinkorporacije Dalmacije,²⁶⁸ a 31. listopada 1802. god. završio je s svojim radom Sabor, na kojem je do kraja prisustvovao i Vrhovac iako je imao druge namjere. Istom 13. prosinca 1802. god. sazvan je u Zagrebu i sabor, na kojemu su sankcionirani svi oni zaključci, koji su doneseni u Bratislavi.²⁶⁹ Unatoč takvom stavu prema sjedinjenju Dalmacije s Ugarskom, tj. Hrvatskom, borba za sjedinjenje koja je počela 1797. godine, od koje Vrhovac nije nikada odustao, još jače je približila Mađare i Hrvate protiv zajedničkog neprijatelja austrijskog centralizma, jer su i jedni i drugi bili svjesni da će samo zajedničkim silama moći provesti svoje ciljeve.

---

laze na vlasti, protiv izričite volje naroda, tražili potpise protiv sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom (M. Vrhovac, *Diarium I*, 23, bilj. 8).

²⁶⁶ T. Erber, o. c., I, 95; P. Pisani, o. c., 11 (djelomično); G. Novak, o. c., 6.

²⁶⁷ Naime za vrijeme zasjedanja zajedničkog Ugarsko-hrvatskog sabora hrvatski izaslanici su na kraljevskoj konferenciji 24. V. 1802. u Bratislavi ponovno izrazili svoj zahtjev da se Dalmacija sjedini s Hrvatskom i stavi pod bansku upravu (Gl. M. Vrhovac, *Diarium I*, 23, bilj. 8).

²⁶⁸ *Diarium comitorium C. Regni Hungariae anni 1802. t. I, II, Posonyban 1802, 205, 247, 263, 265, 290, 420. Gl. i S. Antoljak, Dalmatinsko pitanje. . .*, 111 i bilj. 1.

²⁶⁹ M. Vrhovac, *Diarium I*, 22 i bilj. 3, 24.

Tako je, eto, na duže vrijeme bilo skinuto s dnevnog reda pitanje sje-
dinjenja Dalmacije koja će mirom u Bratislavi (26. XII. 1805) potpasti pod
Francusku, tj. cara Napoleona I. On je ubrao sve plodove francuske revo-
lucije, a po Schönbrunnskom miru (14. X. 1809) dobio prekosavsku Hrvat-
sku s Vojnom krajinom, gdje je taj isti car, prema jednoj naivnoj suvre-
menoj pjesmi, nazivan: »taman misec«, koji je »smutil nad Hrvati«.²⁷⁰

---

²⁷⁰ S. Antoljak, Prekosavska Hrvatska i pitanje njene reinkorporacije, *Starine JAZU* 45, 93.

²⁷¹ U vezi s našim zaključkom o odjeku francuske revolucije u hrvatskim zemljama zanimljiv je nedavni zaključak M. Ekmečića prigodom 200-godišnjice te revolucije, koji glasi: »Uzeto u celini, moramo zaključiti da je uticaj francuske revolucije na jugoslovenski svet krajem XVIII veka bio usklađen sa onim isto-rijskim potrebama koje su jugoslovenska društva tada zahtevala. Ona još nisu bi-
la dozrela do stanja da mogu prolaziti kroz više oblike socijalnih promena, kao što je bio slučaj sa Francuskom. Odatle se taj uticaj iscrpljuje na jačanje ideja o naciji, suverenitetu naroda, prava čovjeka i smanjivanju poreza...« (M. Ekme-
čić, *Jezik nacionalnog suvereniteta*, NIN, Beograd 7. V. 1989, 36).

Summary

THE REFLEXES AND CONSEQUENCES OF THE FRENCH REVOLUTION (1789) IN THE CROATIAN PROVINCES

Stjepan Antoljak

The reflexes of the French Revolution of 1789, particularly of its revolutionary slogan: liberty, equality and fraternity, penetrated all European countries, including Croatia although at that time it was geographically distant and on such a level of development that these ideas could not reach a wider population — the people at large. At that time only the gentry were understood to be the nation, and they vehemently opposed the endeavours of Joseph II to spread enlightenment, and particularly his patent on the embryonic stage of development, there were few intellectuals, mostly among emancipation of serfs. The middle classes were in these parts still in the the clergy and the administration, the working class being completely absent.

From the outburst of the Revolution in 1789 and until 1798, when the French revolutionary troops toppled the centuries old Venetian state and physically approached Hungary, Dalmatia and Dubrovnik, and through them Croatia and Slavonia, the influence of the revolutionary ideas summed up in the term »Jacobinism« were vividly felt there even under the unfavourable developmental circumstances. From the fall of Venice in 1797 until 1802 and 1805, when the French occupied Dalmatia and threatened to penetrate further east, Jacobinism was present as a leading theme of the war-time circumstances and of the struggle to unite Dalmatia with Croatia, i.e. Hungary. In the background of all these endeavours loomed the dark shadow of Austria and Vienna, guarding their supremacy and the old order by using the Croats, Serbs and Hungarians in the ruthless struggle against the army and the ideas of the French Revolution, the harbinger of a new, anti-feudal order.

The first news of the French Revolution was published on the 11th August 1789 in Zagreb by the newspaper »Kroatischer Korrespondent«, in German, but the news were given no special attention. The first information about the Jacobins in Zagreb date from 1792, next about emissaries in the Yugoslav countries, and finally a direct influence of Jacobinism was felt in Hungary and all parts of Croatia in 1794. This year were uncovered the activities of the Jacobin conspiracy of the Magyarized Serb Ignjat Martinović and his accomplices, the Hungarian Joseph Hajnocy, the Croatian Ivan Lacković etc., whose representative in Croatia and Slavonia was the government official in Kutjevo, Josip Kralj. In the middle of 1794 Martinović and his collaborators were arrested, sentenced and executed, while J. Kralj

committed suicide thus saving the Croatian Jacobins from investigation. Martinović accused of Jacobinism Maksimilijan Vrhovac the Bishop of Zagreb, a follower of Joseph II 's ideas and a Freemason. He succeeded in clearing himself of the accusation under incredible circumstances, and afterwards became leader in the struggle against the French incursion in Croatia and the spreading of French ideas.

In 1794 S. H. Taufer, a Border-Officer from Ljubljana, was active in Zagreb. He soon deserted to the French, became one of the creators of the idea of the liberation of Croatia from Austrian rule, and the founder of a special legion for the liberation, called by some the »Croatian Legion«. At Easter of 1794 a »liberty tree« was put up in the central square Harmica (now the Republic Square) in Zagreb, as a symbol of the new, revolutionary government. On the tree was posted a poem in the Kajkavian dialect, entitled »Pasquil«, which propagated Jacobinic ideas, i.e. the struggle for freedom against the gentry, clergy and feudal relations. During the session of the Croatian Assembly in 1796 another revolutionary poem with a similar theme, called »Fama Volat« (the rumours spread), was made public. The possible author of the verses were declared to be some well known Croatian intellectuals (e.g. Vrhovac, T. Brezovački), but the real authorship has never been proved. In order to diminish the effect of the verses, the Capuchin J. Maljevac wrote the counterrevolutionary verses »Horvat Horvatom Horvatski Govori« (a Croat speaks to other Croats in the Croatian language) (1801), in which the feudal order was justified.

There were reflexes of Jacobinic ideas in Dalmatia as well, for instance in Split in 1792, when three satires were published in which the French served as a model. The following year a trial was conducted against Juraj A. Matutinović and his companions who gathered popular opposition against the local gentry. Matutinović was colled to Venice to defend himself, after which he returned to Split, where he was killed by the mob during the revolution. The Austrian Border-Army, however, soon gained control in the city. In 1791 the propagators of the new ideas were banished from Šibenik, and in Korcula peasants gathered and moving in a column threatened the gentry, promising to treat them in the same way as the gentry was treated in France. In 1797 peasants in Makarska made ready to raid the city and overthrow their feudal lords. In Rab the poor hoped that the French would come and help them improve their living conditions.

The ideas of the French Revolution were thus felt in the Croatian provinces too, but due to the geographical distance and the economic backwardness of the area they were not very intensive. For this reason also they remained rather superficial, never reaching the mainstream population, nor influencing the abolition of feudalism and the beginning of the Croatian national revival in any important way.

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 22

ZAGREB

1989.

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Zagreb — Humanističke i društvene znanosti, Zagreb, Krčka 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SR Hrvatske - VII.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije SR Hrvatske pod br. UP-547/2 — 84 — 1984.

RADOVI 22

Za izdavača
dr. Nikša Stančić

Tehnički urednik
Franjo Čuješ

SURADNICI U OVOM BROJU

AGIČIĆ DAMIR, prof. Strossmayerova 2 — 55425 Davor
ANDREIS MLADEN, Socijalističke revolucije 42 — Zagreb
ANTOLJAK dr. STJEPAN, Zajčeva 31 — Zagreb
BERTOŠA SLAVEN, student Filozofski fakultet — Zagreb
BOBAN mr. BRANKA, Zavod za hrvatsku povijest FF — Zagreb
BRANDT dr. MIROSLAV, Socijalističke revolucije 73 — Zagreb
BUDAK mr. NEVEN, Filozofski fakultet — Zagreb
CRNKOVIĆ GORAN, prof. Maršala Tita 170 — Opatija
ČORALIĆ LOVORKA, studentica Fil. fakulteta — Zagreb
GRGIN BORISLAV, prof. Baštijanova 54 — Zagreb
IVELJIĆ ISKRA, prof. Ilica 165 — Zagreb
JURIŠIĆ mr. IVAN, Zavod za hrvatsku povijest FF — Zagreb
KOLAR-DIMITRIJEVIĆ dr. MIRA, Filozofski fakultet — Zagreb
KRIVOKAPIĆ mr. GORDANA, Institut za istoriju radničkog pokreta — Beograd
LAUŠIĆ dr. ANTE, Centar za istraživanje naroda i narodnosti — Zagreb
MATKOVIĆ STJEPAN, Šubićeva 3 — Zagreb
OČAK dr. IVAN, Zavod za hrvatsku povijest FF — Zagreb
PAVLIČEVIĆ dr. DRAGUTIN, Zavod za hrvatsku povijest FF — Zagreb
RICHTER ŽELJKA, prof. Povijesni muzej Hrvatske — Zagreb
STRČIĆ PETAR, Arhiv Hrvatske — Zagreb
ŠILOVIĆ DANJA, studentica Fil. fakulteta — Zagreb
ŠVAB mr. MLADEN, Leksikografski zavod »M. Krleža« — Zagreb
VRANJEŠ-ŠOLJAN dr. BOŽENA, Zavod za hrvatsku povijest FF — Zagreb
ŽIVKOVIĆ mr. DANIELA, Sveučilišna i nacionalna biblioteka — Zagreb

---